

EL MAGISTERI GIRONÍ D'ESQUERRA A L'EXILI DE 1939

SALOMÓ MARQUÈS
JOSÉ MORENO

Coberta

Figueres, circa 1931

Aula de català del professor

Carles Varela, al Casino Menestral.

ACAE-FONS D'IMATGES DEL CASINO MENESTRAL

**EL MAGISTERI GIRONÍ D'ESQUERRA
A L'EXILI DE 1939**

EL MAGISTERI GIRONÍ D'ESQUERRA A L'EXILI DE 1939

**SALOMÓ MARQUÈS
JOSÉ MORENO**

FUNDACIÓ **JOSEP IRLA**

BARCELONA, JULIOL 2012

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

info@irla.cat

COORDINACIÓ EDITORIAL

JOSEP VALL

FONTS D'IL·LUSTRACIÓ

ACAE	Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, Figueres
ACD	Archivo del Congreso de los Diputados, Madrid
ACG	Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Olot
ACR	Arxiu Comarcal del Ripollès, Ripoll
AG-CRDI	Ajuntament de Girona - Centre de Recerca i Difusió de la Imatge
AG-SGDAP	Ajuntament de Girona - Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions
AMTM	Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Monestir de Poblet
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès
ASC	Adelina Santaló i Cortina
BMV	Biblioteca Marià Vayreda, Olot
CD	Congreso de los Diputados, Madrid
CDMIMBT	Centre de Documentació del Montgrí, Illes Medes i Baix Ter, Torroella de Montgrí
DB	Dolors Basagaña
DP	David Pujol
EF	Eudald Francisco
ES	Ermengol Salip
FCT	Família Clara-Tibau
FDB	Família Dot-Bohigas
FGT	Família Gelibert-Tremoleda
FJI	Fundació Josep Irla, Barcelona
FLP	Família Lloret-Pujol
FPC	Família Pujol-Casademunt
FPgM	Família Pages-Manté
FPM	Família Pastells-Mascort
MG	Miquel Garell
MM	Manuel Moros
MT	Montserrat Terradas
OCM	Orfeó Català de Mèxic
PAV	Revista <i>Paraules al Vent!</i>
PEHOC	Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Olot
RMC	Rafaela Miret Chacopino
SMS	Salomó Marqués i Sureda
SS	Santi Soler
UDG-AFEP	Universitat de Girona - Arxiu de la Facultat d'Educació i Psicologia
UDG-B	Universitat de Girona - Biblioteca

DISSENY ORIGINAL

JORDI VINYETS

IMPRESSIÓ

CEVAGRAF SCCL

ISBN

978-84-614-8429-4

DIPÒSIT LEGAL

B-18531-2012

L'obra editada en aquest llibre va ser la guanyadora de la **Beca d'Estudi President Irla 2010** convocada per la Fundació Josep Irla en conveni amb la Diputació de Girona.

Diputació de Girona

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de la xarxa telemàtica o d'internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Marqués, Salomó, 1942-

El Magisteri gironí d'Esquerra a l'exili de 1939
Bibliografia

ISBN 9788461484294

I. Moreno, José, 1984- II. Fundació Josep Irla
III. Títol

1. Esquerra Republicana de Catalunya - Biografia 2. Mestres - Catalunya - Girona (Província) - Biografia 3. Exiliats - Catalunya - Girona (Província) - Biografia 4. Ensenyament - Catalunya - Girona (Província) - Història - S. XX
371.12(467.13):929«1939/1975»

Agraïments

Són moltes les persones que d'una manera o altra ens han ajudat en aquesta recerca, de manera especial familiars dels biografiats i arxivers. Hem fet constar el nostre agraïment en nota a peu de pàgina, de totes maneres per les seves especials aportacions voldríem agraïr especialment a Anna Aynier, Josep M. Barris, Joan Boadas, Montserrat Catalán, Joan Ferrer, Núria Gelabert, Montserrat Hosta, Antoni Mayans, Rosa M. Moret, José Maria Muriá, Joaquim Pagès, Jordi Pujiula, David Pujol, Joaquim Roca Mallarach, Natàlia Sánchez Dipp, Conxa Saurí, Erika Serna i Francesc Vilanova.

SALOMÓ MARQUÈS
JOSÉ MORENO

Taula de continguts

Una història petita d'aquesta gran història	JOSÉ MARÍA MURIÁ	9
El magisteri gironí d'Esquerra a l'exili de 1939		
SALOMÓ MARQUÈS I JOSÉ MORENO		
1	Presentació	13
2	L'ensenyament a Catalunya durant la República	17
2.1	Els antecedents	17
2.2	La política escolar de la República	25
2.2.1	L'obra de l'Estat	26
2.2.2	L'obra de la Generalitat	32
2.3	Els mestres renovadors de la República a les comarques gironines	41
3	El radical trencament del franquisme	45
3.1	L'exili del magisteri	45
3.2	Dades de la demarcació de Girona	49
3.3	La depuració	50
3.4	La selecció dels nous mestres	53
3.5	El nacionalcatolicisme	53
4	Mestres d'ERC de les terres gironines exiliats	57
	Josep Basagaña i Godeol	59
	Pere Blasi i Maranges	67
	Ramon Calm i Clota	79
	Roser Carreras i Bofill	95
	Xavier Casademunt i Arimany	99
	Josep Clara i Parera	111
	Josep Martí i Sanes	119
	Josep Mascort i Ribot	125
	Josep Pey i Calvet	137
	Josep Salip i Sardà	149
	Miquel Santaló i Parvorell	157
	Fons documentals consultats	193
	Bibliografia	195
	Glossari de sigles	199

Mèxic DF, 12 de setembre de 1940

Commemoració de la Diada Nacional de Catalunya per part dels exiliats catalans a Mèxic, agrupats a l'Orfeó Català. L'ofrena es feia anualment al monument dels «Héroes de la independencia de México», aprofitant la Diada Nacional de Mèxic, que s'escau el 12 de setembre. Entre d'altres apareixen els dirigents d'Esquerra, Dalmau Costa, Josep Mascort i Salvador Armendares. FPTM

Una història petita d'aquesta gran història

JOSÉ MARÍA MURIÁ

INSTITUTO NACIONAL DE ANTROPOLOGÍA E HISTORIA. MÈXIC.

Poques vegades s'escau més que en aquest llibre aquella frase que tantes vegades va repetir l'historiador francès del segle XIX, Fustel de Coulanges, el famós autor de *La Cité antique*: «Pour un jour de synthèse il faut des années d'analyse». Vull dir que darrera d'aquesta publicació relativament reduïda de pàgines, que es van escriure en un temps relativament curt, hi ha una quantitat enorme d'hores de vol, de carretera, d'arxiu i d'entrevistes amb mestres catalans que s'hagueren d'exiliar per causa del franquisme i un número molt considerable de fills i alumnes d'aquest conglomerat que representà un selecte 12% d'aquell esplèndid magisteri català del temps de la República.

Tal com ho ha dit diverses vegades el professor Salomó Marquès, un dels autors d'aquest llibre, aquella diàspora va significar una gran misèria per uns i una gran riquesa per altres. Catalunya, doncs, es va empobrir enormement amb els que varen haver de marxar i amb els que van ser víctimes de la represàlia del nou règim, els quals van ser substituïts per militants del bàndol guanyador mancats de la més mínima capacitat d'ensenyar i, fins i tot, sense les condicions ètiques indispensables per assumir digneament la docència.

En canvi, els països que van acollir els exiliats i els van oferir bones condicions per al seu desenvolupament, hi van sortir guanyant d'una manera considerable, deixant ben palès que els republicans estaven ben lluny de ser aquella escòria que els franquistes deien que eren. Ans al contrari, havent-hi de tot, cal remarcar que constituïren una autèntica elit de la cultura catalana.

En aquest punt, som els mexicans els que podem alçar la mà amb enorme satisfacció, doncs va ser la nostra terra la que en va acollir més de mestres i els deixà desenvolupar-se sense cap mena de limitació.

En Marquès, però, si bé és l'exili de mestres a Mèxic el que ha estudiat més acuradament, en una primera obra que podríem definir com introductòria d'aquest tema va abraçar un panorama més general. És el llibre titulat *L'exili dels mestres (1939-1975)* que va gaudir després d'una edició mexicana en llengua espanyola.

Gràcies als seus repetits viatges a Mèxic i als recorreguts de milers de quilòmetres que ha fet per tota la nostra República, ha aconseguit forjar ja un sòlid panorama de l'esdevenir d'aquesta gent no només a la capital, sinó també a

molts altres indrets del país, al mateix temps que semblava la consciència de l'important paper que van fer-hi els mestres exiliats, entre molts i molts mexicans, mitjançant altres llibres que ha publicat sobre temes particulars i el gran número d'actes acadèmics i de difusió massiva en que ha participat.

Per començar s'ha de fer referència al seu article «Riqueza para unos, pobreza para otros» publicat a la revista *Estudios Jaliscienses* que edita des de fa més de vint anys el Colegio de Jalisco, a Zapopan, que fa precisament referència a l'empobriment de Catalunya amb aquella emigració i els beneficis que va representar en els països d'acollida.

Després va venir el llibre *Los hermanos Bargés Barba: maestros renovadores en Cataluña y México*, sobre aquests germans que van residir a la ciutat de Córdoba, a Veracruz. Per cert que no s'han trobat rastres que aquests mestres fossin militants d'Esquerra Republicana de Catalunya, però és evident que hi simpatitzaven plenament. Una altra obra puntual, més recent, és *Educación Republicana en Cataluña y Torreón* que parla del mestre Antoni Vigatà i el Colegio Cervantes de la ciutat de Torreón, a Coahuila.

Finalment el de *Martí Rouret. Mestre, republicà i català*, que és la raó per la qual d'aquest personatge no se'n parli específicament en aquest llibre.

Ara, juntament amb José Moreno, i gràcies a la iniciativa de la Fundació Josep Irla amb la col·laboració de la Diputació de Girona mira més prim pel que fa als orígens d'aquests professors, catalans tots però de l'àmbit gironí i militants, com va ser-ho el mateix Rouret, de l'antic i respectable partit polític, anomenat des que es fundà el 1931, Esquerra Republicana de Catalunya.

És una obra que s'ha pogut fer amb relativa facilitat justament gràcies a la gran quantitat d'informació de tota mena que Marquès ha reunit des de fa vint anys sobre el magisteri republicà i contemporani i que aviat quedarà a la disposició, per mitjans moderns, per a tot aquell que desitgi consultar-ho i fer-ne ús.

Però, a més a més, Salomó Marquès ja ha publicat també, amb la col·laboració de Raimon Portell, un parell d'obres de primera importància sobre *Els mestres de la República*: una amb poques imatges i un text es-

plèndid i una altre amb molt poc text i unes imatges magnífiques.

No tots els exiliats d'aquest llibre van anar a parar a Mèxic, però sí la majoria. Malgrat ser només onze els esmentats, podríem dir que constitueixen una mostra representativa de tot l'exili pel que fa a la seva distribució i destí. Uns més que d'altres, tots són persones de prestigi, fins i tot els que van tornar més o menys aviat a Catalunya i van viure molt limitats per la pròpia Dictadura. Suposo que aquest llibre, apart de l'aportació al coneixement d'aquesta història que molta gent d'aquella voldria que restés ignorada, té també el sentit de retre un homenatge ben merescut a onze defensors de la democràcia i de la catalanitat que ho feren des de les files d'Esquerra Republicana de Catalunya i honoren sobradament als afiliats avui en aquest partit polític.

Zapopan, Jalisco (Mèxic) acabant-se les pluges de 2011.

Mèxic DF, circa 1945

«El sopar dels gironins» exiliats a Mèxic, que se celebrà anualment durant una colla d'anys. En aquesta ocasió al Restaurant Préndez. Entre d'altres apareixen: Miquel Santaló, Marcel Santaló, Dalmau Costa, Antoni Xirau, Antoni Dot, Salvador Armendares, Xavier Casademunt, Ramon Frontera, Joan Bayo, Dolors Bosch, Jaume Ros, Mercè Bosch, Alfons Boix i Miquel Mariín.

OCM

1 Presentació

Durant la República (1931-1939) l'ensenyament a Catalunya va arribar al nivell més alt de tota la seva història. Els nens i les nenes, els nois i les noies reberen una formació laica, catalana, coeducativa, gratuïta, científica i activa amb metodologies fonamentades en els moderns corrents europeus de l'Escola Nova que fins aquell moment no havien tingut. I això gràcies a les polítiques establertes i fomentades pels governs de l'Estat i el de la Generalitat de Catalunya. I de manera especial, per la dedicació i el convenciment de molts mestres que des de les escoles públiques —i en alguns casos des d'iniciatives privades— no escatimaren esforços per millorar el país mitjançant l'escola i l'educació.

Amb la Dictadura franquista, el 1939, tot aquest progrés i experiència transformadora es trencà d'arrel. L'exili de molts mestres i la depuració i càstigs de bona part dels que es quedaren, no solament aturà aquest camí de renovació sinó que va fer recular l'escola, retornant als ensenyaments més tradicionals, tant en continguts com en metodologies, imposant l'escola nacionalcatòlica fonamentada en la doctrina de l'Església Catòlica i del Movimiento Nacional.

En el marc bèl·lic, especialment els darrers mesos de gener i principis de febrer de 1939, força mestres que eren a Catalunya varen marxar a l'exili aprofitant la situació geogràfica, al cap i a la fi la frontera amb França era relativament a prop. Malgrat la desgràcia varen ser afortunats. No va ser el cas dels mestres que estaven a l'interior de la península. Les xifres de mestres exiliats des de Catalunya són molt altes, superen el 10% de tot el col·lectiu. En canvi la dels mestres assassinats va ser molt petita si la comparem amb la d'altres territoris de l'Estat on no pogueren exiliar-se i foren afusellats pels rebels.

El llibre que teniu a les mans vol donar a conèixer la biografia de mestres gironins militants d'ERC que varen anar a l'exili. Només parlarem d'aquelles persones de les que tenim constància documental que eren militants d'ERC, el partit hegemònic a la Catalunya republicana. I encara no de tots ja que, per exemple, la biografia d'un d'aquest, el mestre i polític escalenc Martí Rouret ja ha estat publicada fa uns anys.¹

1 MARQUÈS, Salomó. *Martí Rouret. Mestre, republicà i català*. Hi ha una versió en castellà editada el mateix any.

Estem segurs que hi havia més mestres d'ERC dels que nosaltres biografiem, però no en tenim constància documental i, per tant, queden exclosos —de moment— d'aquesta relació de biografiats.

No ha estat fàcil trobar informació i documentació dels exiliats. Recordem que així com dels mestres depurats i castigats per les autoritats franquistes hi ha llistes oficials publicades al *Butlletí Oficial de la Província* i de l'Estat, dels mestres exiliats no hi ha llistes ni informacions oficials de cap mena. Per les autoritats franquistes no existien. L'estudi dels exiliats s'ha hagut de fer mitjançant entrevistes orals a familiars, parents i antics alumnes... Això fa que les informacions recollides siguin molt desiguals. Per exemple, i pel que fa a la militància sindical i política, no sempre ha estat possible aconseguir informació dels més de 560 mestres exiliats que tenim documentats. Així, doncs, en la mesura del possible ja que el temps treballa en contra, queda per fer una feina que és l'ampliació de la informació recollida dels mestres exiliats.

La present publicació té dues parts que es complementen. La primera consta de dos capítols. En el primer exposem aquelles informacions que considerem més importants sobre l'ensenyament a Catalunya durant la República —l'obra de l'Estat i l'obra de la Generalitat, en pau i en guerra— amb una introducció parlant dels antecedents renovadors més importants ja que els canvis que es produeixen durant la República són fruit de projectes, il·lusions i accions anteriors. No pretenem oferir una història completa de l'escola al nostra país; sí que volen destacar aquells aspectes que ens ajudaran a entendre i valorar millor la biografia dels mestres exiliats que presentem. En el segon capítol expliquem el trencament radical que des del punt de vista escolar i educatiu va suposar la implantació del franquisme i les conseqüències que va tenir: exili, depuració i instauració del nacionalcatolicisme.

Aquestes explicacions les fem de manera succinta. Les considerem indispensables perquè el lector tingui elements de judici per valorar millor el que va representar l'exili dels mestres i la seva categoria professional.

Pel que fa als mestres gironins biografiats n'hi ha alguns que, a més d'estar a primera fila de la renovació

pedagògica, varen ser polítics rellevants a Catalunya i a Espanya: Miquel Santaló, Pere Blasi, Xavier Casademunt i Josep Mascort són els noms més destacats. D'altres com Ramon Calm o Josep Basagaña també participaren en el món de la política, en aquest cas en l'àmbit municipal. D'altres, simplement, foren mestres i militants d'ERC.

Sobre alguns d'aquests mestres hi ha força publicacions i informacions disperses, és el cas de Santaló, Blasi i Casademunt, però encara falta una biografia que contempli globalment la seva activitat política, professional i personal. Nosaltres hem procurat destacar de cada un dels biografiats els aspectes professional i polític tant a Catalunya com a l'exili. Volem destacar com a novetat que en el cas de Santaló hem incorporat força informació inèdita, tant de l'etapa de l'exili francès com del mexicà. Això ha estat possible gràcies als diaris personals que ens ha cedit la seva filla Adelina, resident a Guadalajara, a Jalisco, així com de la documentació personal que va lliurar a l'Arxiu Municipal de Girona i que ja ha estat degudament catalogada.² Aquesta documentació ens permet de conèixer més ampliament la vàlua política de Miquel Santaló, tot i que encara falta una biografia que doni a conèixer en profunditat el mestre, el professor, el polític, l'alcalde, el militant d'ERC... que va ser aquest gironí.

La nostra pretensió amb aquesta publicació no és la de fer una biografia exhaustiva de cada un dels mestres que presentem. Sí que hem procurat ampliar la informació coneguda fins ara. Dels que no en coneixíem gairebé res hem procurat aplegar informació per minsa que sigui.

Encara que no són molts els mestres biografiats, onze, les seves vivències personals són prou variades i riques com per permetre'ns afirmar que a través de les dades que presentem podem tenir una visió general del que va representar l'exili del magisteri que treballava a Catalunya durant els anys republicans.

Llegint amb atenció les biografies, unes més extenses que d'altres, podem veure les diferents facetes de l'exili. Així des de l'òptica política trobem mestres que,

² Aquesta documentació la va portar des de Guadalajara a Girona el 4 de desembre de 2008.

a més, varen tenir —tal com ja hem dit— càrrecs polítics durant els anys de la República en pau i en guerra. I això tant a nivell estatal com a nivell català i municipal. A més, n'hi hagué que tingueren càrrecs en el govern de la República a l'exili mexicà.

Per altra banda trobem mestres que només varen ser mestres, sense tenir càrrecs polítics públics; es tracta de mestres que simplement eren militants d'Esquerra.

Quant a l'exercici de la professió, tenim casos que només van treballar en escoles de Catalunya durant la República; d'altres que també continuaren exercint el magisteri a l'exili mexicà. Trobem mestres que exerciren en escoles públiques rurals i en escoles urbanes; en escoles mixtes, unitàries i graduades. També n'hi ha que treballaren en escoles privades, en acadèmies. És a dir, entre tots els mestres biografiats exerciren el magisteri en els diferents ventalls de la realitat escolar. Alguns, a més, tingueren càrrecs de responsabilitat en l'àmbit escolar, especialment durant els anys de guerra, formant part del Consell de l'Escola Nova Unificada.

Des de l'òptica de la renovació pedagògica destacaríem la presència de mestres que es distingiren per les seves aportacions teòriques i pràctiques en el camp educatiu; per les seves publicacions —llibres i articles en revistes professionals i de divulgació— i conferències, especialment en el camp de la geografia. Mestres que pel seu prestigi pedagògic i per la seva formació havien estat cridats a treballar a les escoles del Patronat Escolar de Barcelona. Alguns esdevingueren professors d'escoles Normal.

Entre els biografiats hi trobem alguns punts en comú. Per exemple, la defensa de l'escola pública. Una escola que volen gratuïta i de qualitat per a tothom; amb metodologies actives i renovadores, en el marc general del moviment de l'Escola Activa que en aquells temps estava escampat per arreu d'Europa. Les propostes dels seus capdavaners més notoris: Decroly, Freinet, Montessori... eren conegudes i practicades a casa nostra. L'ensenyament es feia a partir de desvetllar l'interès dels infants mitjançant l'observació i l'experimentació directes i, sovint, en contacte amb la natura.

Tenien una visió nova de l'infant que era el centre de l'escola. També coincidien en el desig i la voluntat de canviar la formació inicial dels mestres, amb uns ensenyaments molts més professionalitzadors. I amb la necessitat d'una formació permanent. I amb la dignificació del treball dels mestres, destacant la dimensió social de la seva feina.

Pel que fa al tipus d'exili tenim casos del que podem anomenar exili de curta durada i d'altres de llarga durada. Territorialment hi ha exilis només a França i, d'altres, a més, a Amèrica, en concret a Mèxic. Exilis amb retorn durant la Dictadura franquista, alguns relativament aviat i d'altres al cap d'anys. Malauradament també hi ha alguns casos de no retorn, morts lluny de la seva pàtria.

Des de l'òptica personal hi ha casos d'exilis familiars —marxà tota la família— i d'exilis personals, deixant la família a Catalunya, fet que, en alguns casos, afavorirà el retorn.

També volem destacar, en els casos dels mestres que varen tenir càrrecs polítics, el fet que gairebé tots els biografiats els trobem —en els òrgans de govern català— treballant en les mateixes comissions parlamentàries; i a l'exili signant els mateixos documents a favor del restabliment de la democràcia i de la república a Espanya.

Aquestes biografies ens permeten de veure de manera clara el que va ser la política educativa i escolar de la República que alguns han definit com «La República dels mestres» i que nosaltres volem completar amb l'expressió de «Els mestres de la República», ja que va ser —el de la República— un moment feliç d'especial coincidència entre bona part de les polítiques governamentals dels governs català i de l'Estat i la presència de bona part del col·lectiu de mestres, homes i dones, convençuts de la dimensió transformadora de la seva feina.

1921

El conegut
cartell de propaganda
de l'Associació Protectora
de l'Ensenyança Catalana,
realitzat per Josep Obiols.
UDG-AFEP

JA SOU
DE L'ASSOCIACIÓ
PROTECTORA DE L'EN-
SENYANÇA CATALANA?

2 L'ensenyament a Catalunya durant la República

2.1. Els antecedents

Els anys de la República en pau (1931-1936) varen ser esplendorosos des del punt de vista escolar. Mai, fins aquell moment, l'educació i l'escola havien aconseguit un nivell tan elevat de qualitat i d'entusiasme. L'escola pública, gratuïta, catalana, activa, científica, va aconseguir un prestigi enorme gràcies a mestres, homes i dones, ben preparats que s'hi dedicaren amb cos i ànima i amb entusiasme convençuts de la dimensió social que tenia la feina que feia. I també gràcies a la voluntat política de les diferents institucions (Estat, Generalitat, Ajuntament de Barcelona).

Aquest bon nivell educatiu no va ser el resultat només de la voluntat política de les autoritats republicanes. Hi ha uns antecedents que hem de tenir presents perquè varen ser la llavor que esclatarà de manera ufanosa els primers anys de la dècada del 1930. Uns antecedents que tenien els principals protagonistes que treballaven a l'escola pública i, també, en alguns sectors de la privada.

Des de l'escola pública el fet més destacable, a principi del segle XX, va ser la celebració de les «Converses Pedagògiques» promoguda —inicialment— pels mestres públics de les escoles rurals de l'Alt Empordà i que ben aviat es difondrà arreu del territori. Aquesta iniciativa tenia un origen molt clar: el maig de 1903 el mestre de Camallera, Silvestre Santaló, germà gran de Miquel Santaló, publicava a la revista *El Defensor del Magisterio* l'article «Carta sin sobre» on afirmava que:

«El maestro es un ser aislado en su trabajo, y nos es una necesidad ir de vez en cuando a tomar fuerzas, a orientarnos a un centro de energía. Con el fin de ilustrarnos unos a otros, de mantener lazos de compañerismo y de fortalecerlos recíprocamente, se ha pensado en promover unas «Conversaciones» (no conferencias) que podrá promover quien quiera, el que ignore o el que sepa, y donde podrán intervenir los concurrentes.»

Aquesta proposta era un excel·lent programa d'autoformació que demostrava l'interès dels mestres per la seva formació permanent; per a la seva actualitza-

1895

Primer número de la revista

El Defensor del Magisterio

que va aglutinar interessos

i inquietuds del magisteri gironí.

SMS

ció, una formació que partia dels propis interessos i necessitats. Silvestre Santaló posava un exemple concret:

«Figúrate que yo me veo negro para enseñar con provecho la construcción gramatical. Pues bien, organizo una “Conversa” sobre el tema y los aficionados a las cosas de gramática, me ayudan a orillar las dificultades.»

El juny de mateix any, 1903, aquests mestres celebraven la primera «Conversa» sobre el tema dels treballs manuals en les escoles elementals. El mestre de Cassà de la Selva, Esteve Carles, en va ser el ponent. A partir d'aquell moment les «Converses» s'expandiran per tot el territori català.

Ben segur que entre el magisteri públic de les comarques gironines aquest va ser un fet decisiu que demostrava la seva voluntat per millorar l'ensenyament dels infants i joves, el camí indispensable per fer una societat més culta, més avançada. Però no va ser l'únic fet destacable. La publicació de dos periòdics professionals: *El defensor del Magisterio* (1895-1906) i *El Magisterio Gerundense* (1908-1936) els ajudaran en aquesta voluntat de canvi i millora. Aquestes dues revistes serviren d'intercanvi d'experiències i d'espai de crítica, de reivindicacions professionals.

Les «Converses» varen ser un exemple clar de la formació permanent del magisteri. No en tenien prou amb la formació que havien rebut a les escoles Normal sinó que volien continuar-la. Aquesta proposta innovadora va tenir un ampli ressò i seguiment i va posar el magisteri de les comarques gironines a primera fila de la renovació. Uns anys més tard, el 1916, Miquel Santaló en una Conferència Pedagògica sobre *Lo que puede hacer el Magisterio por la cultura patria* ho manifestava amb aquestes paraules:

«El dia que surti a la llum pública una història del moviment pedagògic espanyol, sobre allò que ha fet el Magisteri pel seu compte i raó, automàticament en certa manera, mogut tal solament per un afany de perfecció, tenim la seguretat que hom assenyalarà en primer lloc els mestres gironins si es fa la justícia merescuda.»³

Força anys més tard, a finals del franquisme, Robert Saladrigas parlant de l'Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya, també considerava el magisteri de les comarques gironines un col·lectiu dinamitzador del desenvolupament de la pedagogia catalana. Deia:

«Potser algun dia s'estudiarà com cal l'aportació de les comarques gironines al desenvolupament de la pedagogia catalana. Han ofert al país grapat de mestres excel·lents, molts dels quals eren autodidactes de la pedagogia,

3 SANTALÓ, Miquel. *Lo que puede hacer el Magisterio por la cultura patria*, Conferencias Pedagógicas celebradas en la Escuela Normal de maestros de Gerona, p. 7-8.

1906

Un dels primers mapes de Catalunya en català, publicat per Francesc Flos i Calcat a Barcelona per ser utilitzat a les escoles.

UDG-AFEP

de la metodologia, de l'educació en el sentit més general i que sense mitjans materials i sense suport de cap mena saberen crear els seus propis mètodes de treball.»⁴

I Josep Pallach que en la seva tesi doctoral va estudiar a fons l'actuació d'aquests mestres durant la primera dècada del passat segle XX, acaba manifestant que:

«hagueren de defensar-se contra uns atacs que els blasmaven no tan sols d'incompetència i incapacitat educativa sinó que, a més, els acusaven de ser la causa de grans i greus perills socials. Aquells mestres es defensaren amb la seva obra, testimoniaren confiança en la institució escolar, i al mateix temps, la renovaren. Asseguraren els seus instruments de defensa professional, convertint-los també en canal d'auto-exigència i no només de revisió salarial.»⁵

4 SALADRIGAS, Robert, *L'Escola del Mar i la Renovació Pedagògica a Catalunya*, p. 63.

5 PALLACH, Josep, *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya*, p. 220.

1908

Un dels llibres clàssics de lectura
de moltes escoles de Catalunya.
Editat per Dalmau Carles, de Girona.
UDG-B

Pel que fa al tema de la formació inicial del mestres, a més de les escoles Normal provincials, sabem que el 1906 Joan Bardina, a Barcelona, va crear una Escola de Mestres, amb una orientació renovadora i catalana. Malauradament al cap de pocs anys, el 1910, hagué de tancar les portes en no ser reconeguda legalment. Destaquem el fet que renovació i catalanitat ja eren motor de canvi entre el magisteri.

Entre les institucions públiques també trobem exemples d'aquesta voluntat de millorar l'ensenyament i l'educació. Un dels casos més coneguts —pel que significava i per les tensions que va generar— és el del pressupost extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, el 1908. Les autoritats de la ciutat preveien la construcció de quatre noves escoles graduades per disminuir l'analfabetisme i assegurar l'escolarització dels infants. El més interessant de la proposta era que aquestes escoles funcionarien amb paràmetres diferents de les altres escoles, amb propostes novadores com eren el bilingüisme, la neutralitat religiosa i la coeducació. Es tractava de tres opcions que trencaven directament amb el model de l'escola tradicional, majoritària a la ciutat, on hi havia una notable presència d'escoles religioses i amb una escola pública separada per sexes, en castellà i amb un gran component d'ensenyament i pràctiques religioses.

Com era d'esperar la proposta municipal va originar un intens i viu debat entre la ciutadania i, també, entre els partits polítics que prengueren posicions públiques a favor i en contra de la proposta. Especialment bel·ligerant va ser el cardenal de Barcelona contra el tema de la neutralitat religiosa. Només cal llegir els diaris de l'època per veure la divisió i les tensions ciutadanes davant d'aquesta proposta que trencava el model tradicional d'ensenyament. Finalment el Pressupost va ser suspès per l'autoritat governativa el febrer de 1909. Malgrat que el projecte no es va poder dur a la pràctica ha quedat registrat en la història escolar i educativa del nostre país com la voluntat d'unes autoritats ciutadanes per millorar l'educació dels infants i com un model progressista de política educativa municipal.

Més tard, el 1914, l'Ajuntament barceloní va crear, a Montjuïc, l'escola de Bosc; serà la primera escola experimental a l'aire lliure. L'any següent s'inaugurarà la primera escola montessoriana sota el patrocini municipal. La segona experiència d'escola a l'aire lliure s'iniciarà el 1922 amb la creació de l'Escola del Mar que durant la Guerra Civil serà destruïda per un dels bombardeigs dels rebels.

En la creació dels serveis paraescolars com cantines escolars, jardins d'infància, colònies i semicolònies escolars també l'Ajuntament de Barcelona va ser capdavanter. Però no va ser l'únic, ben aviat, altres ajuntaments d'una certa entitat (Girona, Figueres, Olot...) oferiren aquests serveis que volien completar l'acció educativa, especialment pels infants més necessitats des del punt de vista fisiològic, amb colònies escolars a mar i a muntanya.

Per la seva part la Mancomunitat de Catalunya, creada el 1914, també

promourà la formació dels mestres. Ho farà en el camp de la formació permanent mitjançant les Escoles d'Estiu. El seu objectiu era el de posar els mestres al dia de les novetats més importants en el camp de l'educació; de conèixer les experiències que es feien en escoles europees i les propostes pedagògiques renovadores més destacades. Dirigides per Eladi Homs i Alexandre Galí se celebraren cada estiu fins el 1923 quan foren tancades pel general Primo de Rivera, un militar dictador que esmerçà molts esforços en contra de la llengua i la cultura catalana.

L'esforç renovador del magisteri es va veure enfortit amb el naixement de dues revistes: *Quaderns d'Estudi* (1915) de gran prestigi pedagògic, dirigida inicialment per Eugeni d'Ors i *Butlletí dels Mestres* (1922) escrita pels propis mestres.

També hi hagué iniciatives privades que entenien l'escola i l'educació no pas com a reproducció dels valors de la societat i com a negoci. Hi ha exemples per a tots els gustos. En destaquem alguns.

La proposta més trencadora va ser la l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia, creada el 1901, que proposava una escola sense diferències de classes socials ni de sexe. L'assassinat de Ferrer per part de les autoritats governatives, acusant-lo dels fets violents de la Setmana Tràgica farà patent l'enfrontament ideològic entre dues maneres radicalment diferents de concebre la societat i l'educació.

L'educació popular tindrà un model en les escoles racionalistes i en els ateneus, escampats sobretot per les poblacions industrials del país. Sovint aquestes escoles tingueren una vida més aviat curta, ofegades per problemes econòmics i per les pressions dels poders i dels cacics locals. En alguns casos tindran fama, ben guanyada, per la qualitat dels seus ensenyaments com, per exemple, l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, l'Ateneu Obrer de Badalona o l'Ateneu Mataroní.

També hi hagué altres experiències d'educació popular i de catalanització com les Escoles Catalanes del Districte II o l'Escola Mossèn Cinto, ambdues creades el 1902. Sense oblidar el Col·legi Sant Jordi, iniciativa de Francesc Flos i Calcat, que va ser la pionera el 1898 amb una voluntat decidida de fer escola catalana. De fet, Flos serà un dels fundadors de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

L'Escola Horaciana de Pau Vila creada a Barcelona el 1905 amb el lema «Ensenyar delectant» és un altre exemple d'escola renovadora, en aquest cas en un barri menestral de la ciutat. Més tard a Sant Feliu de Guíxols es crearà una nova escola Horaciana. En el barri residencial de la Bonanova Joan Palau Vera crearà el Col·legi Mont d'Or que serà un dels centres pioners de la pràctica dels postulats de l'Escola Nova. Posteriorment es traslladarà a Terrassa i el grup de pares que es quedaran a Barcelona crearan el Nou Col·legi Mont d'Or dirigit per Manuel Ainaud i posteriorment per Pau Vila. També a Terrassa sota la inspiració de Joan Llongueres, el 1910, un grup d'intel·lectuals crearan l'Escola Vallparadís que dirigirà Alexandre

1915

Portada del programa de la segona Escola d'Estiu celebrada durant la Mancomunitat de Catalunya.

Circa 1920

Propaganda de llibres per catalanitzar l'escola.

L'autor és Francesc Flos i Calcat,

fundador del Col·legi Sant Jordi, a Barcelona, el 1898.

UDG-AFEP

Circa 1920

Propaganda de llibres per catalanitzar l'escola.

El seu autor, Joan Bardina, fou un dels referents de la renovació pedagògica a Catalunya de principis del segle XX.

UDG-AFEP

Galí. I així podríem anar confeccionant un llistat, no pas molt nombrós, d'escoles renovadores que varen ser fruit de les iniciatives privades.

Fora de Barcelona hem de destacar la creació a Lleida, el 1906, del Liceu Escolar de la mà de Frederic Godàs, un referent indiscutible de renovació fins que durant la guerra va ser bombardejat pels rebels fent una històrica i injusta mortaldat. Altres serien les escoles del Patronat Ribas, a Rubí, dirigides des del 1916 per Joan Bosch i Cusí. I l'Escola Catalana de Badalona fundada el 1927 per Marcel·lí Antic.

Durant la Dictadura de Primo de Rivera els pares de l'escola Montessori de la Diputació de Barcelona fundaran la Mútua Escolar Blanquerna que dirigirà Alexandre Galí. Va ser un extraordinari camp d'experimentació pedagògica. La constitució, el 1930, a Lleida de la Cooperativa Freinet amb posteriors influències arreu de Catalunya, especialment entre les escoles rurals, marcarà una fita històrica des del punt de vista escolar i educatiu.

A les comarques gironines podem parlar de la presència ben activa d'una avantguarda de mestres i experiències renovadores. Ja hem fet referència a les «Converses Pedagògiques». Els mestres que les varen promoure podem considerar-los com els predecessors de la renovació pedagògica a les nostres terres. Antoni Balmanya (1845-1915) seria el referent indiscutible dels mestres públics. Altres mestres serien Josep Dalmau Carles (1857-1928) o Salvador Genís (1841-1919).

Aquests podem considerar-los els precursors. A aquests els seguirien d'altres noms, alguns dels quals empalmaran amb l'època republicana, com Llorenç Jou i Olió, Silvestre Santaló, Joan Bosch i Cusí, Jaume Barceló i Matas, Francesc Navés, Anna Rubiés, Pere Blasi... Esmentant tots aquests noms no podem deixar de recordar el paper dinamitzador que tingueren en tot aquest moviment alguns dels professors de l'Escola Normal de Girona, especialment, Cassià Costal, Miquel Santaló i mossèn Enric Jordà.

Aquests homes i dones varen ser els que promogueren la renovació pedagògica arreu de les comarques gironines on treballaven a les escoles públiques, i en algun cas a l'escola privada. Podem afirmar que es tractava d'un moviment gens elitista, era molt genera-

Estiu del 1920

Excursió al Pirineu d'un grup de mestres al final de l'Escola d'Estiu.

litzat. Fa una colla d'anys que ho vàrem escriure:

«Des de les seves escoles rurals, unitàries, promouen tota mena d'iniciatives i encomanen el seu entusiasme per la reforma de l'ensenyament i de l'educació. S'interessen per tots els aspectes de la problemàtica de l'escola, pels aspectes polítics, pels professionals, pels organitzatius i pels aspectes més estrictament pedagògics. Introdueixen ja conceptes i pràctiques educatives del que més endavant s'anomenarà l'Escola Nova.»⁶

Tot aquesta feina de millora de l'escola que en alguns casos es va fer per iniciativa directa dels mestres i, en d'altres, per iniciativa d'institucions públiques va trobar en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana un suport decidit, eficaç i entusiasta pel que fa a la catalanització de l'escola.

⁶ CLARA, Josep; CORNELLÀ, Pere; MARQUÈS, Salomó; PUIGBERT, Joan: *La renovació pedagògica a l'ensenyament primari (1900-1936). L'aportació dels mestres gironins. Antologia de textos.* p. 6.

1921

Orla del professorat i alumnes de l'Escola Normal de Girona, del curs 1917-1921. El tercer de l'esquerra és el professor Miquel Santaló.

UDG-AFEP

Creada el 1899, l'Agrupació Protectora de l'Ensenyança Catalana, adoptarà el 1902 el nom definitiu d'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, i serà coneguda popularment per «la Protectora». Formada per socis protectors i socis numeraris; iniciada primerament amb socis de Barcelona lentament s'escampà arreu de Catalunya. Treballarà a diferents nivells per ajudar a la catalanització de l'escola mitjançant el suport als centres d'ensenyament, els concursos i certàmens, els cursos (gramàtica, història, geografia...), els aplecs i festivals... No ho tindran fàcil ja que des del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, creat el 1900, les autoritats tindran especial cura en que l'ensenyament es faci en castellà, fins i tot el catecisme! Aquesta decisió, del 1902, provocà tantes protestes a Catalunya que el govern es veié obligat a revocar el decret. Actuacions d'aquest tipus s'aniran repetint, especialment durant la Dictadura de Primo de Rivera.

Circa 1930

Treballant a classe
en un assaig d'escola activa.

Una menció especial mereix l'obra editorial de la Protectora a través de l'Editorial Pedagògica. Mestres, historiadors, intel·lectuals del país hi publicaren textos que abastaven un ampli ventall temàtic, des de poesies a gramàtiques, llibres d'història, de ciències... Pel que ens interessa destaquem la *Geografia Elemental de Catalunya* de Pere Blasi.

Quant a la formació dels mestres l'APEC proposarà, el 1917, la creació dels Estudis Normals que la Mancomunitat farà possible dos anys més tard.

2.2. La política escolar de la República

Durant els anys de la República a Catalunya hi hagué dos governs que incidiren en el camp de l'educació i de l'ensenyament. El govern de l'Estat, a Madrid, i el govern de la Generalitat. Cada un d'aquests legislà sobre el tema en funció de les competències que tenia atorgades respectivament per la Constitució i l'Estatut.

Vegem ara les principals disposicions que cada un d'aquests governs va prendre amb la voluntat d'aconseguir un ensenyament gratuït per a tothom i de qualitat com a camí necessari i indispensable per bastir una societat moderna i justa. Els governants republicans, els d'Espanya i els de Catalunya, estaven convençuts que la transformació del país, la seva millora passava necessàriament per una acció directa i urgent en l'àmbit de l'educació. Els governants reformistes burgesos i liberals espanyols i catalans tenien nous ideals; més elevats que els de la monarquia i concebien la cultura com un bé espiritual i l'educació i l'escola com uns instruments indispensables per a la regeneració del país.

El nivell d'analfabetisme era molt elevat i calia reduir-lo fent realitat el dret a l'escola gratuïta i de qualitat per a tothom.

1931
Coberta i una de les primeres pàgines
del *Llibret-llapis* de Martí Alpera.
UDG-B

TAULA 1
Persones de deu o més anys que no saben escriure el 1930

	Homes	Dones
Barcelona	12 %	24 %
Girona	17 %	31 %
Lleida	20 %	32 %
Tarragona	24 %	35 %
Espanya	24 %	40 %

Font: VILANOVA, Mercè; MORENO, Xavier. *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*, p. 191.

Des del primer moment el govern de la República va promoure canvis en el camp escolar. Alguns seran d'àmbit estatal; d'altres afectaran més directament a Catalunya. No pretenem fer aquí una relació exhaustiva de tota l'obra escolar i educativa republicana; ens limitarem a destacar els canvis més notables que ens permetin de conèixer el marc professional on desenvoluparen la feina els mestres exiliats biografiats.

2.2.1. L'obra de l'Estat

Només quinze dies després de proclamar-se la República, el govern provisional va promulgar el «Decret sobre la llengua» (29 d'abril de 1931). Que el català tornés a l'escola i que les classes es fessin en la pròpia llengua, una de les reivindicacions del magisteri i d'amplis sectors populars, s'aconseguia en l'inicial clima d'eufòria republicana.

El preàmbul del text manifestava el següent:

«[...] La llengua catalana, proscria i combatuda per la Dictadura, era ja abans d'aquest règim i és avui, amb més intensitat i extensió més gran, la llengua amb què un dels pobles més emotius i creadors del territori hispànic descobreix les intimitats de la seva consciència i expressa els seus pensaments. Possibilitar que la llengua materna sigui un instrument de cultura és possibilitar que la cultura rendeixi la seva màxima eficàcia. Això vol dir que, fins i tot fixant l'atenció a Catalunya, perquè el problema hi és més evident i el greuge ha estat més ostensible, la solució no es circumscriu al respecte al català com a llengua materna, sinó que s'estén a les altres llengües peninsulars que es jutgin i se les jutgi amb un dret idèntic. Dins de la nova estructuració de l'estat que s'ha iniciat amb el canvi de règim, un dels afanyos on ha de concentrar totes les seves energies la República és aquest: elevar l'escola a la catego-

ria d'autoritat i d'eficàcia que ocupa en els estats de jerarquia més alta. Respectar la llengua materna, sigui quina sigui, és respectar l'ànima de l'alumne i afavorir l'acció del mestre permetent que s'acompleixi amb tota plenitud.»

L'articulat d'aquest decret era ben explícit. Per una banda es derogaven totes les disposicions dictades en contra del català a l'ensenyament primari des del 13 de setembre de 1923 amb Primo de Rivera. En segon lloc establia, en l'article segon, que

«A les escoles maternals i de pàrvuls de Catalunya l'ensenyament es farà en la llengua materna, catalana o castellana.»

I en l'article tercer, referit a l'ensenyament primari, s'establia que l'ensenyament també es farà en la llengua materna, catalana o castellana

«i a partir dels vuit anys s'ensenyarà als alumnes catalans el coneixement i pràctica de la llengua espanyola, a fi d'aconseguir que la parlin i escriguin amb tota la correcció.»

Signaven el document el President del govern provisional Alcalá-Zamora i el Ministre d'Instrucció Pública, Marcel·lí Domingo, que era mestre.

A partir de la promulgació d'aquest decret, a Catalunya, s'intensificà l'organització de cursos de català per a mestres. Serà una iniciativa del govern català i, també, d'institucions com l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, de les escoles Normals i de mestres que treballaven a les escoles públiques i privades sensibilitzats en la millora de l'ensenyament. Alguns dels biografiats hi participaran directament.

A finals de setembre de mateix 1931 el govern promulgava un nou pla d'estudis que modificava, i força, la formació inicial dels mestres. S'exigia el batxillerat per a poder ingressar-hi. L'ensenyament era coeducatiu. Unes decisions d'aquest tipus entraven de ple en la lògica de la política republicana. Si es volia transformar el país, modernitzar-lo, fer-lo més democràtic, culte, socialment just, europeu... calia invertir, i molt, en educació. L'educació i l'escola, deixades de banda durant la monarquia alfonsina, era —per a les autoritats republicanes— una de les eines bàsiques per aconseguir els seus objectius.

Per això calia fer un nou pla de formació dels mestres que, fins aquell moment, es regia per un pla del 1914. El nou pla va ser conegut amb el nom de Pla Professional. No n'hi havia prou en crear noves escoles, sinó que era del tot urgent i necessari una nova formació dels futurs mestres. Es deia clarament en el preàmbul del Decret:

«Urgía crear escuelas, pero urgía más crear Maestros; urgía dotar a la escuela de medios para que cumpliera la función social que le está encomenda-

1932

Llibre dels infants,
de Josep Dalmau Carles.
UDG-B

Darnius, circa 1932

Grup Escolar inaugurat durant l'època republicana. Al costat de la paret del pati es pot veure l'hort que treballaven els alumnes.
SMS

da; pero urgía más capacitar al Maestro para convertirlo en sacerdote de esta función; urgía elevar la jerarquía de la Escuela, pero urgía igualmente dar al Maestro de la nueva sociedad democrática la jerarquía que merece y merecerá haciéndole merecedor de ella.»

El pla Professional del 1931 constava de quatre cursos. Els estudis estaven organitzats en tres grups: a) coneixements filosòfics, pedagògics i socials; b) metodologies especials; no n'hi havia prou en tenir els coneixements necessaris per a ser mestres, calia saber-los comunicar bé i de manera engrescadora; c) matèries artístiques i pràctiques. Acabats aquests tres cursos n'hi havia un quart de pràctiques que es feia en una escola, al costat de mestres experimentats. Era un any de treball i d'aprenentatge directe que, a més, es pagava! Evidentment el franquisme esborrarà tot aquest estil de formació, modificarà els continguts i encara —després de tants anys de democràcia— no s'ha tornat a recuperar aquest any de pràctiques pagades!

Les assignatures que s'impartien eren:

Primer Curs

Elements de Filosofia

Psicologia

Metodologia de les Matemàtiques

Metodologia de la Llengua i de la Literatura espanyoles

Metodologia de les Ciències Naturals i de l'Agricultura

Música

Dibuix

Treball Manual o Labors

Ampliació facultativa d'idiomes

Segon curs

- Fisiologia i Higiene
- Pedagogia
- Metodologia de la Geografia
- Metodologia de la Història
- Metodologia de la Física i de la Química
- Música
- Dibuix
- Treballs manuals o Labors
- Ampliació facultativa d'idiomes

Tercer curs

- Paidologia
- Història de la Pedagogia
- Organització escolar
- Qüestions econòmiques i socials
- Treball de Seminari
- Treball d'Especialització

El govern de la República, per tant, proposa un nou pla inicial de formació, molt més professional. De totes maneres no n'hi havia prou amb atendre la formació dels futurs mestres. Era del tot necessari crear noves escoles ja que el dèficit d'edificis era escandalós. De la mateixa manera que era indispensable una política de formació dels mestres també calia una política de construccions escolars.

TAULA 2
Escoles existents i per crear el 1930

	Existents	Per crear
Barcelona	1.176	1.173
Girona	521	306
Lleida	787	405
Tarragona	565	708

Font: GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep... [et al.]. *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de la educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*, p. 490.

Hi havia un dèficit vergonyós d'aules escolars a tot l'Estat. El programa del govern espanyol, elaborat el 1931, preveia la construcció de més de 27.000 noves aules. Es va començar amb molta empena; malauradament va ser frenada, durant el bienni negre i, posteriorment, durant la guerra.

En aquesta política de construcció de noves escoles també hi contribu-

1932
Cartell de propaganda de l'Institut-Escola de la Generalitat de Catalunya.
UDG-AFEP

Girona, circa 1933

Escola Ignasi Iglésies, inaugurada durant la República, éssent alcalde Miquel Santaló, professor de la Normal. AG-CRDI

ïren decididament els municipis, sobretot els municipis governats per les esquerres. Un exemple el tenim a la ciutat de Girona amb la inauguració de dues noves escoles durant el mandat de l'alcalde Miquel Santaló (1931-1933).

Aquesta voluntat d'afavorir l'educació i la formació de la joventut continuà manifestant-se, fins i tot, durant els anys de guerra. A finals de juliol de 1938 es posarà la primera pedra del que havia de ser el complex escolar més modern de la ciutat de Girona. El President Companys va inaugurar-lo. Les paraules que va pronunciar eren ben significatives:

«Per verificar-se l'acte a Girona i per tractar-se d'una festa de cultura, he sentit, en venir, una doble satisfacció. En les circumstàncies actuals és molt plaent, encara que no massa acostumat, el realitzar actes com el d'avui. Ni en aquestes hores d'ira i odi oblida Catalunya retre pleitesia a les tasques de cultura. Quin concepte de la vida, quina configuració estranya, difícil, es formarà a la consciència dels nens davant la pertorbació, el dolor i la tragèdia en què viu el nostre país i que tan el separen del concepte de la pau que a l'interior de les joves intel·ligències deuria regnar? Perquè volem que no imperi més que el sentiment de la pau; que s'imposin els valors i que s'acabin les guer-

res, fem la guerra i la continuarem fins a aconseguir per a la nostra magnífica Catalunya les llibertats i el benestar que són l'anhel de tots els seus fills.»⁷

Es tractava de fer uns edificis escolars que fossin «palaus de cultura», és a dir, espais on els mestres i els infants s'hi trobessin bé i que reunissin totes les condicions higièniques i pedagògiques necessàries per fer un ensenyament actiu, participatiu. En moltes d'aquests noves escoles s'hi posà calefacció, serveis sanitaris amb dutxes, a més de la biblioteca, l'aula de treballs manuals... L'escola de Roda de Ter, una de les primeres construïdes per la República, tenia piscina! Tot un símbol dels nous camins educatius.

Un altre fet destacable va ser l'augment del nombre de mestres públics. Tot i que les dades del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes són provisionals, considerem que són prou significatives; ens permeten de veure l'increment del magisteri públic. Un creixement que està en consonància amb la política republicana.

TAULA 3
Mestres públics (1931-1935)

	1931	1935
Barcelona	1.443	1.965
Girona	589	766
Lleida	810	1.072
Tarragona	556	773
Espanya	37.599	50.527

Font: *Estadística de los maestros nacionales*, Madrid, 1935.
Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts.

Pel que ens interessa destaquem, doncs, aquestes quatre accions del govern central: 1) la incorporació del català a l'escola; 2) un nou pla de formació inicial pels futurs mestres, molt més professionalitzador; 3) una decidida política de construccions escolars i 4) un augment del nombre de mestres públics.

No seran les úniques. Només cal recordar tota la legislació promulgada per aconseguir que l'ensenyament fos laic (lleï suprimint l'ensenyament de la religió a les escoles; lleï suprimint l'ensenyament de les congregacions religioses...). Recordar també les normes a favor de l'ensenyament mixt i coeducatiu; les normes per fomentar l'ensenyament actiu i participatiu...

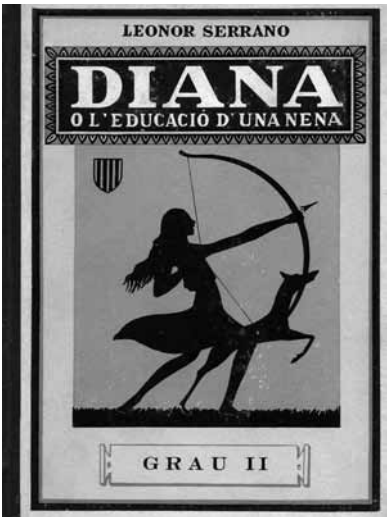
7 *L'Autonomista*, 23 de juliol de 1938.

Circa 1933

Cartells de propaganda
de les escoles de Barcelona.

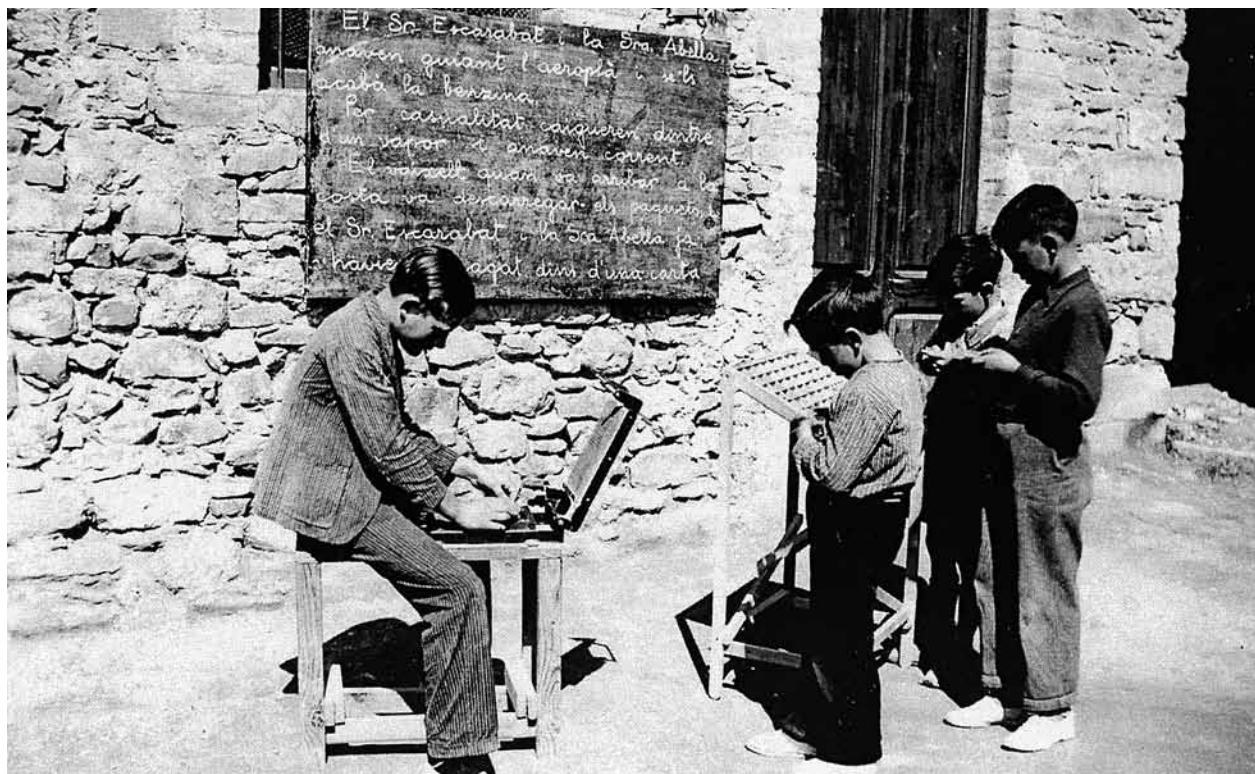
UDG-AFEP

1933

Llibre de Leonor Serrano per a l'educació
de les noies.

UDG-B

Santa Maria d'Oló, 1934

Els nens de l'escola de Santa Maria d'Oló composant la revista escolar seguint les tècniques Freinet.
SMS

2.2.2. L'obra de la Generalitat

Abans de parlar de l'obra de la Generalitat, hem d'esmentar, per la magnífica feina que va fer i perquè hi varen treballar alguns dels mestres exiliats, la creació, el febrer de 1922, del Patronat Escolar de Barcelona entre el Ministerio de Instrucción Pública i l'Ajuntament de Barcelona. Al cap de dos anys, el febrer de 1924, va ser dissolt pel govern de Primo de Rivera i el 30 de setembre de 1930 es restablirà. Funcionà amb normalitat fins que, arran dels Fets del Sis d'Octubre de 1934, es parilitzaran les seves activitats. Es tornarà a restablir després de les eleccions del 16 de febrer de 1936.

D'aquest Patronat en formaven part els grups escolars de la ciutat de Barcelona que depenien de l'Estat. Hi havia noms tant emblemàtics com els grups escolars Milà i Fontanals, Ramon Llull, Lluís Vives, Pere Vila, Baixeras, la Farigola, Baldri Reixac... El 1932 el Patronat es farà càrrec de les escoles confiscades als jesuïtes com a conseqüència de la supressió, per part del govern, d'aquest orde religiós i, en conseqüència, dels seus centres d'ensenyament. En total el Patronat tenia cura de 25 centres que formaven més de 16.000 nois i noies de la ciutat.

Joaquim Ventalló que n'era el president el 1931 recordava que

Santa Maria d'Oló, 1934

«Amb aquests Grups escolars, la ciutat havia emprès l'obra de reestructuració de l'ensenyament a Barcelona, feina que havia de ser duta amb la col·laboració de l'Estat, amb facultats per adaptar-se al nostre esperit i a les característiques dels llocs on les escoles estiguessin instal·lades.»

Els nens de l'escola de Santa Maria d'Oló imprimint la revista escolar seguint les tècniques Freinet.
SMS

Al Patronat li corresponia tenir cura del funcionament de les escoles i el nomenament del personal i direcció de les mateixes. Es volia el millor personal per dirigir les millors escoles. Uns mestres ben preparats amb dedicació, coneixement i bona pràctica de les metodologies i tècniques renovadores. Se'ls exigia molt, se'ls demana dedicació total i per compensar-ho se'ls gratificava amb un complement econòmic. Mirat amb perspectiva queda clar que la majoria dels millors mestres públics de Catalunya van acabar treballant a les escoles del Patronat.

L'escriptor Paco Candel va ser alumne d'aquestes escoles. Ens ha deixat escrit el seu record amb aquestes paraules:

«Aquelles escoles les anomenàvem "de l'Ajuntament"; eren edificis grans, bonics, amb amplies finestres i calefacció central. Les aules, espaioses, eren còmodes i alegres, i allí els nens i les nenes s'hi asseien conjuntament. Els pro-

Sant Jordi Desvalls, 24 d'abril de 1934

Inauguració de les escoles.

VALENTÍ FARGNOLI

fessors i professores eren, la majoria, joves i molt capacitats; l'ensenyament, extens i eficaç [...]. Totes les escoles tenien un pati gran i bonic al costat, amb fonts i arbres. [...] No es pagava cap quota. Els escolars rebien gratuïtament una capacitació primària profunda i profitosa, que incloïa assignatures d'ensenyament secundari, i també rebien el material escolar que els fes falta; els deixaven llibres. Els pares no havien de comprar als fills ni tan sols un llapis, l'escola els ho facilitava tot. Els escolars que ho sol·licitaven rebien cada matí un esmorzar gratuït; érem reconeguts periòdicament per un metge, i també periòdicament ens portaven al circ, o assistíem a la projecció d'una pel·lícula documental instructiva. Els estius, a les anomenades «colònies infantils», els nens tenien dret a disfrutar d'una setmana de vacances al camp o a la platja, també de manera gratuïta. No s'hi feia instrucció política ni religiosa, i hi havia llibertat de consciència, en aquelles escoles de la República que anomenàvem de l'Ajuntament».⁸

Va ser una experiència d'autonomia escolar municipal que no s'ha tornar a repetir en la història del nostre país. En aquestes escoles hi treballaren força mestres de les comarques de Girona. Entre els anys 1931-1934 varen ser més d'una cinquantena. Pel que fa a la direcció dels centres, d'un total de 27 directors, 11 procedien de terres gironines, unes dades ben significatives

⁸ CANDEL, Francesc. *Les meves escoles*, p. 37.

de la qualitat docent i professional del magisteri gironí.

La Generalitat també va intervenir directament en el camp educatiu. De totes maneres aquesta intervenció no va ser tal com la volien els parlamentaris catalans que en el Projecte d'Estatut, elaborat a Núria i votat el 2 d'agost de 1931, manifestava en el Títol III: Atribucions del Poder de la República i de la Generalitat de Catalunya:

«Article 13. Correspondrà a la Generalitat de Catalunya la legislació exclusiva i l'execució directa de les funcions següents:

L'ensenyament en tots els seus graus i ordres, i els serveis d'Instrucció Pública, Belles Arts, Museus, Arxius, Biblioteques i Conservació de monuments. Per a la concessió de títols professionals que hagin de tenir validesa en tot el territori de la República, els programes i ensenyaments escolars hauran de satisfer els mínims assenyalats per la legislació general.

[...]

Art. 31. L'ensenyament primari serà obligatori i gratuït. La Generalitat facilitarà als escolars més aptes l'accés a l'ensenyament secundari i superior.

A totes les Escoles primàries de Catalunya serà obligatori l'ensenyament de l'idioma castellà. La Generalitat de Catalunya mantindrà Escoles primàries de llengua castellana en tots els nuclis de població on, segons el darrer trienni, hi hagi un mínim de quaranta infants de llengua castellana. En aquestes escoles s'ensenyarà la llengua catalana.»

Aquesta voluntat política del govern català de tenir en exclusiva les competències de l'ensenyament en tots els seus graus i ordres, va quedar molt disminuïda després dels debats polítics, i l'aprovació final, a les Corts espanyoles, el 9 de setembre de 1932.

Heus ací com va quedar el text final de l'Estatut de Catalunya:

«Títol II. Atribucions de la Generalitat de Catalunya.

Art. 7. La Generalitat de Catalunya podrà crear i sostenir els centres d'ensenyament, en tots els graus i ordres que cregui oportuns, sempre d'acord amb el que es disposa en l'article 50 de la Constitució, amb independència de les institucions docents i culturals de l'Estat i amb els recursos de la Hisenda de la Generalitat, dotada per aquest Estatut.⁹

⁹ L'article 50 (Títol III. Drets i deures dels espanyols) de la Constitució de la República Espanyola, aprovada el 9 de desembre de 1931, deia el següent:

«Les regions autònomes podran organitzar l'ensenyament en les seves llengües respectives d'acord amb les facultats que es concedeixen en els seus Estatuts. És obligatori l'estudi de la llengua castellana, la qual s'utilitzarà també com a instrument d'ensenyament en tots els centres d'instrucció primària i secundària de les regions autònomes. L'Estat hi podrà mantenir o crear institucions docents en tots els graus en l'idioma oficial de la República. L'Estat exercirà la suprema inspecció en tot el territori nacional per tal d'assegurar el compliment de les disposicions contingudes en aquest article i en els dos anteriors.»

1934

El tema central de l'Escola d'Estiu de 1934 fou el debat sobre l'Escola Unificada.

1935

Un llibre de lectures d'Artur Martorell, un dels pedagogs més importants de Catalunya.

UDG-B

La Generalitat s'encarregarà dels serveis de Belles Arts, Museus, Biblioteques, conservació de Monuments i Arxius, menys el de la Corona d'Aragó.»

És a dir, aquell desig de tenir en exclusiva la competència d'ensenyament, després dels debats parlamentaris, quedà limitat a la possibilitat de crear escoles, si la Generalitat ho volia, i pagades amb els seus diners.

Una vegada aprovat l'Estatut, es preparà i votà, el 25 de maig de 1933, l'Estatut Interior de Catalunya. Sobre l'ensenyament s'especificava el següent:

«Títol II. Principis socials.

L'ensenyament primari serà obligatori, gratuït i català per la llengua i pel seu esperit. S'inspirarà en els ideals de treball, llibertat, justícia social i solidaritat humana, i es desenrotllarà mitjançant institucions educatives relacionades entre elles pel sistema de l'escola unificada. En tots els graus serà laic.

La Generalitat facilitarà l'accés a tots els graus de l'ensenyament als escolars més aptes mancats de mitjans econòmics.

La llibertat de càtedra queda reconeguda i garantida.

La Generalitat salvaguardarà l'existència i l'obra de les institucions privades de cultura que, atenint-se a les normes legals, contribueixin al progrés dels estudis i a la formació espiritual del poble català.»

El govern català no crearà escoles; a Catalunya no hi haurà duplictat d'escoles: les depenents del govern central i les depenents del govern català. D'aquesta manera s'evitarà un possible enfrontament escolar.

Des del punt de vista educatiu la millor obra del govern català va ser la creació, a Barcelona, d'una nova Escola Normal per a la formació dels futurs mestres. Abans de començar el primer curs escolar de l'època republicana (1931-1932), la Generalitat ja creava una Escola Normal. D'aquesta manera al país hi haurà 5 escoles dedicades a la formació inicial dels mestres: una a cada capital de província a càrrec del govern central i una altra, a Barcelona, depenent de la Generalitat.

En el preàmbul del Decret de creació, de 22 d'agost de 1931, s'explicitava molt bé el nou esperit formatiu i renovador que havia de regir la política del futur magisteri:

«La renovació pedagògica que avui s'està produint a tot Espanya exigeix que es presti la màxima atenció al problema de la formació del Magisteri.

D'allò que siguin els mestres depèn en gran part el que serà la nova escola de la República. Així ho ha entès el Ministeri d'Instrucció Pública, que s'apressa a transformar les Escoles Normals de mestres fins a convertir-les en veritables centres de formació professional.

Però mentre arriba el moment d'implantar la reforma que s'està preparant convé realitzar determinades iniciatives que, sense trencar definitiva-

ment amb l'estat actual ni prejudicar el futur, tinguin tot el valor dels assaigs pedagògics.

En aquest sentit, Catalunya, sense perjudici del que s'hagi de fer quan l'Es-tatut entri en vigor, pot assajar un tipus d'Escola Normal de Mestres, que sen-se minva de les característiques generals de les altres escoles, respongui ple-nament a les modalitats típiques de la seva fesomia catalana. [...]

Article Primer: El Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts faculta la Gene-ralitat de Catalunya perquè organitzi a Barcelona, amb caràcter d'assaig pe-dagògic, una Escola Normal de mestres.»

El fet que aquesta Normal fos concebuda des de l'òptica d'assaig pedagò-gic li permeté una llibertat de funcionament i d'organització més gran que les altres escoles normals. Pel que ens interessa destacaríem el fet que el seu professorat va ser escollit per les autoritats catalanes sense necessitat de fer oposicions. És a dir, el govern català va anar a buscar les persones que considerava més adients i més ben preparades; molts d'aquests havi-en treballat i coneixien bé les experiències pedagògiques europees. Entre ells hi havia el gironí Miquel Santaló. No cal dir que bona part d'aquest pro-fessorat hagué de marxar a l'exili el 1939.

Destaquem, també, la connexió del professor de la Normal de la Gene-ralitat amb el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Els lli-gams entre les dues institucions varen ser intensos i profitosos.

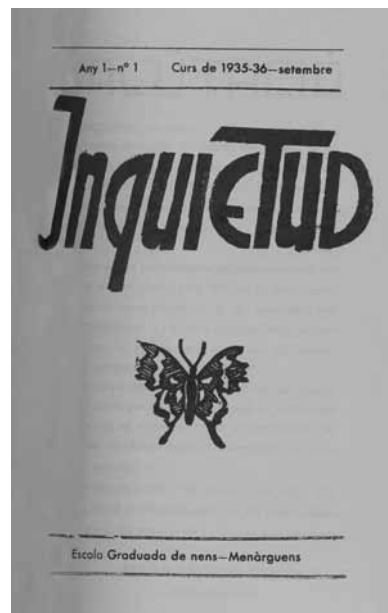
«El Claustre de l'Escola Normal estarà en connexió amb el Seminari o Insti-tut de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, per tal que la funció docent d'ambdues institucions pugui ésser coordinada i es puguin unificar les nor-mes generals d'orientació en la formació del Magisteri.»

Al cap de força anys de tancada la Normal de la Generalitat per la dicta-dura franquista, els antics alumnes es reuniren per reflexionar sobre la seva experiència d'estudiants normalistes i destacar els trets diferencials i signi-ficatiu així com l'esperit i els valors d'aquesta Escola. En les seves reflexi-ons destacaven el fet que responia clarament a un projecte de país i a un projecte educatiu total

«per mitjà de la formació d'uns mestres coneixedors de l'infant i de l'en-torn, i capaços de forjar, per l'educació, uns ciutadans autors i beneficiaris de la renovació social projectada.»

Afirmaven, també, que a l'escola es vivia un esperit de projecció social, de renovació pedagògica i de catalanitat; un clima intern d'humanitat que fomentava unes relacions alumne-professor

«no distanciadores ni jeràrquiques, basades en el respecte i l'afecte com

1935

Revista *Inquietud*, editada pels alumnes de l'escola de Menàrguens, seguint les tècniques Freinet.
SMS

1936

Cartell de propaganda del Consell de l'Escola Nova Unificada
UDG-AFEP

a reconeixement de les qualitats humanes i professionals reconegudes en la dedicació sense dogmatismes.»

A més, es potenciava les interrelacions de l'alumnat que eren integradores i generaven

«un fort sentiment de pertinença a la mateixa família, motivada per una mateixa il·lusió, superant totes les diferències personals de classe, d'estudi, d'ideologia, de creences...»¹⁰

Jaume Carbonell que ha estudiat la història de la Normal de la Generalitat afirma que

«els seus propòsits i realitzacions vers una renovació progressista de l'ensenyament anaren molt més enllà que els Estudis Normals de la Mancomunitat, o que diverses Institucions escolars catalanes del període republicà entre les anomenades "actives o d'avanguardia"».¹¹

L'Escola Normal funcionà fins a l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona. Va ser clausurada dos dies després de l'ocupació de Barcelona.

La voluntat de formació de bons mestres per part del govern català no es limità a la creació de l'Escola Normal, que va ser la nineta dels seus ulls, sinó que també tingué cura de la formació permanent dels que ja treballaven a les escoles. Per això es recuperaren les Escoles d'Estiu que ja s'havien celebrat durant els anys de la Mancomunitat de Catalunya.

Aquestes Escoles d'Estiu eren trobades voluntàries de mestres que se celebraven a Barcelona en temps de les vacances, a l'estiu. El seu programa tenia dues parts diferenciades. Per un costat hi havia múltiples cursets sobre diferents àmbits de la vida professional dels mestres (metodologies; exercicis pràctics d'experiències noves; continguts de Ciències Naturals, Història, Geografia, Llenguatge...). Per l'altra, en l'anomenada «Setmana final», es tractaven temes més de fons relacionats amb la política escolar catalana; es feia a partir de conferències magistrals i de debats; les con-

¹⁰ *L'Esperit de l'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939).*

¹¹ *Ídem.*, p. 275

clusions les feien arribar a les autoritats educatives de Catalunya.

Els temes tractats en aquestes Escoles d'Estiu, en les que hi varen participar com alumnes i/o com aponents alguns dels mestres gironins que marxaren a l'exili varen ser els següents:

«Escola d'Estiu de 1932, Setmana final:

Conversa Pedagògica “Problemes que planteja l'ensenyament del llenguatge a Catalunya”

Cicle de conferències sobre “Els grans problemes de l'educació moral a l'escola actual”.

Escola d'Estiu de 1933, Setmana final:

Conversa pedagògica “L'educació moral i cívica a les escoles de la República”

Escola d'Estiu de 1934

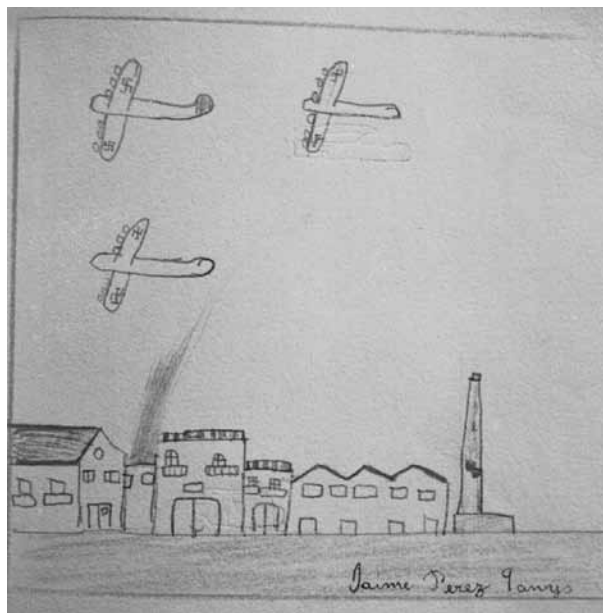
Converses Pedagògiques: “L'escola unificada; mitjans per a establir-la”

Escola d'Estiu de 1935

Setmana final: Curs monogràfic Decroly.»

L'aixecament militar contra la República, el juliol de 1936, la revolució desfermada a Catalunya i la Guerra Civil varen incidir negativament en el món escolar. L'escola va deixar de funcionar amb la normalitat necessària malgrat la voluntat de les autoritats polítiques. Només cal recordar algunes situacions creades per la situació bèl·lica: mestres mobilitzats, bombardeigs de poblacions i destrucció d'escoles, arribada d'infants refugiats, persecució i assassinats de membres de congregacions religioses dedicades a l'ensenyament, abandonament i incautació dels edificis de les escoles religioses...

El CENU, creat el 27 de juliol, poc després de l'aixecament contra la República va ser la institució que, a Catalunya, tingué cura de l'organització i el funcionament del sistema escolar. Va aglutinar els sindicats i els partits polítics que varen prendre part en defensa de la República. Es va encarregar de coordinar els serveis d'ensenyaments de l'Estat, de la Generalitat i de l'Ajuntament de Barcelona.

Circa 1937

Els infants de l'aula de la senyoreta Isabel Dalmau, de l'Escola Carles Marx (ex La Salle) de Girona, dibuixen la situació bèl·lica que viuen a la ciutat.

SMS

1937

Llibre editat durant la Guerra Civil.

UDG-B

En el decret de creació del 27 de juliol de 1936 podem llegir que:

«La voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional. És hora d'una nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana. Cal estructurar aquesta nova escola unificada, que no solament substitueixi el règim escolar que acaba d'enderrocar el poble, sinó que creï una vida escolar inspirada en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana i a base de la supressió de tota mena de privilegis.»

Es tractava de reorganitzar el sistema escolar en una situació revolucionària. Ben aviat es crearen les delegacions comarcals del CENU arreu del país. Alguns dels mestres exiliats estudiants en formaran part activa.

No varen ser anys fàcils els de la República en guerra (juliol 1936 - febrer 1939). Hi hagué de tot: escoles que funcionaren bé, d'altres, no tant. La mobilitat dels mestres, la crida a files... no afavoria la calma i tranquil·litat indispensables per a una bona educació. De totes maneres l'entusiasme i dedicació d'alguns mestres permeteren, en alguns poblacions, un bon ensenyament. Així ens ho explica la mestra Teresa Sureda que ensenyava a les escoles de Santa Coloma de Farners:

«El Sr. Vigué fou el responsable d'organitzar durant aquesta època de desorganització social i pública una escola dinàmica, intel·ligent i moderna dins de les limitacions de l'estat de Guerra en que ens trobàvem. Una escola, això sí, catalana en tots aspectes que feia que quan les coses anaven tan malament en la societat, a l'escola s'ensenyés a recitar poesies de pau dels nostres estimats poetes. Penso que durant aquest temps fou quan es trobaren i s'agermanaren dins l'escola nens de totes les classes socials, nens de Barcelona que s'havien refugiat aquí amb els avis per trobar la pau (i l'aliment que allà no tenien), nens que per desgràcia havien perdut familiars degut a l'estat de rivalitat en que es vivia. Aquí a Santa Coloma trobaren amics i mestres.»¹²

De totes maneres aquesta política de transformació escolar promoguda pels governs de Madrid i de Catalunya no hauria estat possible sense un col·lectiu d'homes i de dones plenament convençut de la bondat i de la necessitat d'una nova escola. Mestres que estaven convençuts de la regeneració de la societat mitjançant la cultura i l'educació.

Varen ser pocs anys, però suficients per fer aflorar les capacitats pedagògiques i les iniciatives renovadores escolars de molts mestres que demostraren una vàlua professional de primer ordre, deixant una petja en l'alumnat que perdurà amb el pas dels anys. Mestres amb un alt sentit de la responsabilitat social de la seva feina i amb una opció de vida progres-

¹² Memòries inèdites escrites al final de la dècada dels 1990.

sista a favor d'una nova societat més justa i democràtica. Mestres que, per altra banda, tenien un elevat sentit de la política.

En aquest aspecte hem de recordar la influència positiva que molts reberen d'una part de professorat de les escoles Normals provincials on es formaren. Un professorat que s'havia format a la Escuela Superior del Magisterio, a Madrid, que estava sota la influència ideològica i professional de la Institución Libre de Enseñanza.

2.3. Els mestres renovadors de la República a les comarques gironines

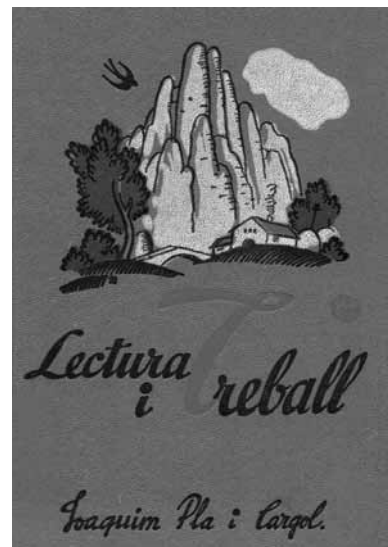
A la ciutat de Girona tenim un exemple molt clar d'aquest canvi que es produirà en l'àmbit escolar i educatiu amb la instauració de la República i que es manifesta en les expressions «La República dels mestres» i «Els mestres de la República». Dues expressions que es complementen i que indiquen, per una banda, la voluntat política dels nous governants (espanyols i catalans) de transformar el país mitjançant una decidida política escolar. I per altra, l'existència d'un bon grup de mestres, homes i dones, favorables al canvi polític i escolar. Necessaris tots dos i inseparables.

El primer alcalde republicà de Girona fou Miquel Santaló professor de geografia de l'Escola Normal i membre d'ERC.¹³ I el primer president de la Diputació fou Cassià Costal, director de la Normal. Les dues màximes autoritats, provincial i municipal procedien del magisteri. Aviat tots dos seran cridats pel govern de la Generalitat, per la seva vàlua com a bons professors, a formar part del claustre de la nova Normal que es crearà a Barcelona. A més, qui va posar la bandera republicana al balcó de l'ajuntament gironí va ser Antònia Adroher, estudiant de magisteri i militant del POUM. Certament, els capdavaners del republicanisme procedien del magisteri.

En començar el capítol hem parlat de l'aportació dels mestres de les comarques gironines a la renovació pedagògica. Ho feren promovent les «Converses Pedagògiques». Aquesta empenta inicial es va mantenir —amb alts i baixos— i durant els anys republicans es va consolidar amb força.

Eren persones que estaven alerta de les experiències pedagògiques estrangeres; treballaven amb idees renovadores i amb pedagogies actives; s'esforçaven per renovar els continguts; fomentaven les colònies escolars; escrivien i publicaven les seves experiències en les revistes professionals i, també, hi exposaven el seu pensament pedagògic i social a favor d'una escola de qualitat.

¹³ A les eleccions del 12 d'abril de 1931 a Girona hi hagué dues candidatures majoritàries: amb 15 regidors la d'Unió Republicana (Centre d'Unió Republicana i Acció Catalana) i amb 5, la Lliga Regionalista. Miquel Santaló, com a candidat més votat, esdevingué alcalde, fins la seva renúncia, el 22 de setembre de 1933, en ser nomenat ministre de Comunicacions.

1937

Publicació del mestre gironí
Joaquim Pla i Cargol,
editada durant la Guerra Civil.
UDG-B

**Frontera franco-espanyola,
febrer de 1939**

L'arribada alegre dels militars rebels
a la República...

Heus ací uns exemples cenyits als anys de la República en pau (abril 1931 – juliol 1936). Tomàs Vicens, mestre de Peralada el 1931 va editar un opuscle explicant les seves activitats escolars, entre aquestes, el «Campo Agrícola Escolar de Perelada (Gerona). El año agrícola de 1930-31 en Perelada (Ensayo climatológico)». L'any següent al *Butlletí dels Mestres*, número 67-68 publicava l'article «La Geografia i la Història locals» on reflexionava sobre el tema a partir de la llarga experiència a les escoles de Peralada.

Per la seva part el mestre de Beget, Narcís Coma, explicava, el desembre de 1932, al *Butlletí dels Mestres*, número 78 «Una excursió escolar». I Sixte Vilà, mestre de Llançà, a la mateixa revista, el 1933, escrivia en el número 87 sobre «Un treball d'investigació sobre topografia local» i, l'any següent, sobre «Excursions, visites i viatges» (número 107).

En el camp de les iniciatives privades destaquem la creació, el curs 1935-1936 de l'escola de S'Agaró per part de Narcís Masó. Fundador d'Unió Democràtica de Catalunya i dels Minyons de Muntanya a Girona, havia treballat a l'escola Vallparadís, de Terrassa, i a la Mútua Escolar Blanquerna al costat d'Alexandre Galí. A S'Agaró va realitzar la seva obra més personal en un internat que seguí plenament els postulats del moviment de l'escola activa.

De tots aquests col·lectius de mestres es va escriure que:

«Creien en l'escola: pensaven que l'escola era una institució de gran transcendència per a la vida i el progrés dels pobles. De la reforma de l'educació depenia el futur de la societat. L'escola havia de possibilitar el desenvolupament moral, intel·lectual i global dels nens; l'escola forjava els futurs ciutadans. Es confiava en l'escola com a remei per a la majoria dels problemes de la societat. L'educació era vista quasi com a omnipotent. D'ací l'enorme responsabilitat dels mestres.»¹⁴

Camp de concentració al Rosselló, 1939

... contrasta amb la tristor i l'angoixa dels refugiats acabats d'arribar a França.

14 CLARA, Josep; CORNELLÀ, Pere; MARQUÈS, Salomó; PUIGBERT, Joan: *La renovació pedagògica a l'ensenyament primari (1900-1936). L'aportació dels mestres gironins. Antologia de textos*. p. 7.

EDICION NACIONAL DE LAS OBRAS
SELECTAS DE DON ANDRÉS MANJÓN

VII
EL MAESTRO
MIRANDO HACIA FUERA
○
DE DENTRO A FUERA

SEGUNDA PARTE
Y
OTROS ESCRITOS

PATRONATO DE LAS ESCUELAS DEL AVE-MARIA
MCMLI

1951

Amb el franquisme,
l'obra i les doctrines
pedagògiques
del Padre Manjón varen
ser referent indiscutible
pels mestres i per l'escola.
UDG-B

3 El radical trencament franquista

Amb la instauració de la dictadura franquista es va produir un trencament radical i volgut amb la política educativa i escolar de la República.

Aquesta ruptura, a Catalunya, tindrà una demostració ben patent amb l'actuació de les Comisiones Depuradoras del Magisterio a partir del 1939 i una greu conseqüència ideològica i política amb la implantació del nacional-catolicisme a l'escola. La seva expressió més elevada serà la Ley de Educación Primaria de 1945. Prèviament, a finals de gener i principis de febrer de 1939, amb la retirada republicana davant l'avanç de l'exèrcit franquista s'havia produït un fet de greus conseqüències pedagògiques: l'exili de molts mestres, homes i dones, que aprofitaren que es trobaven prop de la frontera francesa per fugir de l'exèrcit rebel i entrar a França.

3.1. L'exili del magisteri

No ha estat fàcil conèixer la realitat de l'exili del magisteri de Catalunya. La falta de dades i de documentació escrita oficial, ha portat necessàriament a estudiar el tema mitjançant recerques orals. La investigació iniciada durant els anys de la democràcia¹⁵ ens ha permès, fins ara, de conèixer dades de 558 mestres. Es tracta de dades d'allò més variades ja que d'algunes persones en coneixem tota la seva vida i, en canvi d'altres només en tenim poques informacions. Les informacions han procedit, en primer lloc, dels propis protagonistes, quan això ha estat possible. També dels parents més pròxims, de familiars, d'antics alumnes i d'amics i coneguts. Les hem obtingudes mitjançant entrevistes fetes a molts pobles de Catalunya, Espanya, França. Itàlia, Cuba, Xile, Mèxic, Veneçuela, Canadà... Aquesta varietat de fonts informatives ha permès saber de molts mestres, però no de tots tenim els mateixos coneixements.

La dada més important sobre l'exili és que aquesta xifra de 558 mestres representa l'11% del col·lectiu de mestres del país. Si tenim present que la majoria

¹⁵ Una primera aportació sobre el tema es va publicar el 1995. Vegeu MARQUES, Salomó. *L'exili dels mestres (1939-1975)*,

Prats de Molló

Memorial dels republicans morts a l'exili,
al cementiri de Prats de Molló.

SMS

d'ells i elles eren capdavanters de la renovació pedagògica; que eren els líders sindicals i, molts d'ells, líders polítics, ja podem imaginar-nos la gran i greu pèrdua que aquest exili representà per l'escola i l'educació del país. El magisteri de Catalunya quedà decapitat.

Presentem tot seguit les dades més generals del col·lectiu exiliat.

Dades generals

Les dades recollides fins el moment present fan referència a 558 mestres exiliats, dels quals 399 són homes i 159 són dones.

Escola Normal on van estudiar

Cal dir que hi ha mestres que van estudiar en més d'una Normal.

- S'ha pogut recollir informació de 348 mestres.
- Escola Normal de Girona: 87 mestres.
- Escola Normal de Lleida: 90 mestres.
- Escola Normal de Tarragona: 36 mestres.
- Escola Normal de Barcelona: 67 mestres.
- Escola de la Generalitat de Barcelona: 31 mestres.
- Escola Normal a una altra localitat d'Espanya: 37 mestres.

Prada de Conflent

Tomba de Pompeu Fabra, mort a l'exili el 1948.

Militància política

Hi ha alguns mestres que van militar en més d'un partit. Tenim informació de 181 mestres. De la resta només en sabem la seva «afinitat» política: «republicà», «catalanista», «socialista», «anarquista», «d'esquerres», «comunista»... però no tenim constància documental de que milités en un partit concret, tot i que pel que ens deien els informadors d'alguns d'ells podríem gairebé assegurar la seva militància política partidista.

- Partit Socialista Unificat de Catalunya: 40 mestres
- Esquerra Republicana de Catalunya: 29 mestres.
- Federación Anarquista Ibérica: 12 mestres.
- «Partit Comunista»: 9 mestres.
- Partit Obrer d'Unificació Marxista: 8 mestres
- Bloc Obrer i Camperol: 8 mestres.
- Unió Socialista de Catalunya: 5 mestres
- Estat Català: 3 mestres.
- Partido Socialista Obrero Español: 2 mestres.
- Partido Republicano Radical: 2 mestres.
- Acció Catalana: 2 mestres.
- Acció Republicana Catalana: 2 mestres.
- Unió Democràtica de Catalunya: 2 mestres.
- Lliga Catalana: 1 mestre.
- Altra militància: 57 mestres.

1940

Un dels llibres d'ús de l'escola franquista.
UDG-B

Militància sindical

La majoria dels mestres van pertànyer a un dels dos sindicats majoritaris: el socialista i l'anarquista. Durant els anys de guerra la sindicació era obligatòria. Tenim informació relativa a 192 mestres.

- UGT-FETE: 123 mestres.
- CNT-AIT: 53 mestres
- Altra filiació sindical: 16 mestres.

Càrrecs polítics

63 mestres van assolir diferents càrrecs polítics, tant a nivell de l'Estat com del govern català o municipal.

- Estat: 3 mestres (1 mestre secretari general del Consell Nacional d'Assistència Social del Ministeri, 1 mestre subsecretari del Ministeri d'Instrucció Pública, 1 mestre encarregat de salvar el Tresor Artístic d'Astúries i Santander a França).
- Generalitat: 29 mestres (9 mestres diputats al Parlament, 20 mestres altres càrrecs de la Generalitat).
- Municipal: 28 mestres (7 mestres alcaldes, 19 regidors, 1 mestre secretari d'ajuntament, 1 mestre president de la comissió de cultura).
- Altres càrrecs: 3 mestres.

Afiliació institucional educativa

61 mestres van formar part d'institucions educatives i de renovació pedagògica:

- Moviments de Renovació Pedagògica: 6 mestres.
- Batec¹⁶: 12 mestres.
- Consell de l'Escola Nova Unificada: 37 mestres.
- Altres institucions educatives: 6 mestres.

Càrrecs educatius

¹⁶ Grup de mestres públics seguidors de les tècniques Freinet. Estava arrelats especialment en les escoles rurals de les terres de Lleida.

158 mestres tingueren càrrecs escolars. I alguns en tingueren més d'un.

- Alts càrrecs en l'administració educativa: 8 mestres.
- Inspectors d'ensenyament: 18 mestres.
- Directors d'escola: 83 mestres.
- Directors de colònies escolars: 8 mestres.
- Secretaris alts càrrecs educatius: 6 mestres.
- Altres càrrecs educatius: 35 mestres.

3.2. Dades de la demarcació de Girona

Vegem ara les dades de la demarcació gironina, allà on varen estudiar i treballar els mestres exiliats biografiats.

Escola Normal on van estudiar

Dels 87 mestres formats a l'Escola Normal de Girona, cal afegir-hi 4 més que van acabar-hi els estudis però procedien d'una altra escola Normal. Per tant, 91 mestres van acabar formant-se a la Normal de Girona tant en el període de la monarquia alfonsina com durant la República en pau i en guerra.

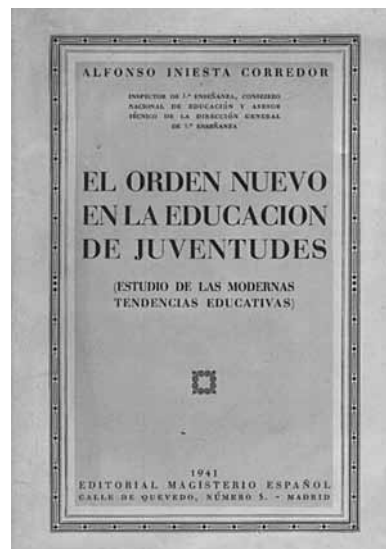
Militància política

Ara per ara només coneixem la filiació política de 21 mestres. Alguns d'aquests, com s'ha comentat abans, canviaran de partit.

- Esquerra Republicana de Catalunya: 9 mestres
- Partit Socialista Unificat de Catalunya: 3 mestres.
- Partit Obrer d'Unificació Marxista: 2 mestres.
- «Partit Comunista»: 3 mestres.
- Federación Anarquista Ibérica: 1 mestre.
- Altra militància: 4 mestres.

Militància sindical

- FETE-UGT: 15 mestres.
- CNT-AIT: 4 mestres.
- Altra afiliació sindical: 2 mestres (1 al Comitè de Milícies Antifeixistes d'Olot, 1 a la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya).

1941

Llibre d'Alfonso Iniesta, amb continguts de Nou Ordre que ha de guiar la «Nueva España» franquista.

1942

La revista *El Escolar* publicada al Colegio Cervantes, de Córdoba (Mèxic), en el que hi treballaven, entre altres, els germans Bargés, mestres gironins exiliats.

SMS

Filiació institucional educativa

- 6 mestres varen pertànyer al CENU.

Càrrecs educatius

A la demarcació de Girona hem detectat 20 mestres que van assolir diferents càrrecs educatius; d'aquest, 5 varen tenir més d'un càrrec.

- Alt càrrec administració educativa:
1 mestre (President del Consell Municipal de Girona).
- Inspector d'ensenyament: 1 mestre.
- Directors d'escola: 10 mestres.
- Directors de colònies escolars: 3 mestres.
- Secretari alt càrrec educatiu:
1 mestre (Responsable de l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Bordils).
- Altres càrrecs educatius: 4 mestres.

Càrrecs polítics

Sabem que 11 mestres van desenvolupar tasques polítiques al territori.

- Generalitat: 4 mestres (1 mestre diputat al Parlament, 1 mestre representant de l'Ajuntament de Girona en el Comissionat de Propaganda de la Generalitat, 2 mestres alts càrrecs a l'administració de la Generalitat).
- Municipal: 7 mestres (3 mestres alcaldes, 3 mestres regidors, 1 mestre secretari d'ajuntament).

3.3. La depuració

A mesura que els rebels conquerien el territori català hi aplicaven les lleis promulgades sota el seu poder. Aquestes lleis, i les promulgades més tard durant el primer franquisme, tenien una característica: la volun-

tat política de trencar amb tota la legislació republicana. «La Nueva España» que volien edificar els franquistes estava concebuda d'esquenes i en contra els avenços dels anys republicans.

S'acusava al magisteri d'enverinar l'ànima dels infants amb doctrines i ensenyaments que no tenien res a veure amb la tradició espanyola. S'acusava els mestres d'ensenyar valors (laïcisme, democràcia, tolerància...) que no tenien res a veure amb els valors de l'Espanya catòlica, la que al llarg dels segles havia donat sants i savis. Els mestres eren, segons els nous governants, els responsables de tots els mals de l'època republicana.

Per tant, calia fer net i per això es crearen les Comisiones Depuradoras del Magisterio que actuaren diligentment a cada capital de província. A aquestes comissions s'havien de presentar tots els mestres i, una vegada vist el seu currículum, la comissió provincial decidia si podien continuar ensenyant o si se'ls castigava i, en aquest cas, amb quin tipus de sanció.

Va ser una depuració intensa, a fons. Només cal llegir el decret de 8 de novembre de 1936 signat pel general Franco per veure com anirien les coses:

«El hecho de que durante varias décadas el Magisterio, en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones, haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional, hace preciso que, en los momentos por que atravesamos, se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública [...] extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevando nuestra patria.»

Les paraules que hem destacat indiquen aquesta voluntat de fer una depuració a fons.

Si amb aquest decret no quedava prou clara aquesta voluntat de càstig, ja es va cuidar bé prou el ministre d'Educació, Pedro Sainz Rodríguez, de reblar el clau. Així ho manifestava en el discurs que va fer en la clausura del curs que el ministeri havia organitzat a Pamplona per a la formació dels mestres de la nova

Espanya, el juny de 1938:

«En el Magisterio español y en todos los cuerpos del estado se está procediendo a una depuración que pronto será regulada de un modo definitivo. No quiero mirar hacia el pasado, sino hacia el porvenir, y decir a los maestros españoles, que el régimen del porvenir, mientras yo regente la Educación Nacional, será un régimen de confianza, porque espero que el montón de muertos que tenemos ante nuestra vista, y la sangre derramada, bastarán para que aquellos que tuviesen un resto del error pasado en el fondo de sus conciencias, se incorporen llenos de entusiasmo a los nuevos dogmas de la patria. Esa experiencia trágica no la ha vivido España en vano, y el fundamental deber, el primero que tiene el Gobierno de España, es hacer que no sean infecundos en ningún terreno los sacrificios de nuestros muertos. Y yo tengo la conciencia segura de que si hoy no arrancásemos con mano dura esa semilla silenciosamente arrojada en el surco, como dice Fernando de los Ríos, no podríamos tener la esperanza de una salvación definitiva para la patria. Y yo siento gravitar sobre mi conciencia esa responsabilidad, y por mi no ha de quedar, y yo creo que tampoco por vosotros.»

Per prendre les decisions la comissió no mirava només el currículum professional sinó que contemplava especialment tots els altres aspectes de la vida del mestre: el familiar, el social, el polític, el sindical... Es tractava de tenir força informació de cada mestre, per tal de poder decidir. Des de la comissió s'insistia en que les persones interessades podien fer-li arribar denúncies contra els i les mestres. No cal dir que, acabats de sortir d'uns anys de guerra, amb tensions de tota mena, les denúncies arribaren. En alguns casos responien a enveges professionals, en d'altres a venjances de poble, en d'altres eren per fer-se veure i fer mèrits davant els nous governants...

Les dades de la depuració del magisteri de Catalunya es poden consultar a la Taula 4.

Aquest són els números i els percentatges. Cal tenir present que al costat de cada sanció hi havia una situació familiar concreta que en alguns casos forçà a la persona sancionada a abandonar el magisteri per

TAULA 4 Depuració del Magisteri de Catalunya					
Resolucions	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Confirmats en el càrrec	1.630 (69,21%)	768 (71,78%)	775 (76,73%)	804 (77,98%)	3.977 (72,75%)
Separació/Inhabilitació absoluta	364 (15,46%)	119 (11,12%)	47 (4,65%)	87 (8,44%)	617 (11,28%)
Suspensió o inhabilitació temporal	47 (1,99%)	32 (2,99%)	77 (7,62%)	66 (6,40%)	222 (4,06%)
Trasllat forçós de població	259 (11,00%)	75 (7,00%)	103 (10,20%)	96 (9,31%)	533 (9,75%)
Inhabilitació per a càrrecs directius	50 (2,12%)	84 (7,85%)	20 (1,98%)	28 (2,72%)	182 (3,32%)
Altres	43 (1,82%)	5 (0,47%)	16 (1,58%)	3 (0,29%)	67 (1,22%)
Total expedients	2.355	1.070	1.010	1.031	5.466
Font: MORENTE, Francisco. «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión». <i>Hispania</i> , LXI/2, núm. 208 (2001), p. 682.					

tal de poder buscar-se la vida per altres camins. En aquests casos no era la comissió que l'expulsava sinó que era ell que deixava el col·lectiu!

L'actitud inquisitorial per part de la comissió depuradora era molt clara. Les dades que es demanaven als mestres eren les següents:

- «Datos anteriores a Julio de 1936.
- ¿A qué partido político pertenecía?
- Si no ha estado afiliado a ninguno. ¿por qué partido político demostraba mayor simpatía?
- ¿Fomaba parte activa en mítines, manifestaciones, etc.?
- ¿Acostumbraba a asistir a ellos, aunque no tomara parte activa en su organización?
- ¿Hacía actos de propaganda política? ¿Cuales?
- ¿Oía, ordinariamente, misa los domingos y comulgaba una vez al año?
- ¿Hacía alardes de irreligiosidad?

- ¿Pertenecía a alguna sindicación?
- ¿La propagaba?
- ¿Formaba parte de sus Comités o Juntas Directivas?
- ¿Estaba afiliado a algun partido separatista o catalanista? ¿A cual sin estar afiliado?
- ¿Demostraba simpatía por alguno? ¿Por cual?
- Periódicos a qué estaba suscrito o que más leía.
- Durante el periodo de guerra.
- ¿Ha tomado parte en mítines, conferencias políticas, etc.? ¿En cuales?
- ¿A qué Sindicación ha pertenecido?
- ¿Ha formado parte de sus Comités o Juntas Directivas?
- ¿Ha enseñado contra la Religión, la Moral Cristiana o el amor a España?
- ¿Se le puede considerar adicto al Glorioso Movimiento Nacional?
- ¿Que hay de su vida pública, religiosa, patriótica, profesional, sindical, etc. digna de notarse?»

A més de l'actuació de les comissions depuradores cal tenir present un aspecte difícilment quantificable però que, sens dubte, era present en el col·lectiu del magisteri: l'autocensura que s'imposaren els propis mestres davant d'una nova política escolar basada en la por, l'obediència, el sacrifici... S'ha parlat d'un exili interior per fer referència al silenci i la submissió de bona part dels mestres que es quedaren.

3.4. La selecció dels nous mestres

No es tracta d'explicar ara i aquí extensament l'educació i l'escola a l'Espanya franquista. Només esmentarem un aspecte que permet de veure les diferències entre l'educació de l'època republicana i la del franquisme. Es tracta del criteri de selecció dels nous mestres que havien d'ocupar les places deixades buides pels que anaren a l'exili i pels que havien estat expulsats del magisteri: Aquest forat deixat pels mestres exiliats, expulsats, morts... va ser omplert per persones escollides amb criteris molt més polítics que no pas pedagògics.

La convocatòria per a la provisió de places del 25 de març de 1939 deixava ben clar quins eren els motius preferents per a l'adjudicació de places:

- «1. Ser mutilado como consecuencia de la actual guerra, siempre que la mutilación no imposibilite el ejercicio de la Enseñanza.
2. Ser herido en la actual campaña, siendo preferido, dentro de este orden, el que mayor número de heridas demuestre haber sufrido.
3. Haber prestado servicios militares, como combatiente, en la actual guerra.
4. Haber sufrido vejámenes graves en la persona del solicitante, por parte de los rojos.
5. Ser familiar de un muerto o mutilado en esta campaña hasta el segundo grado de parentesco por consanguinidad o afinidad. Dentro de este orden se prefiere el que haya perdido mayor número de familiares.
6. Dentro de los mismos grados de parentesco, haber perdido mayor número de familiares por asesinato

de los rojos o a consecuencia de su barbarie.

7. *Tener actualmente prisionero o mutilado por los rojos, algún familiar, dentro del parentesco señalado.»*

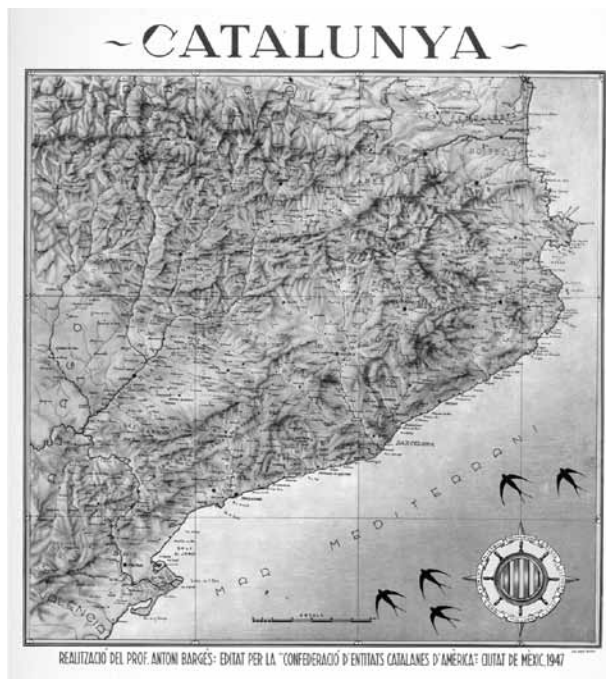
Amb aquests criteris de selecció, les dades de l'exili i de la depuració ja podem deduir que el canvi que es va produir en el col·lectiu del magisteri, amb el franquisme, va ser enorme. Només cal recordar el gran nombre de mestres exiliats, l'alt nombre de castigats, l'estil dels nous mestres que substituïran les baixes (mestres triats amb criteris polítics i no pedagògics), i l'autocensura imposada per bona part dels que es queden davant la nova situació política.

3.5. El nacionalcatolicisme

Tan bon punt la província de Girona estigué en poder dels franquistes es procurà restablir la normalitat escolar. Aquesta passava necessàriament per l'obligació dels mestres d'assistir al Curso de Orientación que tingué una durada de dues setmanes. Es celebrà al Teatre Municipal de Girona i el podem definir de «rentat de cervell». A través de les conferències que impartiren les noves autoritats escolars, s'anaren inculcant els valors polítics, religiosos i militars de la Nueva España; es tornava a la visió més tradicional i clàssica de l'escola.¹⁷

Les conferències magistrals les impartiren professors procedents del camp educatiu i del camp religiós i polític. Els inspectors L. Bastons i J.J. Senent, els professors de l'Escola Normal de Girona mossèn Jordà, M. Clotaró i del Seminari gironí mossèn J.M. Carbó, mossèn J. Fors; capellans responsables de l'Acció Catòlica i de la Catequesi: mossèn L. Font, mossèn N. Busquets; mestres d'escoles de Girona destacats per la seva adhesió a la nova situació política: M. Oliver, C. Auguet, J. Bordas, D. Pérez. També pares de família: J. Moret Roura; autoritats civils com M. Martínez, el governador civil, el jefe provincial del Movimiento; autoritats religioses: mossèn J. Costa i militars: el general M. Abriat;

¹⁷ Hi assistiren 550 dels 667 mestres de la província; és a dir, gairebé la totalitat del magisteri si tenim present les dificultats de trasllat dels mestres del Ripollès i la Cerdanya.

1947

Mapa dibuixat pel mestre gironí Antoni Bargés des de l'exili de Mèxic, amb el suport econòmic de Miquel Santaló.

UDG-AFEP

professors de l'Institut de Girona i d'instituts d'altres províncies: M. Llosas, I. Puig Bayer, J. Colom i un professor de la Universitat de Barcelona, el gironí Tomàs Carreras i Artau.

Els continguts del curs els podem agrupar en tres blocs temàtics: religiós, polític-cívic i educatiu-formatiu. El títol de les conferències és ben significatiu de les noves orientacions i del que es vol que sigui el nou magisteri.

Temes religiosos:

«1. *Las dos concepciones del mundo, de la historia y de la vida. El concepto materialista y el concepto espiritualista.*

2. *Dios, su idea. El Panteísmo. Su existencia: el Ateísmo. Su unidad: el Politeísmo. La Religión natural-Religión sobrenatural.*

3. *La Revelación. Su posibilidad. Su trascendencia. El hecho de la Revelación. La Biblia: su inspiración, su lectura. Los protestantes y la Biblia.*

4. *Jesucristo, centro de la historia de la humanidad. Divinidad de Nuestro Señor Jesucristo: sus pruebas.*

5. *Lo que la escuela debe a la Iglesia.*

6. *La Iglesia: su fundación. Su cabeza y sus miembros. Notas de la verdadera Iglesia. Su misión en el mundo. Relaciones entre la Iglesia y el Estado.*

7. *El culto externo. Poderosa eficacia de la sagrada Liturgia en la formación y educación moral y religiosa.*

7. *El templo católico es una magnífica lección de cosas. El Maestro y el ciclo anual de fiestas religiosas.*

8. *Los grandes sofismas contra la Iglesia. Espíritus inconscientes; espíritus frívolos; espíritus cargados de prejuicios. Triunfo de la Iglesia frente a sus enemigos.*

9. *Recuerdo de los Mártires de la Escuela.*

10. *Jesucristo, ejemplar perfecto del maestro cristiano.»*

Temes polítics i cívics:

«1. *El Glorioso Movimiento Nacional y la escuela.*

2. *La familia. Su importancia capital en la formación de la nueva España.*

3. *Orígenes del Movimiento y significación de la Cruzada.*

4. *La Falange Española Tradicionalista y la Escuela*
5. *Héroes y figuras de nuestra Cruzada.»*

Temes educatius i formatius:

- «1. *Falsedad de los principios básicos de la “Nueva Educación”.*
2. *Como despertar el catolicismo en la Escuela.*
3. *La Encíclica “Divini Illius Magistri”.*
4. *Alrededor de la escuela. La obra del Maestro debe ir más allá de la Escuela.*
5. *Pedagogía de la Religión. Metodología afectiva. Procedimientos didácticos.*
6. *Problemas sobre la formación de la conciencia del niño.*
7. *Higiene infantil. Su necesidad.*
8. *Disciplina escolar. Su importancia en la obra educativa.*
9. *La Religión sobrenatural es el gran resorte para la educación de la voluntad y del sentimiento.*
10. *Como he formado cristianamente a mis niñas.»*

A més, les conferències que es donaren sobre alguns pedagogs espanyols, amb una tria ben significativa, totes eren d'autors religiosos:

«a) *San Isidoro de Sevilla. Su influencia. Sus “Etimologías”.* b) *Vives. Su clara visión del porvenir. Educación de la mujer,* c) *San Ignacio como santo, como patriota y como pedagogo,* d) *Cisneros; su obra y su ejemplo,* e) *El P. Manjón. Su obra. Las Escuelas del Ave María,* f) *Balmes.»*

Aquest programa de formació ideològica es va completar amb la visita a la Catedral i als Banys àrabs. La cloenda, amb un funeral per tots els mestres morts

«por Dios y por España»

va acabar amb l'erecció d'una creu al cementiri de Girona en record dels mestres

«inmolados heroicamente en aras de su fe y de su patriotismo en la Cruzada de liberación de la Patria.»

Des de bon començament del règim franquista s'inclucà als mestres que els dos eixos bàsics de la nova educació eren la doctrina de l'Església catòlica i la del Movimiento Nacional. Aquesta formació que es va fer amb la participació activa dels inspectors i de les autoritats educatives i religioses del país va tenir la seva plasmació oficial el 1945 amb la promulgació de la Ley de Educación Primaria.

Només un botó de mostra del que es diu en el preàmbul aquesta llei que serà la que orientarà la vida escolar dels nens i nenes d'aquest país fins ben entrada la dècada del 1970.

«La nueva Ley invoca entre sus principios inspiradores, como el primero y más fundamental, el religioso. La escuela española, en armonía con la tradición de sus mejores tiempos, ha de ser ante todo católica. Por eso, la Ley no vacila en recoger, acaso como ninguna otra en el mundo, y en algunos momentos con literalidad manifiesta, los postulados que consignó Pío XI como normas de derecho educativo cristiano en su inmortal encíclica “Divinii Illius Magistri”.

Además, la Escuela en nuestra patria ha de ser esencialmente española. Y en este aspecto, la Ley se inspira en el punto programático del Movimiento nacional por el que se supedita la función docente a los intereses de la patria.»

No calen gaire paraules per entendre quin tipus d'educació i d'escoles varen viure i patir tantes generacions d'infants i joves. Una escola ben allunyada pedagògicament i ideològicament de la que varen practicar els mestres biografiats.

Barcelona, 20 de febrer de 1936

Els diputats d'Esquerra reunits en la reobertura del Parlament després del bienni negre.

A la fila superior, començant per la dreta, el segon és Pere Blasi i el sisè (mig tapat)

Xavier Casademunt.

FJI

4 Mestres d'ERC de les terres gironines exiliats

Presentem a continuació les onze biografies dels mestres gironins d'Esquerra Republicana de Catalunya dels que tenim constància documental —escrita o oral— que es varen exiliar.

En cada cas hem agrupat les informacions en dues parts: la professional i la política. Tot i que no sempre ha estat fàcil, especialment en el cas dels que tingueren càrrecs polítics. En el cas dels exiliats en més d'un país, també hem desglossat aquest exili per països. Sempre que ens ha estat possible hem citat documents originals. Considerem que és bo que el lector contacti directament amb les cartes i altres documents que varen escriure aquests mestres. En el cas de les cites textuais sempre hem conservat el text original.

Ripoll, curs 1930

Alumnes del col·legi de pàrvuls.

ACR

Josep Basagaña i Godeol

Fill de Ripoll, on va nèixer el 1897. La seva filla Dolors recorda que

«el pare va fer de mestre des de jove, sense tenir el títol. Sé que va fer de mestre un quan temps a Barcelona, era abans del 1924. Després va fer de mestre a Ripoll sense tenir el títol fins que el va treure a Girona. Quan el mestre Xavier Casademunt va arribar de mestre a Ripoll, el 1930, el meu pare ja feia de mestre i així es varen conèixer i fer-se amics. Amistat que va durar tota la vida i que encara dura entre les seves filles i jo.»

Va fer la carrera de gran, estudiant per lliure a l'Escola Normal de Girona. Començà el curs 1931-1932 i acabà el 1933-1934, coincidint amb la implantació d'un nou pla d'estudis, el Pla 1931, molt més professionalitzador que els anteriors.

Aquesta implantació va coincidir, a Girona, amb la fusió de les dues escoles Normals, la masculina i la femenina. El 5 de novembre de 1931 tindrà lloc un Claustre extraordinari per tal de distribuir cursos i matèries. Encara que Basagaña estudiarà lliure i, per tant, no s'aprofitarà de manera directa de l'ensenyament del professorat de la Normal gironina, relacionem tot seguit la composició del claustre de professors amb les matèries tal com les exposa l'historiador Joan Puigbert:¹⁸

«Mercè Ciutaró	<i>Elements de Filosofia i Psicologia (Pla professional) i Dret i legislació (Pla 1914)</i>
Cassà Costal	<i>Pedagogia i Història de la Pedagogia (dos cursos; Pla 1914)</i>
Adelina Cortina	<i>Física i Química</i>
Joan Gomis	<i>Història Natural i Agricultura</i>
Manuel Xiberta	<i>Matemàtica (i en cas que no fos possible qualsevol vacant de Ciències físico-naturals o pedagògiques)</i>
Joaquim Font	<i>Història</i>
Carme Segarra	<i>Predilecció per les Matemàtiques, però si no és possible Ciències Pedagògiques</i>

18 PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*, p. 90.

Ripoll, curs 1934-1935

El mestre Boades i els seus alumnes,
a l'aula.

ACR

<i>Ignasi E. Jordà</i>	<i>Llengua i Literatura espanyoles</i>
<i>Josefina Díaz-Fáez</i>	<i>Predilecció per la Llengua i la Literatura</i>
<i>Miquel Santaló</i>	<i>Geografia</i>
<i>Mercè Doral</i>	<i>Geografia</i>
<i>Teresa Recas</i>	<i>Labor i Economia Domèstica»</i>

Per què va estudiar de gran, quan tenia trenta anys fets? No ho sabem. El que és clar és que es tracta d'un cas excepcional ja que el procés lògic era començar a estudiar una vegada acabats els estudis elementals obligatoris, molt més jove. Ens preguntem si l'amistat amb el mestre Xavier Casademunt, militant d'ERC que exercia a Ripoll, el va influir a fer estudis de magisteri.

Mentre estudiava lliure a la Normal gironina feia les pràctiques a Ripoll. És per això que figura com a mestre a Ripoll durant els primers anys de la República. El certificat que signa el director de l'escola de Ripoll, el mestre Josep Illanes i Carreras, el 1934, afirma, parlant de Basagaña, que:

«el alumno libre de dicha escuela [es refereix a la Normal] verificó durante el curso 1931-32 las prácticas requeridas por el Plan de 1914.»

La realitat escolar a principis de la dècada dels anys trenta a Ripoll amb una població que passava dels 7.200 habitants, era la següent. Hi havia dues escoles de pàrvuls (una al barri de l'Estació i l'altra als baixos de l'Ajuntament). Algunes de les mestres que tingueren cura d'aquests infants durant l'època republicana foren: Francesca Bonet i Teixidor (interina), Sara Cervera i Mata (propietària), Victòria Ciurana i Alguacil (interina),

Pilar Galisteo i Guallart (propietària).

Pel que fa a les escoles de l'Estat, hi havia l'escola de nens i la de nenes. Entre les mestres que treballaren a l'escola de nenes podem esmentar: Carme Esteve i Puyal (propietària, 1931), Àngela Ferrer i Morera (propietària, 1934), Herminia Saló (interina, 1935), Rosa Font i Quintana (propietària, 1936), Concepció Mercades i Fortiana (propietària, des de 1924), Maria Corominas i Fontané (interina, 1933).

Pel que fa als mestres: Francesc Galí i Mitjà (interí, 1931), Josep Illanes i Carreras (propietari, 1931), Santiago Suñer (interí, 1932), Josep Viñas i Soler (interí, 1932), Josep Rocas i Bonany (interí, 1934), Pere Armengol i Noguer (interí, 1934), Narcís Palomer i Pujoldevall (substitut, 1935), Pere Armengol i Noguer (propietari, 1935), Xavier Casademunt i Arimany (propietari, 1930. Serà un dels altres mestres d'ERC exiliat), Salvador Burguís i Avella (interí, 1933), Rafael Julio i Arnau (propietari, 1934), Josep Bosch i Massó (interí, 1932, posteriorment propietari, 1934), Josep M. Bodas i Coma (propietari, 1933), Jaume Feixas i Poch (interí, 1932),

Ja feia temps que es buscava una solució per ampliar i millorar les escoles. El projecte iniciat el 1926 preveia la creació d'un grup escolar amb capacitat per a sis graus de nois i sis de noies. Fins i tot, el 1928, l'Ajuntament ja havia adquirit uns terrenys al Pla d'Ordina, però no s'havia fet res més fins a l'època de la República quan el nou ajuntament, el 1931, considerà que era el moment adient per tirar endavant el projecte. I així va ser, amb l'excepció que no es féu en els terrenys comprats anteriorment sinó que se n'escolliren uns altres a la carretera de Barcelona.

Aquest decisió provocà fortes crítiques del grup local d'ERC, del que els mestres Xavier Casademunt i Josep Basagaña formàven part. En el text publicat el 21 de novembre de 1931 a *Clam Popular* afirmaven, entre altres coses:

«Tindrem extremada cura en portar l'estadística de tots aquells accidents que inevitablement han de produir-se amb els trasllats i nous emplaçaments de les escoles nacionals. [...] I quan en l'avenir el poble es queixarà i protestarà, quan els pares, embolcallats per la

dissort, plorin la pèrdua o mutilació d'un fill, quan sigui irreparable el fet i tinguin el cor esbocinat pel dolor, salvarem nostra responsabilitat i assenyalarem quins foren els tossuts i sords a les protestes d'avui, que aixecaren, malgrat tot, la casa del nen en lloc més segur de desgràcia i mort.»

La Secció local d'ERC bel·ligerant en aquest tema, també fou crítica amb d'altres qüestions relacionades amb l'ensenyament, per exemple, amb la decisió municipal de traslladar l'escola de pàrvuls, instal·lada als baixos de l'Ajuntament, a la planta baixa d'un nou edifici, la Torre de Prat, al carrer 27 de maig.

També hi havia dos col·legis privats religiosos: el de les germanes carmelites per a nenes i el de nens que dirigien els capellans i figurava com a Mútua Escolar Sant Hou, instal·lat a l'antiga fàbrica del Prat.

Durant els anys de la República en pau (1931-1936) el govern central aprovà algunes lleis que trencaven radicalment amb el model escolar de la monarquia, especialment pel que fa a l'ensenyament de la religió i de les escoles religioses. Les seves repercussions també es deixaren sentir a la capital del Ripollès.

Preveient aquests canvis en el camp escolar ja l'1 de març de 1932 el cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, des de la seu primada de Tarragona, recomanava:

«el primer medio a utilizar es agrupar a los padres de los alumnos de cada Colegio presentes y futuros en una persona moral que permita su actuación. [...] Para ello se ha excogitado la forma de Asociación mutal.»

És a dir, davant la possibilitat que es prohibís l'ensenyament a les congregacions religioses es demanava als pares que passessin a ser els propietaris del col·legis. I aquests encarregaven l'ensenyament a unes persones concretes (homes o dones) que eren els religiosos i religioses, segons el cas, que fins aquell moment havien dirigit els centres.

Al *Butlletí Oficial de la Província de Girona*, amb data 15 de setembre de 1933 tenim un exemple clar del que va passar a Ripoll. Així, a la pàgina 355 s'esmenta que:

CONSELLERIA DE DEFENSA

GENERALITAT DE CATALUNYA

TARGETA D'ALLISTAMENT

Any de naixement 1897 Nom i cognoms Josep Basagaña Jofra
 Nom del pare Dolores (Que del naixement Ripoll)
 Professió en la qual treballa Estudiant magisteri (Fàbrica, taller, oficina o comerç)
 Residència actual: Municipi Ripoll Província Girona
 Districte o barri 11-2a
 Carrer Plaça Blau n.º 4 1a B. porta
 Aptitud física Bona Esports que practica cap Estatura Perímetre toràcic

CIRCUMSTÀNCIES MILITARS

Arma on serveix Espanyol Regiment unice espanyol, telegrafista, benta
 Temps de servei mesos Gran que aconseguí
 Especialitat que practica telegrafia
 Temps en companyia setge mesos Recompensa especial
 Fou, excident, voluntari o queta? queta
 Milícia on està prestatat els seus deurels

Ripoll 21 d'Octubre del 1936
Basagaña Jofra

21 d'octubre de 1936

Targeta d'allistament de Josep Basagaña a l'Exèrcit Republicà.

ACR

«D. Modesto Sayós Cerdaña, presidente de la Mútua de Sant Hou que tiene alquilado el mismo edificio y comprado el mismo menaje del colegio no oficial para niñas que estaba establecido en la vila de Ripoll, calle crta. de Ribas, por el Instituto de las Hermanas Carmelitas de la Caridad, solicita autorización para que lo dirija Da. Dolores Roig y, en concepto de auxiliares, Da. Asunción Xandri, Raimunda Jofra, Mercedes Folcrà [que eren les monges carmelites que ja treballaven a l'escola abans de la promulgació de la nova llei].»

També a la capital del Ripollès, com en d'altres poblacions demogràficament importants, hi havia altres escoles privades i se n'obriren de noves. El 1933 a Ripoll:

«D. Segismundo Faja Suñer solicita autorización para establecer una escuela no oficial en Ripoll, en edificio situado en la calle Horno 4, bajo la dirección de D. Emilio Fernández García»¹⁹

Sabem, per altra part, que hi havia un altre mestre privat: Llätzer Palomero.

El batxillerat es podia estudiar a la Mútua Escolar Sant Hou. Els curs 1935-1936, el darrer abans de l'aixecament contra la República hi ha constància documental de que en el col·legi hi ensenyaven: mossèn Josep Vilageliu, mossèn Isidre Codina, mossèn Anton Colomer, mossèn Enric Bonadas i mossèn Antoni Barniol. El grup de cantaires el dirigia mossèn Brisa.

Hi havia l'oportunitat de fer altres estudis a través de l'Escola Menor d'Arts i Oficis, de l'Escola de Música i de l'Escola de declamació.

Quan esclatà la revolució, el juliol de 1936 el Govern de la Generalitat, el mateix juliol, creà el Consell de l'Escola Nova Unificada que tindrà la responsabilitat directa d'organitzar l'ensenyament arreu del país. Creat el Consell General del CENU a Barcelona s'aniran creant les delegacions comarcals per atendre i organitzar les necessitats escolars de les diferents poblacions. A Ripoll la delegació comarcal del CENU estava formada pel regidor de Cultura de l'Ajuntament que n'era el president. Els dos mestres que en formaven

¹⁹ Butlletí Oficial de la Província de Girona, 27 abril de 1933.

part eren Josep Illanes i Carreras, director de l'escola Joan Maragall i Josep Bosch i Massó.

La revolució iniciada el juliol de 1936 comportarà la desaparició de les escoles privades religioses que acollien pràcticament la meitat dels escolars de la població, més de quatre-cents. Aquest tancament provocarà una situació greu de desatenció de la població escolar. Les autoritats municipals optaren per una solució d'emergència: obrir l'escola que s'estava construint i que encara no estava acabada del tot, instal·lant-hi l'aigua i la llum per poder-la obrir el més aviat possible, l'octubre de 1936. Les coses no varen anar tan ràpides. De totes maneres, finalment el 26 de novembre s'inaugurarà amb el nom de Joan Maragall. Malauradament com passarà amb d'altres escoles i com a conseqüència de les necessitats de la guerra, mesos més tard l'escola es convertirà en hospital de sang.

Com a la gran majoria de poblacions catalanes durant els anys de la guerra la vida escolar es veié trasbalsada no només pels bombardeigs (especialment els darrers mesos de la guerra) la mobilitat dels mestres cridats a files (o incorporats voluntàriament a l'Exèrcit Republicà) o per les restriccions alimentàries, sinó també per la presència dels refugiats procedents de les zones amb front de guerra. Els nens i nenes refugiats a vegades arribaven amb un grup de gent gran (mares, oncles, avies) i en d'altres venien en un col·lectiu compacte, amb un colònia dirigida pels alguns mestres.

A prop de Ripoll, a la residència Rama s'hi establí la colònia Alba de Ter que dirigia el mestre Miquel Fornaguera i Ramon. En les seves memòries, escrites el 1960, i publicades dos anys més tard a Barranquilla (Colòmbia), el mestre recorda que

«La Colònia era patrocinada pel "Comitè de Puigcerdà" (Aide suisse aux enfants espagnols) radicat a Ginebra, que treballava conjunt amb "Assistència Infantil", (Institut d'acció social universitària i escolar a Catalunya). Aquest Comitè de Suïssa funcionava de la manera següent: Els xicots o xicotes que ingressaven a la Colònia eren retratats i la gent humanitària que volia col·laborar a les despeses, davant les fotos se n'afillava un, entregant setmanalment una quota i compromentent-se

a escriure al fillol i enviar-li de tant en tant petits regals per fer-li sentir que no es trobava sol en el món, ni tant cat en una mena d'asil fred»²⁰

Quan, a finals de gener de 1939, la colònia estava en la línia de foc, decideixen entrar a França. Eren un grup de 150 entre nois (fins als 12 anys) i noies (fins el 18 anys). La majoria, segons Fornaguera, procedents d'Astúries; també hi havia alguns bascos, madrilenys i catalans. Entraren a França a través de la frontera de Portbou.

Aquesta era la realitat escolar en la població on Basagaña ensenyà durant els anys republicans. Malauradament sobre la seva actuació professional no hem trobar cap referència documental.

Des d'un punt de vista menys professional i més familiar recordem que la dona del mestre Basagaña, Josefa Soler, juntament amb la mare del Josep i el Joan Basagaña tenien un bar a Ripoll que era una mena de centre cultural, com també passava en d'altres poblacions, on s'hi aplegaven persones d'ideologia renovadora i catalanista, com recorda la seva filla:

«i en Josep i en Joan llegien discursos i explicaven idees polítiques a persones que no tenien educació política i alguns que no sabien llegir.»

El seu germà Josep treballava d'administratiu a l'Ajuntament, era solter, i també anà a l'exili.

Molt poca cosa sabem de Basagaña com a mestre. Sí que sabem que mantenia una forta amistat amb el mestre i parlamentari per ERC Xavier Casademunt. Tos dos militaven a ERC; tots dos aniran a l'exili. La filla, des de França, explica que

«La mare del Josep i del Joan amb l'esposa del Josep (la meua mare) també aniran a l'exili. No aniran a camps de concentració perquè una família de Perpinyà les acollirà un primer temps i després aniran a Montpeller on estava gent d'ERC i membres de la Generalitat: (Xavier Casademunt).»

²⁰ FORNAGUERA, Miquel, *Fugida!* p. 15.

Montpeller, 15 de març de 1942

Josep Basagaña amb la seva esposa Dolors, Xavier Casademunt, Jordi Dot i Remei Masdemont.

FDB

El polític

Juntament amb el seu amic Xavier Casademunt, va jugar un paper molt actiu en el camp de la política republicana a la capital del Ripollès. Ambdós es varen mostrar molt crítics amb la política escolar del consistori que titllaven d'antidemocràtica. Encara que ERC no formà part dels primer consistori republicà perquè no estava constituïda com a tal a Ripoll, això no privà que Basagaña i Casademunt es convertissin en una força crítica a tot allò que feia l'Ajuntament.

En les properes eleccions va ser regidor per ERC en el consistori creat l'1 de febrer de 1934. Hi estaven en minoria, però hi eren presents. Havia guanyat la coalició Unió Ripollesa Republicana formada per 5 membres de la Lliga, 2 d'Acció Catalana i 4 del grup d'en Sardà. Els 5 d'ERC, a l'oposició, eren Joan Pous, Josep Basagaña, Gabriel Torrent, Francesc Ordeix i Victorià Fornaguera.

Arrel de les eleccions de febrer de 1936 ERC entrà al govern. Serà un fet destacable perquè, com expliquen bé les historiadores Castillo i Camps, a Ripoll en les municipals sempre guanyaven les dretes; no així a les generals i autonòmiques que l'esquerra era la vencedora. Joan Pous serà l'alcalde fins al 3 de juliol de 1936 quan serà substituït per Francesc Ordeix. Basagaña formarà part d'aquest consistori que s'haurà d'encarar amb l'aixecament militar contra la República.

Per altra part, dins del partit tingué el càrrec de secretari local, així consta el juny de 1937. També era el corresponsal del diari d'ERC a Ripoll.

L'exili

Va entrar a França amb l'Exèrcit Republicà i fou internat a diferents camps de concentració. Segons ens explicava la seva filla va passar per Argelers, Sant Cebrià i Barcarès i d'allà marxà cap a Montlluís. Quan va sortir dels camps treballarà de pagès per poder sobreviure. Es va establir a Montpeller i compartia pis amb l'amic gironí Xavier Casademunt i el diputat olotí Antoni Dot, en una casa situada al carrer Henri Barbuse, núm. 5. Serà en aquesta època quan naixerà, el 1941, la seva fi-

lla²¹ que recorda que a França:

«El pare mantenia contactes amb altres republicans d'ERC.»

Acabada la Segona Guerra Mundial s'establirà a Tolosa de Llenguadoc i no tornarà a viure al seu país. Amb la família hi viurà el diputat Xavier Casademunt quan torni de l'exili mexicà, abans de tornar a Catalunya. Ja no treballarà mai més de mestre. Fins a la seva jubilació es dedicà a fer planxes metàl·liques pels metges.

Va morir a França el 1956.

Circa 1950

Fotografia de Josep Basagaña als darrers anys de la seva vida, a l'exili de França.

DB

21 PLANAS, Albert. *Antoni Dot i Arxer: 1908-1972*, p. 107.

Torroella de Montgrí, circa 1930

El mestre Pere Blasi amb alguns dels seus alumnes.

FLP

Pere Blasi i Maranges

Des del punt de vista pedagògic Blasi és un dels mestres més destacats dels exiliats. La seva petja pedagògica treballant durant molts anys a les escoles a Torroella de Montgrí i, després, a Barcelona, a les escoles del Patronat, va ser molt destacable.

Blasi formarà part d'aquella generació de mestres reformistes que com Llorenç Jou i Olió, Silvestre Santaló, Josep Barceló i Matas, Joan Bosch i Cusí, Anna Rubiés i tants d'altres, eren els continuadors d'aquella primera generació que, a cavall entre el segle XIX i XX, inicià la renovació pedagògica en terres gironines amb influències arreu de Catalunya. Una generació que tindrà noms tan emblemàtics com els de Josep Dalmau Carles i Salvador Genís. Alexandre Galí parla de

«l'aristocràcia de mestres que a començament de segle donava to a la nostra classe magisterial»

I afegeix:

«Així en ple segle XX en Pere Blasi es va arrelar a Torroella, com en Josep Barceló a la Bisbal, en Francesc Navés a Sant Pere Pescador, en Modest Bargalló a Reus, l'Isidre Macau a Verges, Joan Delclós a Vic, etc. , i cap d'ells no s'hauria mogut del seu lloc si l'obra dels Grups Escolars de Barcelona no hagués fet necessàries llurs serveis a la capital.»²²

Per les seves aportacions al camp del coneixement i estudi de la geografia podem considerar-lo un dels capdavaners, juntament amb Miquel Santaló, de la moderna escola geogràfica catalana.

Va néixer a Puigcerdà, el 19 d'agost de 1886. Obtingué el títol de mestre superior el 1907 juntament amb un altre gironí que també serà mestre i polític com ell: Miquel Santaló. De totes maneres abans d'ésser mestre titular sembla

22 GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*. Llibre II, Ensenyament Primari, primera part, p. 231.

Torroella de Montgrí, circa 1930

El mestre Pere Blasi
amb els seus alumnes.

MG

ser que va exercir a Puigcerdà. Com que hi vivia possiblement que ajudés el mestre de la vila. També va fer de mestre interí a Bellver, a la Cerdanya.

Guanyades les oposicions li correspongué l'escola de Torroella de Montgrí, on s'incorporà el març de 1910. Des del 1910 fins al 1933, durant més de vint anys seguits hi exercí el magisteri amb notable dedicació i talent pedagògic. En aquells moments la vila tenia uns 3.600 habitants; l'escola estava situada a l'antic Convent dels Agustins. Entre el 1929 i el 1932 es llicencià a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona.

Durant la seva llarga estada a Torroella de Montgrí compartí la docència a l'escola de nens amb altres companys. Josep Thomàs i Torrats (propietari, 1911), Josep Bagué (interí, 1927), Joan Ramió i Bosch (interí, 1929). A l'escola de les nenes hi havia Carolina Vilavella i Roig (propietària, 1907),

Teresa Viarnés i Aymar (interina, 1917), Josefa Cabré i Fontanilles (propietària, 1917), Francesca Jorba i Bausa (propietària, 1925), Carme Pagès i Gou (interina, 1927), Antònia Bonay i Vidal (propietària, 1928).

El mestre

La seva activitat pedagògica abastava diferents vessants. Per una part les classes. Eren actives i engrescadores; els alumnes sortien de l'aula, visitaven els voltants de la població, aprenien observant, experimentant... Un antic alumne ho recorda amb aquestes paraules:

«A l'escola era el gran amic dels infants. No ens feia esclaus dels llibres. Sortíem d'excursió, observàvem el que veïem i en donàvem referència escrita, acompanyada de dibuixos, postals o fotografies. A vegades anàvem a la recerca de deixalles antigues, fòssils, insectes. Estudiàvem plantes i fulles. Gratàvem per indrets adequats on sospitàvem que hi trobaríem quelcom de valor prehistòric. Cantàvem, recitàvem, fèiem gimnàstica, començàvem a jugar a futbol... Aquesta escola viva, activa, era ben diferenciada de la que fins aleshores havíem conegut... A més de la seva actuació a l'escola Blasi no podia parar: era sol·licitat per a classes particulars, preparava alumnes per al Batxillerat o el Magisteri i encara trobava estones per a dedicar-la als seus estudis preferits. la Història i la Geografia.»

Entre les moltes activitats que feien destaca la publicació de la revista escolar *Alba* que era gestionada pels mateixos alumnes en la direcció, la redacció i l'administració. Quant a les visites podem consignar, entre d'altres, a la finca rústega Mas Gelabert, a la premsa hidràulica de la Casa Agrícola de la Caixa de Pensions; a la sucursal del banc de Palafrugell...

L'ensenyament de Blasi es feia dins i fora de l'escola, amb una component de gran valor pedagògic que era el contacte directe amb les diferents realitats socials. També sobresurt el seu treball en el camp de les investigacions arqueològiques. Recordem que el 1925, es va descobrir el jaciment del Cau de l'Olivar d'en Mar-

gall al municipi i ell ho va saber aprofitar per engrescar l'alumnat en el coneixement per l'arqueologia. Com els bons mestres desvetllava l'interès de l'alumnat mitjançant l'observació i l'experimentació.

Com d'altres mestres preocupats per la cultura i l'educació la seva activitat no es limitava a l'escola i a la preparació d'alumnes per estudiar el batxillerat, el comerç o el magisteri. També l'interessava fomentar la cultura entre els convilatans, en aquest sentit va ser un dels creadors de l'Ateneu Montgrí, entitat cultural que, amb el pas del temps, va anar adquirint molt prestigi a Torroella i va ser un referent de dinamització cultural. Aquest Ateneu tenia biblioteca pròpia; organitzava conferències i excursions; s'hi fundà un orfeó i un elenc teatral; crearen la revista *Mont-Gris*; organitzaren els Jocs Florals de l'Empordà el 1920; també s'organitzaren cursos de llengua catalana... Era una institució ben viva i Blasi en va ser un dels membres actius.

El seu compromís amb l'educació i la cultura no quedava limitat a Torroella; tenia relació i fomentava trobades i activitats amb els col·legues mestres d'altres poblacions veïnes. Per exemple, poc temps després d'haver arribat, el mateix 1910, varen fer una sortida a Regencós els seus alumnes amb els de Begur, amb el mestre Targa, i els de Palafrugell, amb Barceló i Matas. Aquests sortides col·lectives sempre tenien diversos objectius: per una part fomentar la companyonia entre els mestres públics de diferents poblacions; per altra, fomentar la coneixença i la companyonia entre l'alumnat de les diferents escoles i, a més, aprendre geografia i recollir material per al museu escolar.

Un altre aspecte gens menyspreable de la seva activitat pedagògica era el treball associatiu que es manifestava en la participació en les assemblees i reunions de mestres. El 1923 va ser escollit president de l'Associació de Mestres del partit de la Bisbal d'Empordà i set anys més tard va ser designat president de l'Associació provincial. Aquest fet comportava ser el director de la revista *El Magisterio Gerundense*, a la que ja escrivia de feia temps. Com a president feia la majoria d'editorials. També escrivia en altres revistes professionals com el *Butlletí dels mestres* que publicava el Consell de Cultura de la Generalitat; formà part del seu cos de redacció. Vigoritzà la Federació de Mestres

Torroella de Montgrí, circa 1930

Blasi en una sortida per la muntanya del Montgrí.

CDMIMBT

de Catalunya que el maig de 1932 començarà a publicar la revista *El Magisteri Català*.

El 1919 va participar a Tarragona com a ponent a l'Assemblea de la Federació de Mestres de Catalunya. D'aquesta reunió en sortí una comissió amb l'encàrrec de redactar l'Estatut del magisteri de Catalunya. A Blasi, juntament amb J. Coll Mas, se'ls encomanà el tema: «L'ingrés i selecció del Magisteri, treballs, sous i ascensos, conducta professional i drets i deures del Magisteri». Uns aspectes que eren importants i de plena actualitat entre el magisteri públic.

El mateix any en l'exposició de treballs escolars que es va celebrar a Barcelona, Blasi va ser un dels mestres premiats. No fou l'únic premi aconseguit al llarg dels anys de mestre. El 1921 es presentà a un concurs d'«Herbaris i mètodes escolars per a l'estudi de les plantes i de la seva vida» convocat pel Consell de Pedagogia que també fou premiat. El 1924 el Consell Superior de Protecció de la Infància el va guardonar per una cartilla pedagògica sobre l'ensenyament del llenguatge, dos anys més tard, el 1926, obtenia el segon premi en el Concurso Nacional de Pedagogia... Durant la seva llarga vida professional obtingué força premis i reconeixements a la seva tasca docent.

També destacà pel seu compromís a favor del magisteri públic. Ho feu de manera activa participant en l'Associació Provincial de Mestres de Girona, Ja amb motiu de l'Assemblea de Tarragona, del 1919, publicà a *El Magisterio Gerundense*, l'article «L'esperit empordanès en l'Assemblea del

Magisteri» destacant la participació dels participants gironins, a favor del magisteri públic. Quan n'era president s'aprovà l'Estatut d'Autonomia de Catalunya amb un articulat sobre l'ensenyament que no li agradava ja que fomentava el dualisme d'escoles a Catalunya i així ho va manifestar públicament.

La seva inquietud per la dignificació del magisteri el portà, igual que varen fer Cassià Costal i d'altres mestres, a demanar una millor formació dels mestres. Volien que fos de nivell universitari. Així ho manifestà a la Bisbal d'Empordà, el 1920, en una conferència organitzada per l'Associació Provincial de Mestres. Malauradament caldrà esperar molts anys perquè aquest propòsit del tot necessari es faci realitat. Blasi va manifestar diferents vegades públicament que la formació dels mestres

«Ha d'ésser igual, almenys, a la que s'adquireix en els Centres universitaris»

La seva participació en el col·lectiu del magisteri sempre acostumava a tenir un to crític per destacar els aspectes millorables de l'ensenyament, suggerint i fent aportacions novadores. Així el 1931 en una conferència a Olot sobre «Manera de infundir carácter a nuestras escuelas», manifestava que a les escoles es malbaraten moltes energies perquè sovint

«o se vive en un ensayo perpetuo o... se cae en la rutina.»

Bona part de la culpa d'aquesta situació, segons Blasi, era deguda a la formació inicial que s'impartia a les escoles Normals degut a la

«irracionalidad de los planes de enseñanza.»

No es quedava en la crítica negativa sinó que, com era costum en ell, feia propostes positives, per exemple, reprendre les «Converses pedagògiques», fer programes de formació permanent, conèixer millor les propostes de les escoles d'altres països d'Europa, sortir de casa i mirar cap a Europa per seguir les propostes del moviment de l'Escola Nova...

1935

Geografia Elemental de Catalunya de Pere Blasi.

El seu prestigi pel que deia i per com treballava a l'escola el va portar a ser escollit president de l'Associació del Magisteri de Girona

Blasi juntament amb altres capdavaners de l'associacionisme professional (Jou i Olió, Sebastià Pla, Barceló i Matas...) manifestaran una actitud favorable al catalanisme polític. En aquest sentit, sovint, estaven enfrontats amb els mestres de la Lliga Regionalista.

El 1933 fou seleccionat per ocupar una de les places de les escoles del Patronat Escolar de Barcelona i se li confià la direcció del grup Lluís Vives juntament amb la mestra Dolors Batlle, també gironina. Ell era el responsable de la secció dels nens.

El Vives es va inaugurar el 1931 i tenia una capacitat per 720 alumnes. Galí, ja esmentat anteriorment, afirma d'ell:

«De fet, Blasi amb el seu punt de bohèmia i d'improvisació pedagògica, donava al seu treball una vivacitat especial que atreia els nois i feia l'escola agradable amb la conseqüència d'un bon rendiment.»²³

Participà en la ponència per a l'estudi de la divisió territorial de Catalunya, creada l'octubre de 1931 per acord del Consell de la Generalitat de Catalunya. Dividida en quatre subponències, una per demarcació, Blasi presidia la de Girona.

Formà part del Consell regional mixt de primer ensenyament, creat el 25 de setembre de 1933

«a los fines de asesorar y proponer en cuanto afecta a la primera enseñanza dentro de los límites que determina el artículo 7 del Estatuto de Cataluña, de la dirección y organización de la enseñanza primaria en aquel territorio.»

Durant els anys de guerra va ser nomenat comissari de la Generalitat a l'Escola Blanquerna, de Barcelona.

Col·laborà en revistes professionals i culturals: *Butlletí dels Mestres* (de fet formà part del cos de redacció), *El Magisterio Gerundense*, *Emporium*, també en el diari gironí *L'Autonomista* on publicà el setembre i

octubre de 1933 un extens article: «Davant l'Estatut».

També va escriure, sobre temes d'allò més variat, en les diverses revistes de Torroella de Montgrí: *Montgrís*, *Emporion* i *Llibre de la Festa Major* tal com ha estudiat Pau Villaronga. Parlant de geografia destaquem també la seva tasca divulgativa en treballs col·lectius com *La Costa Brava: album-guia* i *Àlbum meravel·la: llibre de bel·leses naturals i artístiques de Catalunya*.

La seva aportació en l'àmbit de la geografia, on figura per mèrits propis al costat dels grans geògrafs catalans com Pau Vila, Miquel Santaló, Josep Iglesiàs, Gonçal de Reparaz... es deu especialment al seu llibre *Geografia elemental de Catalunya*, premiat el 1916 per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i publicat per l'Editorial Pedagògica el 1922 i reeditat el 1931 i 1935. La finalitat d'aquesta publicació era ensenyar en català la geografia del propi país. Va ser una eina esplèndida que ja en temps de la Mancomunitat i, més tard, durant la República ajudà mestres i escolars al coneixement de Catalunya.

Alexandre Galí parla d'ell com un dels capdavaners de la renovació de la geografia en aquests termes:

«L'ensenyament de la Geografia va tenir entre els nostres mestres d'assaig i alguns mestres oficials, capdavaners tan notables que es pot atribuir a ells la creació d'aquesta ciència en sentit modern en el nostre país. Comptem entre ells Pau Vila, Joan Palau Vera, Manuel Ainaud, Pere Blasi, Miquel Santaló, etc.»²⁴

Participà com a professor en diferents Escoles d'Estiu. A la del 1923, durant la Mancomunitat de Catalunya, impartí una lliçó pràctica de Geografia. A l'Escola d'Estiu del 1931, organitzada pel Consell de Cultura de la Generalitat, participà en les activitats de la Setmana final impartint una lliçó pràctica sobre «Assaig de treball lliure per equips». L'any següent en els cursos professionals i tècnics impartí un curs sobre «L'ensenyament de la geografia a l'escola primària».

Va ser un dels fundadors, el 1935, de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, i en fou el vicepresident.

23 GALÍ, Alexandre, *Història de les institucions...*, ob. cit, p. 237.

24 GALÍ, Alexandre, *Història de les institucions...*, ob. cit, p. 207.

El polític

El 20 de novembre de 1932 es presentà a les eleccions al Parlament de Catalunya per Girona i va sortir elegit diputat d'ERC juntament amb el seu company i mestre gironí Xavier Casademunt. Fou el quart més votat de la demarcació. Ben segur que els devien recolzar una bona part del magisteri gironí. De fet un grup de mestres, entre els que hi havia Josep Mascort, també biografiat en aquesta publicació, varen publicar al diari *El Autonomista* el manifest «Als mestres de les terres gironines» a favor de la candidatura. Cal destacar que ERC va ser l'única candidatura que incorporà mestres a les seves llistes.

Aquelles eleccions comportaren la victòria incontestable d'ERC que a la circumscripció gironina obtingué 11 diputats (Francesc Arnau, Joan Bancells, Pere Blasi, Xavier Casademunt, Joan Casanovas, Pere Cerezo, Laureà Dalmau, Antoni Dot, Josep Fàbrega, Josep Irla i Antoni Xirau) en front de 3 per la Lliga Catalana (Ramon d'Abadal, Tomàs Carreras Artau i Joan Vallés)

Tingué diversos càrrecs en l'àmbit de la política cultural. Va ser membre de la Comissió permanent de Cultura de la Generalitat juntament amb Jaume Serra i Hünter, Joan Puig i Ferrater, Joan Fontbernat, Pere Mestres, Joan Mora, Xavier Casademunt, el seu company mestre de Girona, Ferran Valls i Taberner, Pau Romeva, Tomàs Carreras Artau i Joan Comorera.

Les seves intervencions parlamentàries estaran relacionades amb temes de les terres gironines (sobre els aiguats de Girona, 20 desembre 1932; construcció d'una carretera d'Alp al límit de l'exprovincia de Lleida, 13 juny 1934; construcció d'una part de la carretera de Bellver a l'estació d'Alp, 2 febrer 1934; intercepció, per la neu, de la carretera de la Collada de Tosses, 15 febrer 1934), temes generals (anomalies dels serveis telefònics, 26 octubre 1933; problema dels passos a nivell, 15 juny 1934) o temes relacionats amb el món de la cultura (dictamen de la Comissió de Cultura sobre el Consell de Cultura de la Generalitat, 13 desembre 1933).

El 16 de març de 1934 presentà, en nom de la Comissió de Cultura, el Projecte de Llei del Servei d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya. En el parlament de presentació digué:

«Entre les facultats atorgades per l'Estatut de Catalunya la que motivà aquesta llei té una especial importància, perquè ve a donar satisfacció a un dels més nobles anhels de l'espiritualitat catalana. Aquelles facultats i aquesta llei ens proporcionen mitjans per a defensar la considerable riquesa arqueològica de Catalunya, per a desenterrar les restes d'antigues civilitzacions que floriren a la nostra terra; per a recollir, ordenar i vigilar documents valuosos que testimonien el passat i en possibiliten la seva investigació científica; per a retenir les millors obres dels nostres grans artistes i per a salvaguardar, en fi, joiells venerables que pregonen l'alta jerarquia històrica de Catalunya. Es tanta la importància d'aquests serveis, que en el seu major o menor grau

1932

Fotografia oficial de Pere Blasi com a diputat al Parlament de Catalunya. FJI

Novembre de 1932

Anunci de la candidatura d'Esquerra per Girona a les eleccions al Parlament de Catalunya, de la qual Pere Blasi hi formava part, publicat a *L'Autonomista* de Girona.

AG-SGDAP

Barcelona, 16 de desembre de 1932

Ple de constitució del Parlament de Catalunya.

FJI

de perfecció ens ofereix una idea de l'avenç dels pobles i per això tots els països procuren atendre'l amb la més amorosa cura.»²⁵

El maig de 1936 formava part del Consejo Regional de Primera Enseñanza de Cataluña, juntament amb V. Valls, Pere Bosch Gimpera, Xirau, Fabra, Delclós, Xandri, Almendros, Lloveras, Roura, Martínez Salinas, Torroja, Corral, Masó, Esteve, Solé.

De la seva actuació durant la Guerra en coneixem una actuació a Castelló d'Empúries prou significativa. L'explica el periodista Sebastià Roig quan parla de Joan Subias, cap dels Serveis de Cultura de la Generalitat a Girona amb aquestes paraules:

«Entre les situacions «ben angunioses» en què s'havia trobat hi havia la incursió a Castelló d'Empúries, amb el diputat Pere Blasi, a bord d'un cotxe de la Generalitat conduït per dos xofers-policies, per comprovar en quin estat es trobava la basílica de Santa Maria. Subias recordava així el viatge: «Davant l'astorament dels vilatans, vàrem entrar precedits dels dos guàrdies, amb les pistoles enlaire, a Castelló (...) on el comitè ens va rebre a la plaça, davant de la Catedral. En Blasi va desplegar un cartell, declaratori de MONUMENT NACIONAL, que tot seguit fou enganxat a la portalada.»²⁶

L'exili

El 1939 s'exilià amb la seva esposa Dolors Pujol i la filla Serafina a França. S'estableix temporalment a Creon, un poblet de la Gironda, tot ha-

²⁵ *Parlament de Catalunya. Diari de Sessions*, 16 de març de 1934, p. 3605-3606

²⁶ ROIG, Sebastià. «Figueres, 1936: la guerra dels llibres».

vent aconseguit evitar el pas pels camps de concentració. Això però no els va estalviar sofriment, especialment, els primers temps fins que varen aconseguir establir-se una mica.

El 15 de febrer de 1939, des de Creon escriurà a Carles Pi i Sunyer exposant-li la seva situació personal i familiar:

«Ací estic esgotant un crèdit d'hospitalitat: la meua senyora malalta i la meua filla han sojornat ja vuit mesos en una llar treballadora, sense que hom pugui correspondre per manca de recursos. Ens caldrà trobar una solució que no es presenta gens fàcil.»²⁷

Demana a Pi i Sunyer l'ajut econòmic atorgat als diputats, el necessita i, al mateix temps, li recorda que és llicenciat en Filosofia i Lletres (Secció Història-Geografia) per si es presenta l'ocasió de donar-li alguns tipus de feina relacionada amb els seus estudis.

Gairebé quatre mesos més tard, el 3 de juny de 1939, tornarà a escriure a Pi i Sunyer, des de Creon, per informar-lo que encara no ha anat a Montpeller on hi ha la Residència d'Intel·lectuals Catalans com a conseqüència d'una recaiguda en la malaltia de la seva esposa. Continua sense cobrar cap ajut econòmic quan els diputats que viuen al Departament de l'Erau ja reben els diners. Des del dolor i la preocupació li manifestarà que

«No comprenc a què treu cap aquesta inútil extravagància, ni perquè s'oposa resistència a la possibilitat d'atenuar el dolor de l'exil, terrible pels que no tenim una situació ací; ni menys entenc les diferenciacions jeràrquiques quan la comunitat d'ideal i de sofriment haurien d'avivar el sentit de fraternitat.»

Li notifica que ha demanat la gratificació a Antoni Maria Sbert i que, si cal, està disposat a anar a Montpeller tot sol.

Una darrera carta des de Creon, amb data de 18 d'agost de 1939, permet de veure la situació que viu

la família i que el porta a pensar en marxar de la població perquè

«estem en un poblet isolat, sense manera de fer res, assetjats per la necessitat i aclaparats per la lassitud de l'ambient.»

També està preocupat pel futur de l'educació de la seva filla de vint anys que abans de marxar a l'exili ja havia ingressat a la Universitat de Barcelona. Com que li han arribat veus de la creació, a París, per part d'un Comitè d'Ajut a Espanya, d'un Institut d'Estudis demanarà una beca per a la seva filla i alhora també s'ofrirà ell ja que

«em suposo autoritzat i obligat ara a retreure la meua condició d'home d'estudi. Sóc mestre, llicenciat en Filosofia i Lletres, he fet els estudis universitaris de Pedagogia, he escrit i conferenciat sobre qüestions pedagògiques i ja sabeu el meu flac per la geografia. Fins ací, amb els pocs elements de treball que tinc, he començat un treball de Geografia comarcal de l'Entre deux mers.»

Com a parlamentari que era el seu nom figura en qualitat de diputat al Parlament de Catalunya en la relació que el govern mexicà presentà a Petain. Era una relació d'alts funcionaris que es trobaven a França després de la signatura per part del govern mexicà d'un conveni amb el govern francès per protegir-los davant els alemanys que ja ocupaven bona part del país.

De Creon es traslladarà a Montpeller. Va viure en un mateix pis amb Josep Maria Corredor i amb Alexandre Deulofeu que ho recorda en les seves memòries:

«A Montpeller vaig anar a viure a la casa dels amics Blasi i Corredor. Aquests habitaven un pis a la rue Baudin, nº 23, a quatre passes de la plaça de la Comèdia. Es feien ells mateixos el menjar, i jo em proposava de fer el mateix.»²⁸

27 La carta porta el remitent: Blasi, Pierre. Café de la Paix, Rue de la Sauve. Creon (Gironde).

28 DEULOFEU, Alexandre, *Memòries de la revolució, la guerra civil i l'exili*, vol. I, p. 234.

A Montpeller es guanyava algun diner fent classes a fills d'exiliats catalans. Heribert Barrera, també exiliat a Montpeller, recorda que anava a rebre classes de Pere Blasi:

«Devia ésser, sens dubte, el 1942 o 1943, quan ell ja havia fet retornar a Catalunya la seva muller i la seva filla, per estalviar-los la fam i els perills de la guerra, i vivia en una casa vella de la rue Baudin, junt amb un altre entranyable amic meu desaparegut fa poc, en Josep M. Corredor. Recordo com si fos ara aquell modest piset, que semblava molt fosc excepte en l'habitació que servia de menjador, i recordo també l'organitzat desordre que el Sr. Blasi i en Corredor hi havien establert.»²⁹

Barrera recorda com a finals de l'ocupació alemanya Blasi li va demanar que li expliqués de manera sistemàtica l'estructura dels àtoms; un fet que interpreta com una actitud, per part de Blasi, d'obertura i d'estar al cas dels nous avenços científics. També recorda com alguna vegada acabada la classe, Blasi el convidava a un succedani de cafè i comentaven llargament els fets polítics internacionals, les notícies rebudes de Catalunya i les

«trifulques dels nostres companys d'exili».

Barrera no serà l'únic jove català exiliat que va rebre classes de Blasi. Rafael Battestini, un dels nois exiliats recorda que el senyor Blasi:

«Era alt, jovial, ens parlava amb seguretat i bonhomia i sempre tenia una anècdota o un acudit a punt. Es convertí ràpidament en el nostre amic i preceptor; l'amic era sobretot un gran pedagog i va veure el nostre problema d'inadaptació: havíem passat d'un país a l'altre, havíem perdut el curs escolar i sabíem el francès. Les seves lliçons eren molt sovint informals, a vegades rigoroses, però sempre foren interessants; exigia sense renyar ni enfadar-se. La seva tasca fou refrescar els nostres coneixements d'Història, Geografia, Cièn-

cies Naturals, Aritmètica, Gramàtica i, sobretot, ensenyar-nos el francès. Els fruits vingueren amb tota naturalitat i el setembre de 1940 ens matricularem al Lycée, sense haver de repetir cap assignatura.»³⁰

Abans de tornar a Catalunya deixarà Montpeller i exercirà de professor a Prada de Conflent, al Col·lège d'Enseignement Secondaire el curs 1944-45 i el curs següent al Lycée Aragó, de Perpinyà.

L'esposa i la filla havien tornat a Barcelona uns quants anys abans, a la primera meitat de la dècada dels 1940.

El retorn

El 1946 retornà a Barcelona. Es va dedicar a l'ensenyament privat, a l'Escola Laietana que havia creat el seu gendre Josep Perenya i la seva filla Fina. També ensenyà a l'Escola Laboral Tèxtil. En fou conseller pedagògic. No podia ensenyar al magisteri públic perquè estava sancionat per la Comisión Depuradora del Magisterio i calia revisar l'expedient. De fet en el *Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional*, amb data 14 de abril de 1941 se l'expedientava amb separació definitiva i baixa de l'escalafó del magisteri.

El 1954 aconseguí la revisió del seu procés de depuració i li fou assignada l'escola pública de Santa Rosa, a Gràcia, a Barcelona.

Mentrestant acabava d'escriure *Les Terres Catalanes*, la seva obra geogràfica fonamental, juntament amb la *Geografia elemental de Catalunya*. El 1954 la publicà l'editorial Aymà de Barcelona. Amb aquesta publicació Blasi entrava a formar part dels grans mestres geògrafs que ha tingut el nostre país.

El setembre de mateix 1954 Josep Tarradellas des de Neuilly-sur-Seine s'adreça a Blasi «diputat del Parlament de Catalunya» en els següents termes:

«Benvolgut amic.

En prendre possessió del càrrec de President de la

29 BARRERA, Heribert. «Record de Pere Blasi», a DD. AA. *Evocació i semblança de Pere Blasi*, p. 3.

30 BATTESTINI, Rafael. «El Sr. Blasi a l'exili», a DD. AA. *Evocació i semblança de Pere Blasi*, p. 19.

Generalitat em plau expressar-vos el testimoniatge de la meua consideració. Sapigueu, també, el meu fervent desig d'actuar en un ampli sentit de convivència catalana per tal de fer possible la llibertat del nostre poble.»

Els seus afanys de saber continuaren una vegada retornat al país, tot i que la situació política no convidava a gaire alegries. Ho recorda Lluís Solé Sabarís, un dels companys amb els que compartia neguits i interessos:

«En Blasi, tot i les dificultats que l'impulsà la seva expulsió del magisteri, venia alguns cops a les nostres reunions del departament de Geografia Física de la Universitat o a les més tardanes realitzades a l'Institut Francès, organitzades per Pierre Deffontaines, de grata recordança. Blasi es delia per a seguir els avenços fets per la geografia catalana en els darrers anys.»³¹

El febrer de 1961, amb 74 anys, fou investit a Barcelona per una moto, causant-li ferides que el portarien a la mort uns mesos després, el 22 de juny.

Volem acabar aquesta ressenya de Pere Blasi amb les paraules d'Enric Mendizábal, vicepresident de la Societat Catalana de Geografia:

«Per acabar, una demanda. Caldria fer un treball aprofundit sobre la vida i obra de Pere Blasi. Caldria fer una bibliografia exhaustiva de les seves obres, sense oblidar les aportacions a les revistes locals empordaneses, les notes dels programes de les festes majors, les possibles aportacions a la premsa local. Caldria saber si es conserven papers seus en els arxius familiars i locals. Caldria posar en ordre tot el que s'ha escrit sobre Pere Blasi pedagog, polític, geògraf, ciutadà. Pere Blasi s'ho mereix.»³²

31 SOLÉ I SABARÍS, Lluís. «Del martirologi del magisteri català. Pere Blasi, mestre i geògraf», a DD. AA. *Evocació i semblança de Pere Blasi*, p. 40.

32 MENDIZÁBAL, Enric. «Pere Blasi i la geografia del seu temps», a *Revista del Baix Empordà*, núm. 19, any V, desembre 2007 - febrer 2008, p. 15.

Barcelona, circa 1955

Pere Blasi i la seva esposa Dolors Pujol.

FLP

Torroella de Montgrí, novembre de 1982

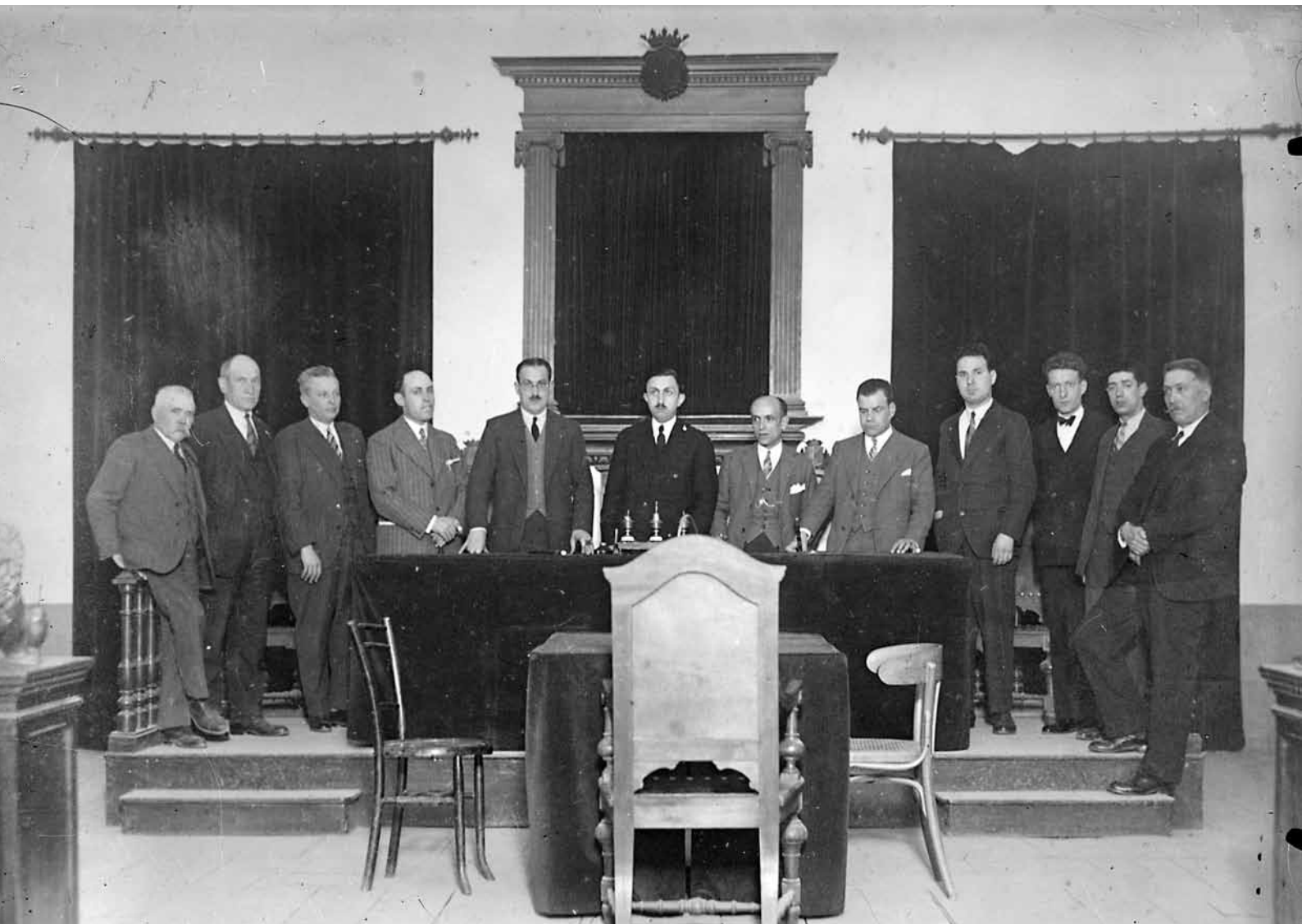
Placa d'homenatge a Pere Blasi.

CDMIMBT

1931

Alguns dels components del primer ajuntament republicà. D'esquerra a dreta: Ramon Pujol, Joan Iglesias, Salvador Blanc, Ramon Calm, Ramon Aubert, Joan de Garganta, Josep Vinyeta, Xavier Piera, Gil Vidal, Enric Boix, Pere Ortiz i Candi Agustí.

EMETERI VÉLEZ / ACG

Ramon Calm i Clota

És l'únic cas conegut dels mestres biografiats que va ser alcalde, a més de Miquel Santaló. El seu compromís polític es concretà en l'àmbit municipal. Com veurem la seva condició de professor de l'Escola de Belles Arts d'Olot fou motiu d'un litigi entre la corporació municipal ja que alguns regidors consideraven que la docència i la gestió municipal eren incompatibles.

Fill de Sant Privat d'en Bas hi va néixer el 23 de desembre de 1896. Els estudis de magisteri els va fer a la Normal gironina durant els cursos 1912-1913, 1913-1914, 1914-15 i 1915-1916. Els dos primers a l'Institut General i Tècnic i els dos darrers a l'Escola Normal Superior de Girona.

Aquests estudis en dos centres diferents s'explica pel fet que els estudis de magisteri estaven incorporats a l'Institut. No va ser fins el 1914 quan s'aprovà un nou pla de formació de mestres i la creació d'uns centres específics per a la seva formació inicial. Aquesta formació impartida a la Normal tenia un caire més professionalitzador. El Reial Decret de 27 de març de 1914 creava les Escoles Normals Superiors, masculina i femenina, de Girona.

Durant els anys que la formació va dependre de l'Institut l'historiador Pere Cornellà explica que els futurs mestres,

«reben les classes dels professors de batxillerat conjuntament amb els alumnes d'aquests estudis. [...] Això és comprensible perquè onze de les divuit assignatures de Magisteri també ho eren dels estudis de batxillerat.»³³

Era una formació bastant deficient perquè estava pensada molt més per a l'alumnat del batxillerat que no pas dels futurs mestres.

Amb el nou pla del 1914 va desaparèixer la diferència existent fins aquell moment entre mestre d'escola elemental i mestre d'escola superior. S'establia una única titulació, la de Mestre de Primera Ensenyança. El pla d'estudis aportava millores en comparació amb l'anterior però encara no complia les exigències dels sectors més renovadors del magisteri. Es queixaven que aquest, tot i millorar els continguts, encara no era prou professionalitzador.

33 CLARA, Josep... [et al.], *La Normal de Girona. 150 anys d'Història (1844-1994)*, p. 23.

DISTRITO UNIVERSITARIO DE BARCELONA.

Escuela Normal Superior de Maestros de Gerona.

Curso de 1915 a 1916

ENSEÑANZA OFICIAL.

D. *Ramón Calm y Clota*
 natural de *San Privat de Brox* provincia de *Gerona*
 de 18 años de edad, con cédula personal núm. 524 clase 11ª expedida en
San Privat de Brox a 24 de mayo de 1915.

Solicita matricularse en las asignaturas abajo expresadas, mediante el pago de los derechos respectivos que acompaña adjuntos y con sujeción a lo que determinan las disposiciones vigentes:

Vive en la calle de _____ núm. _____

Asignaturas en que solicita matricularse:

Elementos de Literatura Española
Ampliación de Geografía de España
Historia contemporánea
Ética
Psíquica
Historia Natural
Fisiología e Higiene
Francés 2º
Música 2º
Historia de la Pedagogía

Gerona 24 de Septiembre de 1915

Firma del interesado o de la persona que le representa,
Ramón Calm

1915

Full d'inscripció de Ramon Calm a la Normal de Girona, el curs 1915-1916.

SMS

Calm i els seus companys estrenaran, el curs 1912-1913, un nou professor que s'incorporava a l'Institut, i que posteriorment passarà, el 1914, a la Normal: Cassià Costal. Aquest ha estat el referent indiscutible a Girona de la renovació en el camp de la formació dels futurs mestres. Va inculcar en els alumnes una nova visió de la feina del mestre i de la seva funció social. Va ser un professor excel·lent que va saber desvetllar en l'alumnat no només les ànsies d'una bona preparació professional sinó el sentiment de la responsabilitat de la seva feina pel futur del país a l'hora d'educar els ciutadans del demà. Persona compromesa políticament, va ser membre de la Unió Socialista de Catalunya, i influí en l'alumnat no només professionalment sinó també des del punt de vista social i polític. Totes les promocions que passaren per les seves mans reconeixen el seu mestratge i la seva influència a l'hora de treballar a l'escola.

Costal en els apunts de l'assignatura de Pedagogia explicava als alumnes com ha de ser el mestre i, entre altres coses, els deia:

«El Maestro es un hombre bueno y sabio que ha de formar las generaciones venideras.»

Parlant de les condicions d'un bon mestre afirmava:

«El maestro ha de ser fuerte para resistir las duras tareas de la profesión; ha de ser sabio para saber capacitar a los niños de hoy, hombres del mañana; ha de ser virtuoso, para que los alumnos vean en él siempre el espejo y el ejemplar constante de las humanas perfecciones. El maestro ha de ser alegre y jovial. La jovialidad es una fuerza educativa de mucho interés, porque hace agradables la escuela, las lecciones y el trato. Los maestros regañones y ceñidos no son simpáticos a los chicos. El maestro ha de ser desinteresado. La educación es una obra de abnegación y de sacrificio; no de granjería. El maestro ha de amar a sus alumnos. El maestro ha de saber armonizar la autoridad del padre con el amor de la madre. El maestro ha de tener vocación.»³⁴

34 Apunts de l'assignatura de Pedagogia, 1r. curso de José M. Delhom Brugés, curs 1930-31, p. 215

Aquestes eren les orientacions que anava inculcant als alumnes des del primer moment d'arribar a la Normal i que, d'alguna manera, varen influir en l'esperit del futur mestre Ramon Calm.

El mestre

Pel que coneixem Calm inicialment començà treballant a l'ensenyament privat. A la capital de la Garrotxa tenia oberta una escola privada: el Col·legi Calm. Ja funcionava el 1922 i participava en la vida social olotina, per exemple, el març de 1923 en les solemnes Quaranta Hores que se celebraven per Setmana Santa. Ho va fer juntament amb les altres escoles de la ciutat: Col·legi del Cor de Maria, Escola nacional de noies de Agda M. Abad, Escola nacional de noies i de pàrvuls de D. Francisca Planas, D. Dolors Cordercs i D. Concepció Senties... El març de l'any següent la premsa local informava que

*«El prestigiós mestre d'aquesta ciutat, senyor Ramon Calm, ha estat autoritzar per a regentar l'escola de primer ensenyament que té establerta en el carrer de Vilanova.»*³⁵

La seva trajectòria professional serà una constant progressió en el món escolar. De dirigir una escola privada durant la Dictadura de Primo de Rivera anirà ampliant responsabilitats fins a ser coordinador de les escoles públiques de diferents comarques gironines durant els anys de guerra.

Com a mestre no es dedicarà només a l'ensenyament. La seva dimensió social i pública es manifestarà en un parell d'articles a la *Revista d'Olot*. En aquesta publicació hi exposarà el seu pensament pedagògic i les propostes educatives que fa per millorar l'ensenyament a la seva ciutat. Escrigué dos articles sobre el tema de l'educació post-escolar, el primer en el número 3, el març de 1926, i el segon, que és una continuació, en el número 5, el maig de 1926.

Farà altres activitats docents a més de les relacionades estrictament amb l'escola. Durant la República, el juny de 1931, amb el govern de la Generalitat, impartirà el Curset de Català que la Inspecció de Primera ensenyança de Girona, seguint les orientacions del govern català, ha organitzat a tots els caps de partit de la demarcació. El maig de 1936 n'impartirà un altre, organitzat per la Junta de les Joventuts d'Esquerra. Es tracta d'una activitat docent que mostra la seva catalanitat.

No és fàcil de destriar la seva tasca professional de la política. Així, el desembre de 1932, participà en un acte d'homenatge al republicà liberal Joan Deu i Ros amb motiu del trentè aniversari de la seva mort. En aquest acte

1926

El primer número de la *Revista d'Olot*, on apareix un article de Ramon Calm.
BMV

³⁵ *La Comarca*, 8 de març de 1924, p. 115.

1929

Els alumnes del Col·legi Calm d'Olot.

ACG

polític dissertarà sobre «L'escola liberal», un tema de caire més professional que no pas polític.

En el progrés en l'àmbit escolar que hem esmentat anteriorment sabem que el setembre de 1935 va fer oposicions a magisteri. Guanyades, s'incorporava a la xarxa del magisteri públic amb tots els drets i obligacions que això comportava. Posteriorment, ja durant els anys de la Guerra Civil va ser nomenat delegat regional de primer ensenyament.³⁶

De la vida escolar del col·legi Calm en tenim un testimoni de primera mà, el de Joaquim Danés, que en parla abastament en les seves memòries ja que en va ser alumne³⁷ Danés destaca el caràcter republicà de Calm, el defineix com «un tremebund republicà» i recorda l'alegria que va tenir l'abril de 1931 quan tragué el retrat del rei de la paret de l'aula. Explica que:

«Quan per l'abril de 1931 es proclamà la que fou Segona República sense perdre temps el retrat fou despenjat i amb la col·laboració dels alumnes més grans de l'escola. El rei fou literalment defenestrat, estimbat i esmicolat, abo-

36 Vegeu BAYER, Robert, *El Grup Escolar Malagrida*, p. 48.

37 DANÉS, Joaquim, *Del carrer de la Proa a l'examen d'estat. Memòries*, p. 65.

cat per la finestra al bell mig del carrer Vilanova. Entre aplaudiments i visques. El senyor Calm es tragué un pes de sobre i respirà a pleret.»

També explica que Calm era un home de caràcter dur i que no estalviava els mastegots i que l'alumnat hi anava una mica acovardit. Tenia cura de la classe dels més grans i

«tenia justa fama d'ensenyar i de deixar els alumnes ben preparats,»

això feia que algunes famílies distingides de la ciutat hi portessin els seus fills.

A l'escola del mestre Calm es feien excursions com era habitual en escoles renovadores. Així, el juny de 1935 varen anar a Sant Feliu de Guíxols, dinaren a la platja de la Fosca i, a la tarda, pujaren al far de Sant Sebastià. En una sortida anterior havien visitat Girona i, entre altres instal·lacions, la piscina que feia poc s'havia inaugurat. Un alumne del col·legi de Calm que signa amb les inicials M.B. en fa una crònica al setmanari *Esquerra* i ho aprofita per estampir contra els sectors més conservadors de la ciutat, fent-ne una dura crítica en aquests termes:

«[...] Això afegit a la perspectiva agradabilíssima que ofereix la Piscina, ens impressionà de tal manera que del cor de tots n'eixí l'exclamació: "quan tindrem a Olot la nostra Piscina!". Olot, amics meus, encara possiblement tardarem a posseir uns banys públics com els que estem admirant en aquests moments.

Als encrostats, que tenen la màxima influència en la direcció governamental de la nostra ciutat, els plau que aquesta vagi uns quants anys endarrerida, en tots els variats aspectes i exigències que comporta la vida moderna dels actuals temps.

Ahir aquests esperits retrògrades lluitaven perquè Olot no tingués escoles graduades, instituts de segon ensenyament, escola de Pintura, etc., avui la seva màxima obsessió i fòbia és la Piscina. Contra ella van tots els seus trets verinosos; al seu voltant basteixen una campanya moral-econòmica, que reflexa bé les seves hipòcrites intencions. Per una banda es fa la campanya, des-

crivint amb tots els horrors, les infeccions materials que comportaria una aigua que no es podria renovar constantment; per altra part es temen també les infeccions morals que podrien patir les nostres joventuts, si es banyessin amb simples tapa-sexes. Potser admetrien la Piscina, si es pogués banyar-s'hi amb trajos d'hivern?

Però, amics, mentre hi hagi la possibilitat de tenir de tant en tant governs locals com els que tinguérem durant els primers anys de la República, el qual ens rescabala, amb escreix, de l'obra nul·la o negativa de moltes anyades dels encrostats, i mentre tinguem homes del seu tremp moral, coratge, i tenacitat posada a prova de bomba, com són els capdavaners del projecte Piscina-Estadi: Olot, cal tenir confiança en l'avenir i seguretat que la nostra estimada ciutat posseirà una Piscina tan o més hermosa que la que estem ara admirant en aquesta immortal ciutat de Girona.»³⁸

Aquestes són les paraules d'un alumne de l'escola del mestre Calm. Destaquem la seva visió crítica de la societat conservadora olotina. Un to crític que, coneixent la personalitat del mestre, ens permetem de pensar en la influència d'aquest sobre l'alumnat.

Calm també feia classes a l'escola Menor de Belles Arts i Oficis. Eren ensenyaments que s'impartien de 6 a 8 del vespre. El professorat i el programa del curs 1934-1935 eren els següents: dibuix primer curs, Celestí Devesa i Melcior Diumenge; decoració i dibuix natural, lu Pascual, que era el director de l'Escola; modelat, talla de fusta i model vivent, Martí Casadevall; dibuix lineal, Lluís Puigdemont; aritmètica, geometria i cata-
la, Ramon Calm.

Un dels antics alumnes recorda la seva estada a l'Escola d'Arts durant el primers temps de la guerra, amb aquestes paraules:

«Recordo que al començament del curs 1936-1937 el pare m'havia inscrit també a l'Escola d'Arts i Oficis, del carrer P. Antoni Soler, núm. 3. El pare devia veure que jo era prou traçut fent cases de cartró per al pessebre i patinets amb coixinets de boles, i altres coses per l'estil, i que les meves notes de geometria i aritmètica eren

³⁸ *Esquerra*, 22 de juny de 1935, p. 6

Circa 1940

Grup Escolar Malagrida.

FRANCESC JAUME / ACG

prou bones, però no així les de gramàtica, que m'havien deixat sense esbarjo moltes vegades. Al vespre, sortint d'escola, anava, doncs, a classe de dibuix lineal a Belles Arts, amb el mestre Sr. Puigdemont. Allà també hi havia el mestre Calm, que hi feia setmanalment algunes classes d'àlgebra i de geometria. Però tot plegat va durar molt poc. Tot es va ensorrar per causa de la guerra, aquella primavera. Encara vam fer, algunes classes, de pagament i a hores convingudes, fins que els mestres eren cridats per l'exèrcit i havien de marxar cap el front.»³⁹

A Olot, a més de l'escola privada de Calm, i de l'escola de Belles Arts, hi havia una important presència d'escoles religioses dedicades a l'ensenyament elemental.

La Mútua Escolar Pares de Família d'Olot agrupava tots els col·legis religiosos (masculins i femenins) de la Garrotxa. Amb la informació del *Butlletí Oficial de la Província de Girona* sabem que:

«D. Juan Dou Aromí, presidente de la Mútua escolar de padres de familia de Olot, solicita autorización para establecer un colegio no oficial de 1ª enseñanza para niñas dirigido por Dª Matilde Mañosa Montpart, en la ciudad de Olot, calle Esclayer 3.»⁴⁰

En el mateix òrgan oficial es demana autorització per obrir un col·legi per a nens amb classes especials nocturnes i per adults, dirigit per

«D. Emilio Pujolar Tarré, maestro titular, en la plaza Clará, 8».

39 PUJOLÀS, Esteve. «Evocant el passat», *Traç*, abril 2004, p. 26.

40 *Butlletí Oficial de la Província de Girona*, 28 de desembre de 1933.

Olot, circa 1935

Mestres del Grup Escolar Malagrida durant la República. D'esquerra a dreta, dempeus: Antoni Figa, Eugeni Parache, Josep Fàbregas, Antoni Rodeja, x. Assegudes: Carme Jordà, Maria Pilar Cos, Anna Maria Abat i Maria Assumpció Font. ACG

Pel que fa a les escoles públiques, l'abril de 1932, coincidint amb el primer aniversari de la proclamació de la República, s'inaugurà l'escola graduada de nens i nenes, el Grup Escolar Malagrida, en un edifici nou de trinxera. Va ser una demostració més de la política escolar del govern republicà a favor de l'educació i de la millora del país. Durant la guerra l'ajuntament acordà donar-li el nom de Torxa. Hi havia 14 mestres: sis dones, sis homes, un director i una directora. Dels mestres que formaven el claustre, dos: Manuel Artola i Bernardí Lite —i la seva dona Josefa Codina, també mestra—, el 1939 marxaren a l'exili. En aquesta escola hi anaven uns 800 alumnes.

Durant els primers mesos de guerra, a Olot es modificarà sensiblement el mapa escolar ja que els religiosos i religioses dedicats a l'ensenyament hagueren de marxar a causa de la revolució. Els seus edificis quedaren incautats per la Generalitat i, sovint, varen continuar funcionant com escoles.

L'agost de 1936 es crearà la delegació comarcal del CENU a la Garrotxa.

L'ensenyament primari públic d'Olot quedarà estructurat en tres grups escolars que reberen els nom de Torxa, Aurora (el de les monges del Cor de Maria) i Germanor (el dels escolapis). Els alumnes de Torxa editaran, el novembre de 1936, la revista *Germanor*, un fet que és exemple de com els

Olot, 26 de desembre de 1930

Homenatge al Casal d'Olot
a Joan de Garganta. D'esquerra a dreta,
dempeus: Ramon Calm, Jaume Gascón,
Sebastià Ortiz, x, Albert Sacrest,
Antoni Dot, Salvador Blanc,
Privat Calm i Enric Fageda.
Asseguts: Joan de Garganta,
Xavier Piera i Pere Barberí.
PEHOC

responsables educatius volien mantenir la normalitat escolar en una situació ben anòmla de guerra i violència.

A la ciutat, a més, dels ensenyaments obligatoris, hi havia un col·legi de Segon Ensenyament de titularitat municipal on s'impartia el batxillerat. Aquest centre passà a ser l'Institut de Segon Ensenyament, una decisió aplaudida pels sectors renovadors i progressistes de la ciutat i bescantat pels col·legis religiosos que es manifestaven en contra d'aquesta decisió.

En aquest temps de guerra, l'agost de 1936, l'alcalde i mestre de la ciutat, Ramon Calm va ser nomenat Comissari de l'Institut d'Olot. En fou director fins el gener de 1938.

Un any més tard d'aquest nomenament, l'agost de 1937, també serà nomenat delegat regional de Primer Ensenyament de les escoles de la Generalitat a les comarques de l'Alt i Baix Empordà, Gironès, Selva i Garrotxa.

La dinàmica de l'ensenyament durant aquells mesos, ja prou difícil a causa de la guerra (mestres mobilitzats, bombardeigs...), es veié molt marcada per la nombrosa presència d'infants refugiats procedents d'altres indrets de la península. L'ajuntament tingué cura de la seva escolarització; els repartiren entre les escoles Torxa i Germanor. Aquests infants no parlaven català, quan a Olot l'ensenyament es feia en la nostra llengua; aquesta situació obligà els mestres a adoptar una política lingüística que provocà tensions entre el professorat perquè no tots ho veien de la mateixa manera i proposaven diferents solucions. A la capital de la Garrotxa fins i tot es

nomenà un mestre especial pels nens d'Aragó refugiats a la ciutat.

Durant la guerra els antics edificis dels col·legis religiosos, es convertiren en hospitals i clíniques militars. Jordi Pujiula explica que a finals de novembre de 1937 es va demanar autorització per destinar l'edifici dels escolapis a clínica militar. La clínica es va inaugurar el juny de 1938.⁴¹

El polític

Durant els anys republicans Calm participarà de manera activa i directa en la política municipal, formant part del primer ajuntament republicà, integrat per:

*«Joan de Garganta, ACR, alcalde
Ramon Aubert, ERC, 1r. Tinent d'alcalde
Ramon Calm i Clota, ERC, 2n. tinent d'alcalde
Xavier Piera i Prats, ACR, 3r. Tinent d'alcalde
Enric Boix i Goig, Centre Obrer, 4t. Tinent d'alcalde
Gil Vidal i Forga, Centre Obrer
Josep Vinyeta i Urgell, Centre Obrer
Pere Ortíz i Rodríguez, Centre Obrer
Salvador Blanc i Sadurní, ACR
Joan Iglesias i Albert, ERC
Ramon Pujol i Boix, ERC
Els Consellers de la minoria eren:
Miquel Llosas i Serrat Calvó, carlí
Josep M. de Bolós i Llavanera, jaumí
Candi Agustí i Trilla, regionalista
Antoni Mir i Mas de Xexàs, monàrquic
Josep Casamitjana i Casabó, monàrquic
Josep Artigas i Montsalvatge, independent»*

Com a tinent de cultura Calm tindrà diferents responsabilitats. Serà membre de la Comissió d'Instrucció Pública que presidia l'alcalde; serà representant de l'Ajuntament a la mancomunitat formada amb els ajuntaments de Begudà i Vall de Bianya; serà membre del Patronat de Colònies escolars i de la Junta del Museu i la Biblioteca...

41 PUJIULA, Jordi, *La guerra civil a Olot (1936-1939)*, p. 96.

En les eleccions de gener de 1934 el canvi polític va ser notable. Per una banda hi havia la candidatura de la Lliga, els carlins i els monàrquics, que es presentaven plegats amb el nom de Defensa Ciutadana. Les esquerres anaven separades; per un costat hi havia la candidatura d'ACR i per un altre la que agrupava ERC, el BOC i altres sectors d'esquerra. Les votacions donaren la victòria a Defensa Ciutadana seguida de la coalició d'ERC i els comunistes. De totes maneres l'aplicació de la llei electoral conformà un nou ajuntament ben desequilibrat amb 9 regidors de la Lliga, 3 carlins, 3 d'ERC, 1 del BOC i 2 d'ACR. L'alcalde va ser Ferran Casabó Molar, de la Lliga, i les principals conselleries quedaran en mans de Josep Coll Martí (Hisenda), Lluís Casademunt Colomer (Cultura), Manel Legares Gallifa (Foment) i Joan Sellas (governació). Casabó deixà l'alcaldia l'agost i el substituï Josep Coll, també de la Lliga. Calm que es presentava amb la coalició d'ERC i el BOC va sortir escollit juntament amb Josep Canal i Font i Llorenç Sala Curós.

Les tensions polítiques de la ciutat es manifestaran a l'hora de la constitució del nou Ajuntament. Rebut des de totes les credencials dels membres que havien de configurar el nou cartipàs es van anar aprovant una per una fins arribar a la de Calm, moment que Joan de Garganta demanà la paraula per manifestar:

«que el senyor Calm com a professor elemental de l'escola de Belles Arts queda incurs en l'article 53, i per tant ha de ser declarat incompatible, invitant a que es retiri i ocupada la seva vacant pel senyor Antoni Casadellà que era el primer suplent de la candidatura de l'Esquerra-Bloc.»⁴²

A aquesta impugnació Calm respondrà manifestant

«que quan l'Ajuntament anterior el declarà incompatible, emparant-se en la llei llavors vigent, demanà el parer del Cap de l'Administració local de la Generalitat i que aquest li contestà amb una carta —que no ensenya pas— dient que creia que podia ésser compatible.»⁴³

42 *La Ciutat d'Olot*, 3 de febrer de 1934, p. 5.

43 Ídem.

Comissió de Finances

D. Xavier Piera, President
 D. Salvador Blanch
 D. Josep Casamitjana
 D. Candi Agustí
 D. Joan Tresserras

Representant Ajuntament en la Mancomunitat formada amb els de Begudà i Vall de Vianya per al manteniment d'una Escola a La Canya.

D. Ramon Calm Clota,
 tinent de Cultura

Junta Hospital

D. Joan de Garganta, Alcalde Pt.
 D. Ramon Aubert
 D. Gil Vidal

Junta del Cementir

D. Joan de Garganta, Alcalde P.
 D. Enric Boix
 D. Ramon Pujol

Instrucció Pública

D. Joan de Garganta, Alcalde Pt.
 D. Ramon Calm, tinent de Cultura
 D. Xavier Piera
 D. Miquel Llosas

Junta de la Caritat

D. Josep Viñeta
 D. Joan Iglesias

Patronat Colònies Escolars

D. Joan de Garganta, Alcalde Pt.
 D. Ramon Calm, tinent de Cultura
 D. Enric Boix, tinent Governació

Junta Museu Biblioteca

D. Joan de Garganta, Alcalde P.
 D. Ramon Calm

Comissió mixta de la Plassa de Braus

D. Joan de Garganta, Alcalde Pt.
 D. Ramon Aubert, tinent Foment
 D. Enric Boix, tinent Governació
 D. Josep M.ª de Bolós, Conseller

Comissió especial d'aigües

D. Ramon Aubert, President
 D. Josep Artigas
 D. Candi Agustí
 D. Miquel Legarès, vef
 D. F. Xavier Riera, »
 D. J. Agustí »

25 d'abril de 1931

Distribució d'alguns càrrecs municipals publicada a *El Deber*.

SMS

A partir d'aquest moment s'iniciarà un debat extens i intens entre Garganta, Calm i altres consellers municipals a favor i en contra de la incompatibilitat de Calm que només acabarà amb una votació després de tres quarts d'hora de debat. Tots els consellers, menys els senyors Aubert, Llorenç Sala i Canal votaran per la incompatibilitat. D'aquesta manera acabava la primera part de l'afer Calm. Aquest no formarà part del nou consistori.

Com era d'esperar aquest decisió serà impugnada per Calm. Tres mesos més tard la Sala Primera del Civil de l'Audiència de Barcelona retornarà l'expedient de constitució de l'Ajuntament olotí:

«amb certificació de la sentència dictada en el recurs interposat pel senyor Ramon Calm Clota contra l'acord de declarar incompatible el càrrec de Conseller amb el de Professor de l'escola de Belles Arts, en qual Sentència es disposa l'anul·lació de l'acord recorregut d'aquest Ajuntament, per haver acreditat el senyor Calm amb una certificació del Govern de la Generalitat, que exerceix ensenyament tècnic equivalent al secundari i superior; acordant-se donar compte de l'esmentada Sentència a la Corporació municipal per al seu compliment, en la propera sessió que ha de celebrar.»⁴⁴

El dia 5 de juny de 1934 es donarà compliment a la sentència que feia efectiva la incorporació de Ramon Calm al consistori olotí. De totes maneres en el torn d'intervencions

«El senyor Garganta demanà la paraula i en discurs llarg, confús i molt sovint contradictori, feu constar que el seu criteri, en aquest assumpte, era inflexible, i que no obstant reconèixer competència i autoritat a les persones que havien emès la sentència, objecte d'aquest debat, ell continuava mantenint el seu punt de vista.»⁴⁵

Arran d'aquestes paraules el debat continuà una estona més i

⁴⁴ *La Ciutat d'Olot*, 19 de maig de 1934, p. 5

⁴⁵ *Esquerra*, 16 de juny de 1934, p. 3

«Per considerar-ho com la quadratura del cercle, ço és com un impossible, el convèncer al senyor Garganta, el senyor Calm no volgué intervenir més en aquest debat, donant-lo per acabat la Presidència.»⁴⁶

Es fa difícil d'entendre aquests enfrontaments entre dues persones que, per altra banda, tenien afinitats polítiques com a republicans i catalanistes.

La situació política espanyola amb decisions que anaven contra la política catalana portarà a alguns polítics olotins a manifestar-se públicament a favor del govern de la Generalitat. El 5 de juliol de 1934 els representants de la democràcia catalanista olotina Ramon Aubert, Joan de Garganta, Josep Canal, Ramon Moret i Ramon Calm publicaran a la premsa local el manifest «Amb Catalunya» adreçat al president Companys en el que

«com a mandataris de l'opinió integralment catalanista i autènticament esquerrana d'Olot»

manifestaven:

«Afiliats a diversos partits polítics de la dita significació i representants dels mateixos a l'Ajuntament de la nostra ciutat, hem lamentat vivament que els grups dretans que detenten el poder a la Casa Comuna s'hagin inhibit en el conflicte plantejat entre el Govern de Catalunya i el Central a propòsit de la sentència del Tribunal de Garanties Constitucionals sobre la Llei de contractes de conreu, culminació d'una campanya metòdica adreçada a acabar amb les nostres migrades llibertats estatutàries i amb les essències republicanes sense les quals el Règim fóra una forma mancada de substància.

Per tal de corregir l'actitud antipatriòtica de la Comissió Municipal que no respon a la del nostre poble, identificat amb la resta de Catalunya i amb el seu Govern, presentarem al ple consistorial ordinari celebrat abans d'ahir, dia 3, una proposició de censura a les autoritats municipals esmentades i d'adhesió incondicional a la Generalitat per a la defensa dels drets de Cata-

lunya. Haguérem de constatar amb pena la identificació de tota la majoria amb els seus capdavaners, i la de tots plegats amb Lliga Catalana i el disgust esdevingué indignació quan el cap de la minoria carlina declarà a altes veus i en to provocatiu que el Govern de la Generalitat no representava el poble de Catalunya; les seves paraules foren ofegades per la protesta popular, i només quan hagué donat explicacions satisfactòries pogué continuar la sessió. El resultat fou el refús de la nostra proposició i l'aprovació d'una altra en harmonia amb el pensar de la coalició majoritària.

I és per això que us adrecem la nostra veu, perquè consti ben clarament que protestem de l'actitud de la majoria, que no estem d'acord amb la proposició aprovada per la mateixa, que us deurà ésser tramesa, i que, com a representants de la gran majoria del cos electoral olotí, avui en minoria a l'Ajuntament, us fem avinent la nostra infrangible voluntat de secundar el Govern de la vostra digna presidència en la seva obra de defensa de la Pàtria i de la República contra els enemics de dins i defora.

Visqueu molts anys, senyor President, pel bé de Catalunya.»

Calm, conseqüent amb el convenciment de la necessitat d'estudis postobligatoris que ja havia manifestat públicament en algunes articles a la *Revista d'Olot* anys abans de la República, treballarà des de dins de l'Ajuntament per la modernització de l'Escola d'Arts i Oficis

«que tothom considera d'urgent necessitat reorganitzar de manera que tots els obrers hi trobin aquells coneixements tècnics que perfeccionin el seu ofici i ensens uns ensenyaments d'Humanitats que li facilitin un bon complement d'educació social i política, que tan bon servei els faria.»⁴⁷

En el mateix ple i en la mateixa línia de potenciar estudis tècnics posteriors als ensenyaments obligatoris retraurà a l'equip de govern municipal, governat pels conservadors, que no s'hagin establert uns modestos

46 Ídem.

47 Intervenció en el ple de 2 d'octubre de 1934.

Olot, 31 de juliol de 1932

Visita oficial de Francesc Macià,
president de la Generalitat.

ACG

tallers de pràctiques professionals així com una secció de llenguatge

«que considerem indispensable a tota educació post-escolar.»

L'ampliació i millora dels ensenyaments post obligatoris serà una constant en l'acció municipalista de Calm.

Els Fets del Sis d'Octubre de 1934 també tingueren repercussions a Olot. Igual que en altres ciutats, es declarà una vaga general que va durar alguns dies. Per ordre de la Comissaria delegada de la Generalitat a Girona se suspengué l'Ajuntament escollit democràticament i es nomenà una Comissió gestora que presidí Ramon Aubert i de la que formaven part Ramon Calm, Josep Canal, Joan de Garganta i Ramon Moret com a vocals.

«En compliment d'aquest ordre el senyor Alcalde i Consellers entreguen el govern de la Corporació Municipal, fent constar la seva més enèrgica protesta per aquesta suspensió que consideren un atropell a l'autonomia municipal, reconeguda per la Constitució de la República.»⁴⁸

48 *Esquerra*, 20 d'octubre de 1934, núm. 18, p. 2.

De totes maneres quatre dies després el capità de la Guàrdia Civil de la ciutat en nom del Comandant militar de Girona destitueix tots els consellers que formaven la Comissió Gestora i

«que després de tenir coneixement de la proclamació de l'Estat català, continuaren en l'exercici de dit càrrec, acceptant amb aquest fet el règim proclamat.»⁴⁹

El capità de la Guàrdia Civil nomenà altres regidors per substituir els destituïts, restituint Josep Coll a l'alcaldia. Els capdavaners dels Fets d'Octubre varen ser detinguts i empresonats. A començaments de desembre encara hi havia detinguts a la presó de Girona els olotins Antoni Dot, diputat i secretari del Parlament de Catalunya i Joan Iglésies, excaporal del sometent. Al vaixell Aurora hi estaven tancats Ramon Aubert, ex delegat d'ordre públic, quatre membres de la Comissió Gestora: Ramon Calm, Josep Canal, Joan de Garganta i Ramon Moret; a més Josep Bassols, Joan Alongina i Ramon Serrat.

Als detinguts, membres de la Comissió Gestora Municipal, i que ja estaven en llibertat condicional se'ls celebrarà Consell de Guerra el 27 de juny de 1935. El tribunal era presidit pel tinent coronel d'artilleria senyor Busquets. La defensa anà a càrrec de l'advocat senyor Joan Domingo Alemany.

El setmanari d'informació catalanista i republicà *La Ciutat d'Olot* informava sobre el Consell de Guerra i deia que, després d'una documentadíssima i eloqüent defensa dels processats, l'advocat defensor

«s'estén en consideracions d'ordre jurídic per a provar la plena inculpabilitat dels processats, dels quals fa un sentit elogi de les seves dots personals i intel·lectuals que els adorna, ultra altres de valor moral que exposa. El senyor Domingo acaba la seva substanciosa defensa demanant la lliure absolució dels seus patrocinats.»

I així fou. El mateix setmanari, el 20 de juliol de 1935, publicava a primera pàgina el requadre «Enhorabona» manifestant:

«Els nostres amics, En Ramon Aubert, En Joan de Garganta, el doctor Ramon Moret, En Josep Canal i En Ramon Calm, han estat absolts pel Consell de Guerra davant del qual tingué lloc la vista contra les autoritats locals pels fets d'octubre. La felicitació més cordial ens surt dels llavis. Compartim el seu goig, de la mateixa manera que hem compartit la seva pena.

Els estira-cordetes, els delators d'ofici, les ànimes més catòliques i més evangèliques de la ciutat, amb aquests fet hauran vist torbada la seva pau, i estroncada aquella alegria insana que duen pintada al rostre del 7 d'octubre ençà. El poble els coneix i els recorda; no serem pas nosaltres que intentarem, mai més!, esborrar-los-hi de la memòria.

La satisfacció d'avui no és pas total; encara resten milers i milers de ciutadans privats de llibertat per qüestions polítiques i socials, i és precis, si algú vol de debò la pacificació dels esperits, una completa amnistia.»

No serà fins el febrer de 1936 que prendran possessió del càrrec de regidors. Aquest mateix mes Calm ja participarà en actes de propaganda electoral del Front d'Esquerres. El diumenge dia 9 parlarà a Sant Joan les Fonts juntament amb Garganta, Cilleros i Castanys.

Les repercussions polítiques dels Fets d'Octubre no afectaran només les persones sinó també a les institucions. A Olot, el Centre d'Esquerra Republicana serà tancat, juntament amb altres, i encara el maig de 1935 el governador militar denegarà el permís d'obrir-lo a la petició que, en nom de Junta de Govern d'Esquerra Republicana, li havia adreçat Calm.

En les eleccions de febrer de 1936 a la ciutat guanyaran les esquerres, mentre que al districte d'Olot ho faran les dretes per una diferència de 463 vots. El 29 de febrer es constituirà el nou govern municipal. Serà un govern interí degut al fet que, a l'hora de votar el nou consistori, bona part dels regidors s'abstingueren i no s'aconseguien els vots necessaris. El composaven Ramon Aubert, alcalde; Joan de Garganta, regidor primer; Ramon Calm, regidor segon; Ramon Moret, regidor tercer i Josep Canal, regidor quart. El 5 de març hi hagué una nova votació, després de debats i acords va constituir-se la Corporació Municipal i el Consell de

49 Idem.

Govern. Calm continuava formant part del govern municipal des de l'arribada de la República.

Esclatada la revolució el juliol de 1936, a Olot, es constituí el Comitè de Milícies Antifeixistes d'Olot i Comarca el 21 del mateix mes. El formaven dos representants de cada un dels següents partits: ERC, Joventuts d'ERC, CNT, FAI, Federació local de Sindicats, Centre Obrer, Partit Comunista, Sindicat Pagés, Izquierda Republicana, POUM, Acció Catalana Republicana. El president era Marià Sánchez del Barrio, del POUM.

Ja en plena revolució Calm va ser nomenat alcalde, el 4 d'agost de 1936 en substitució de Ramon Aubert, d'ERC, que acabava de dimitir en veure's desbordat pels esdeveniments i davant les primeres víctimes de la repressió. Dos mesos més tard, el 16 d'octubre es dissoldran els comitès locals de milícies, constituint-se els nous ajuntaments. De fet, tal com explica Jordi Pujiula, el formaren el mateixos homes que havien portat la direcció del Comitès de Milícies Antifeixistes, entre ells Ramon Calm per ERC⁵⁰. Al costat de l'alcalde Calm i havia cinc altres membres d'ERC, sis de la CNT, quatre del PSUC, dos per ACR, dos pel POUM i dos per Unió de Rabassaires.

El 12 de març de 1937 es reorganitzarà el Consell Municipal. Hi haurà votacions secretes per a l'alcaldia, Joaquim Guillem obtingué 16 vots i Ramon Calm en va treure 3.

«Joan Sánchez explica que els tres Consellers del Partit Socialista Unificat de Catalunya, presents a la sessió, han votat a favor de Ramon Calm, per a l'Alcaldia, per entendre que en els moments actuals l'Alcaldia ha d'ésser exercida per un militant del partit d'Esquerra Republicana de Catalunya, lamentant que aquest partit no hagi presentat candidat per al càrrec esmentat.»⁵¹

Calm fou nomenat per la regidoria de Cultura que presidia Joan de Garganta.

Posteriorment l'11 de juny de mateix any, en una nova reestructuració de l'Ajuntament, Calm va ser elegit, en votació secreta, alcalde per 21 vots i 1 en blanc.

⁵⁰ Vegeu PUJIULA, Jordi. *La Guerra Civil a Olot (1936-1939)*,

⁵¹ *Camarada*, 20 de març de 1937, p. 2.

El novembre de 1937 ocupà l'alcaldia Miquel de Garganta. Eren temps convulsos i les tensions polítiques entre els partits d'esquerra es vivien intensament a la rereguarda i provocaven constants canvis que no afavorien en res un retorn a la normalitat.

La situació bèl·lica anirà desenvolupament-se a favor dels rebels. Després de la pèrdua de la batalla de l'Ebre s'inicia una retirada que ja no tindrà aturador. El 26 de gener de 1939 els diputats del Parlament de Catalunya es reuneixen a Olot camí de l'exili. El 7 de febrer les tropes rebels entren a la ciutat. Comença l'exili.

L'exili

Calm entrarà a França; desconexem si va passar per algun camp de concentració, i d'allà marxarà a Mèxic on treballà de mestre al Colegio Cervantes, a la ciutat de Tampico (Tamaulipas).

Aquest centre era un dels creats pel Patronato Cervantes, la institució que tenia cura de la creació de col·legis creats i dirigits per mestres republicans exiliats, fora de la capital federal. La seva funció principal era la d'ajudar econòmicament a la seva creació. Després aquests col·legis ja s'espavilaven sols. El president del Patronato Cervantes va ser el garrotxí, fill de Tortellà, Joan Roura i Parella, mestre i professor universitari.

El Cervantes de Tampico es va crear el 1940 i el va dirigir el mestre gironí Esteve Garriga Pla (la seva dona, la mestra gironina Roser Carreras i Bofill, és una de les mestres exiliades d'ERC). El subdirector també era un altre mestre català: Agustí Miret i sabem que, com a mínim, hi treballaven dos altres catalans: el professor de música Narcís Costa i Hors i Ramon Calm i Clota. S'hi impartien classes d'ensenyament primari, secundari i comercial.

Aquests centres, creats amb l'ajuda econòmica del govern de la República a l'exili, tot i adaptar-se al pla d'estudis de Mèxic continuaven mantenint l'esperit de l'escola republicana i tingueren fama, ben guanyada, per les metodologies actives que feien servir i pel clima d'exigència i de bons aprenentatges que aconseguien.

Pel que explicaven els antics alumnes entrevistats sembla que aquest col·legi feu una mala fi.⁵² Quant a Ramon Calm el recordaven com a bon professor i explicaven que havia mort en la més absoluta misèria.

De la seva activitat política a Mèxic poca cosa en coneixem. Vicenç Riera Llorca afirma que Calm va ser un dels signants d'un document de

*«protesta per l'ocupació soviètica de Txecoslovàquia».*⁵³

Calm va morir a Tampico el 1972. Ja s'havia jubilat de la feina i esperava tornar a Olot, tal com explica Joaquim Danés:

*«Darrerament aconseguida la seva jubilació, el mestre Calm volia tornar a la seva Catalunya estimada, passant la seva vellesa a Olot o a la Vall d'En Bas. Quan la seva arribada era imminent de sobte i de trasantó va presentar-se la mort. I els seus ossos de català jauen i jauran per sempre més enllà de l'Oceà.»*⁵⁴

Segon el testimoni de Rafaela Miret, Calm va morir en la misèria. Recorda que

*«Calm murió aquí, pero se portaron mal con él porque Calm murió en la beneficencia, en el asilo de la beneficencia, y lo enterraron en el lote de la beneficencia española.»*⁵⁵

Preguntada per les causes d'aquesta situació va comentar:

«Yo perdí contacto con él por completo, yo no supe

hasta después... Me enteré un día porque fui al cementerio y se me ocurrió ir a mirar y entonces veo la tumba de Calm, Ramón Calm Clota se llamaba. Y la veo allí, y que pena me dió, y entonces empecé a preguntar y me dijeron que había estado mucho tiempo en la parte de la beneficencia donde tienen a las personas que no tienen recursos, a los pobres, como una especie de asilo y que allá había muerto y que lo habían enterrado. Entonces me dió mucha pena... Que triste ¿verdad? porque el estaba solito, no tenía hijos ni esposa ni nada y entonces más triste todavía.»

Lluny de casa seva i només recordat pels amics directes morirà aquest mestre i polític. La seva història és una prova clara d'aquell doble entusiasme que mogué moltes persones republicanes. Per una banda l'educació; aquell convenciment profund que mitjançant un ensenyament actiu, desvetllador, s'ajudava a formar ciutadans i persones preparades per al futur. Per altra, la política, concebuda com a compromís —en aquest cas municipal— per canviar la ciutat en un orientació de progrés i de justícia social. Dues conviccions que, juntes, eren el motor indispensable per transformar un país que ho necessitava.

52 Quan el director Esteve Garriga ja era gran, la secretària del centre es va quedar amb la direcció del Colegio Cervantes i va dilapidar tot el prestigi pedagògic. Vaig connectar amb ella a Tampico però no va voler parlar sobre el tema.

53 RIERA LLORCA, Vicenç. *Els exiliats catalans a Mèxic*, p. 243.

54 DANES, Joaquim «El mestre Calm: quatre ratlles de record», *Olot Misió*, 4 de novembre de 1972, p. 12.

55 Filla del mestre Agustí Miret, un dels fundadors del Colegio Cervantes, entrevistada a Tampico el 13 de novembre de 2004.

Tampico, 1941

La mestra Rafaela Chacopino de Miret amb les seves alumnes de l'Institut Escuela Cervantes.

RMC

Roser Carreras i Bofill

És l'única dona exiliada del grup de mestres gironins biografiats.

Va néixer el 2 d'octubre de 1904 a Pals. Estudià magisteri a la Normal de Girona. El títol de mestra l'obtingué el 1929 i començà a exercir el 1931. Un seu germà, Jordi, també fou mestre i va morir en combat durant la Guerra Civil.

La mestra

El 19 de gener de 1931 s'estrenà de mestra interina a Juinyà, un veïnat del municipi de Sant Ferriol. L'escola era mixta. A la tardor del mateix any (29 d'octubre) es traslladà a Banyoles i, també, com a interina tindrà cura de l'ensenyament dels pàrvuls, fins el 6 de setembre de 1933 que anirà a l'escola de nenes de Santa Pau. De novembre de 1934 fins el setembre de 1936 exercirà a Llorà, un agregat del municipi de Sant Martí de Llémena. A partir d'aquesta data ensenyarà a Girona, a l'escola Ignasi Iglésias (avui CEIP Montjuïc), acabada d'ensenyar al barri de Sant Pere. Aquesta escola fou inaugurada durant l'alcaldia de Miquel Santaló. Va esdevenir l'escola emblemàtica de la política d'esquerres del govern municipal gironí. Hi va treballar fins que a començaments de febrer de 1939 marxarà a l'exili de França.

La política

Pel que fa a la seva militància política sabem que el 1934 era secretària administrativa del Comitè Comarcal de la FETE (UGT). El 1935 ingressarà a Esquerra Republicana de Catalunya.

L'exili

Entrarà a França per la frontera de Portbou el 8 de febrer de 1939. No consta que hagi estat en cap camp de concentració. Sabem que, a França, va estar a

Girona, circa 1933

Escola Ignasi Iglésies, inaugurada durant l'època republicana, model de nova concepció dels edificis escolars.

En aquesta escola hi va treballar Rosa Carreras.

AG-CRDI

Perpinyà i Montpeller. El 13 de juliol embarcarà a Bordeus camí de Mèxic on arribarà en el vaixell *Mexique* el 27 de juliol de 1939. Durant el trajecte es casarà amb el mestre gironí Esteve Garriga i Pla.⁵⁶

Les dades de la fitxa del servei de migració mexicà expliciten que la seva destinació a Mèxic és a la població de Tamatan (Tampico). Una vegada arribada a Mèxic farà gestions per treballar com a mestra al Colegio Luis Vives, de la capital federal. No en coneixem el resultat.

Heus ací el text de la primera instància que fa demanant feina de mestra. Està adreçada al Secretario de Relaciones Públicas en els termes següents:

«ROSARIO CARRERAS BOFILL, de 34 años de edad, de nacionalidad española, con residencia en México D.F. y con domicilio en calle Perú, 111, Apart. 45, de profesión maestra, habiendo cursado sus estudios en Gerona (España), acude respetuosamente a V. Y expone:

Que estando radicada en México en calidad de Refugiado Político, debi-

⁵⁶ Va ser mestre a la població de Viabrea des del 1934 fins a finals de la guerra. La Comisión Depuradora del Magisterio de Girona el donarà de baixa per abandonament de destí el 19 de novembre de 1940. Morirà a Tampico (Tamaulipas) el 4 de setembre de 1975.

damente autorizada por el Gobierno mexicano, según fórmula 14, nº 125129, y deseando solicitar ocupación en actividades propias de su profesión al amparo de la Legislación Mexicana, y encontrándose en posesión del Título de Maestra, expedido por el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes,

Es por lo que,

SUPLICO a V. que previos los trámites, comprobaciones y requisitos oportunos, se sirva cursar la presente instancia al Organismo competente, a fin de que, de acuerdo con la Legislación y Normas en vigor, le sea revalidado dicho Título, que se acompaña, y en consecuencia, se le habilite para el ejercicio de su profesión de MAESTRO en México.

Viva V. muchos años.

México, 1 de octubre de 1939.»

El què sí sabem és que pel fet de ser l'esposa del mestre Garriga i Pla se la tindrà en consideració per tal de poder rebre algun tipus d'ajut econòmic. En data d'1 de desembre de 1939 trobem la següent nota:

«Sírvasse incluir entre los seleccionados a los efectos del percibo de auxilio, a Dª Rosario Carreras Bofill, por encontrarse su marido en Tampico, con una misión del Patronato de Enseñanza "Cervantes"».

Aquests ajuts econòmics provenien dels diners del govern de la República a l'exili i varen ser del tot necessàries per a la majoria dels exiliats que arribaven a Mèxic gairebé sense res. Als seus 34 anys, lluny de casa seva intentarà tornar a reprendre la vida professional.

Per una nota del 23 de març de 1940 de l'oficina de treball del Comité Técnico de Ayuda a los Republicanos Españoles sabem que

«De orden de Presidencia, sírvase considerar como seleccionadas para el Patronato "Cervantes" a las compatriotas Rosario Carreras Bofill y Rafaela Chacopino Hierro, por un plazo improrrogable de catorce días.»⁵⁷

En l'expedient mexicà hem trobat diferents documents que informen que ha quedat a disposició del Patronat Cervantes i en expectativa de col·locació, però no hi ha cap document que acrediti que va ser professora del Colegio Cervantes de Tampico. Donada la personalitat del seu marit, tot ens fa pensar que sí, que hi va treballar com a mestra però ens hem de quedar en aquesta suposició. Ben segur que allà va conèixer i tractar un altre mestre gironí exiliat, Ramon Calm.

El retorn

No es coneix la data exacta de la seva tornada; amb la documentació consultada sabem que el desembre de 1954 ja havia tornat i que era al mas Carles, a Pals, mentre el seu marit el mestre Esteve Garriga i Pla continuava treballant al Colegio Cervantes de Tampico.

Carreras, de Pals passarà a viure a Barcelona. Una vegada retornada no va exercir el magisteri. Mort el seu marit a l'exili mexicà farà les gestions pertinents per aconseguir cobrar la viduïtat. Malauradament no sabem la resposta a la seva petició.

Va morir a Barcelona el 16 de novembre de 1999.

57 Rafaela Chacopino era la muller del mestre Agustí Miret i Comas que, juntament amb Esteve Garriga i Pla, José M. Sánchez Sansana treballaven al Colegio Cervantes de Tampico.

Guardiola de Fontrubí, 1928

Xavier Casademunt amb els seus alumnes.

FPC

Xavier Casademunt i Arimany

Va ser un dels mestres que, a més, de treballar de mestre fou diputat al govern català com a membre d'ERC.

Nascut a Figueres el 29 de desembre de 1897, el 1902 la família es va traslladar a Girona per qüestions de feina. El 1911 inicià els estudis de magisteri a l'Institut de batxillerat perquè l'escola Normal havia estat suprimida el 1901 i no es tornà a obrir fins al 1914 coincidint amb l'establiment d'un nou pla d'estudis i la creació a la ciutat de les Escoles Normals Superior de Magisteri masculina i femenina. Una vegada creada la Normal masculina continuà estudiant i obtingué el nou títol de mestre de Primera Ensenyança, 1917, als 19 anys.

El professor que més el va influir al llarg de la seva carrera va ser Cassià Costal, que impartia les assignatures de Pedagogia i d'Història de la Pedagogia. Format a Madrid, a la Escuela Superior del Magisterio, va tenir un enorme ascendent en gran part de l'alumnat per la seva manera de fer les classes i, sobretot, pel que explicava sobre el paper del mestre i com ho explicava. Costal no escatimava esforços per preparar bons mestres i, al mateix temps, fer ciutadans compromesos.

Quan Casademunt ja treballava de mestre també el va influir enormement Silvestre Santaló, germà gran de Miquel Santaló. Silvestre era l'exemple a seguir per a molts dels mestres joves que creien en el valor de l'escola i del magisteri públic.

Començà fent de mestre auxiliar al Grup Escolar de Girona (avui Col·legi Joan Bruguera) que en aquells temps era l'escola emblemàtica de la ciutat per l'orientació dels estudis i per la dedicació del professorat. D'aquí va passar com a mestre auxiliar a Blanes; aquest trasllat va coincidir amb la graduació de l'escola degut a la gran quantitat d'alumnes que hi havia. A ell li va correspondre ensenyar el grau mitjà. En aquesta població a més de la feina a l'aula amb els nens i joves, organitzà conferències per adults.

Cridat a fer el servei militar se li encarregà l'escola del regiment on estava destinat. Reincorporat a la vida civil va fer oposicions per ingressar al cos del magisteri el 1920. Ja amb les oposicions guanyades comença a exercir a Cabanelles, hi estigué molt poc temps, un mes escàs, per traslladar-se a Tossa de Mar on hi estigué poc més d'un any. Aquí començarà a participar en les reuni-

Ripoll, circa 1930

Quatre mestres de Ripoll. D'esquerra a dreta:
Xavier Casademunt, Josep Illanes, Josep Bosch
i Josep Basagaña.

FPC

ons del magisteri i, també, a publicar articles a les revistes professionals. Aquestes estades de poca durada en diferents escoles, en general escoles rurals, eren el camí que seguien la majoria de mestres abans no es consolidaven i s'establien en una població d'una certa rellevància.

El novembre de 1922 anirà destinat a l'escola de Guardiola de Fontrubi. El seu bon fer de mestre es féu patent en l'augment del nombre d'alumnes. El primer curs va tenir 55 alumnes i el curs següent la matrícula ja havia augmentat fins a 125! S'hi va estar set anys, al llarg dels qual va rebre dos «vots de gràcies» per part de les autoritats acadèmiques en reconeixement de la feina ben feta.

A començament del curs 1930-1931 es traslladarà a l'escola graduada de nens de Ripoll. Hi estigué tres cursos, fins a finals del curs 1932-33. Allà féu amistat amb el mestre Josep Basagaña, també militant d'ERC i posteriorment exiliat com ell. Quan era a Ripoll, el 1932 va ser becat per participar a l'Escola d'Estiu que se celebrava a Barcelona.

De Ripoll, seguint les passes d'altres bons mestres gironins, va ser cridar a Barcelona per treballar a les Escoles del Patronat. Va anar destinat al Grup Escolar Casp on hi havia de director un altre mestre gironí: Sebastià Pla. Era una escola de 40 mestres i 1.600 alumnes.

Varen ser uns anys esplendorosos pedagògicament parlant. Ell mateix anys més tard ho recordava amb aquestes paraules:

«Mai no sembràrem major llavor en els seus cors d'infant. Mai no pertorbàrem les infantils consciències amb dubtes i vacil·lacions d'ordre espiritual. Sempre fomentàvem el sentit d'amistat i germanor. Els portàrem pel camí del treball, que dignifica, i ventilàrem el sentit de la noble ambició per un demà més venturós.»

Treballant a Barcelona, durant els anys de guerra fou membre del segon Consell de l'Escola Nova Unificada creat el 23 de juliol de 1937, hi era en representació de la Generalitat. El Consell el formaven 12 persones, 4 nomenades per la Generalitat, 4 per la CNT i 4 per la UGT.

Al mateix temps escrivia a diferents publicacions: *El Magisterio gerundense* *L'Autonomista*, *Clam Popular* de Ripoll...

El polític

Els seus inicis en la política, a ERC, els explicava al periodista Pau Lanao en una entrevista el juliol de 1984. Ho feia amb aquestes paraules:

«Em vaig casar i després vaig ser traslladat a Ripoll. Allà va arribar la República i, tot i que a la muntanya van guanyar les dretes, encara que el que encapçalava la llista era un republicà d'Acció Catalana, els comicis havien estat legals. Les esquerres varen perdre perquè no es va presentar ningú més, i això jo els deia: "Presenteu-vos-hi, que guanyareu". No hi hagué res a fer. Van tenir por. Després els esquerrans volien defenestrar els qui havien guanyat, perquè deien que havien de manar ells. Però jo em vaig quadrar i els vaig dir: "No, nois; legalment ells han guanyat i són ells que han de manar". Després, entre lamentacions, em preguntaven "I doncs, què hem de fer?". "Feu el que vulgueu, però la legalitat no la toqueu". Després fundàrem un centre republicà i es començaren a obrir casals d'Esquerra. Amunt i avall, avall i amunt. Encara que l'Esquerra es va fundar llavors, es pot dir que des d'alguns anys enrere jo ja tenia contactes amb gent que era d'esquerres i nacionalista. D'intenció i ganes no en mancaven; el que no hi havia era un partit polític que donés suport a la teoria.»⁵⁸

Afiliat a ERC, el 1932 al 1r Congrés Nacional ordinari va ser escollit membre del Comitè Executiu Central per la Federació de Girona. El 20 de novembre de 1932 es va presentar a les eleccions al Parlament de Catalunya per Girona juntament amb un altre mestre, Pere Blasi del que ja hem parlat extensament. La victòria d'ERC va ser aclaparadora; ambdós varen resultar escollits.⁵⁹

Incorporat a les feines parlamentàries, el febrer de 1933 formava part de la Comissió de Cultura de la Generalitat juntament amb Jaume Serra i Hünter, Joan Puig i Ferrater, Josep Fontbernat, Pere Mestres, Joan Mora, Pere

1932

Fotografia oficial de Xavier Casademunt com a diputat al Parlament de Catalunya.

FJI

58 LANAO, Pau. «Xavier Casademunt, de la fundació d'Esquerra, a Girona, passant per l'exili», *Presència*, 15 de juliol de 1984, p. 6.

59 La candidatura de la circumscripció de Girona la formaven: Francesc Arnau i Cortina, agricultor i alcalde de Malgrat de Mar; Joan Bancells i Xiberta, alcalde de Tossa de Mar; Pere Blasi i Maranges, mestre a Torroella de Montgrí; Xavier Casademunt i Arimany, mestre a Ripoll; Joan Casanovas i Maristany, advocat, tinent d'alcalde a Barcelona; Pere Cerezo i Hernàez, perit industrial; Laureà Dalmau i Pla, metge; Antoni Dot i Arxer, comptable; Josep Fàbrega i Pou, obrer; Josep Irla i Bosch, consignatari, comissari delegat a Girona de la Generalitat de Catalunya; Antoni Xirau i Palau, advocat, conseller d'Assistència Social a la Generalitat de Catalunya i diputat a Corts.

Blasi, Ferran Valls Taberner, Pau Romeva, Tomàs Carreras i Artau i Joan Comorera. Les activitats d'aquesta Comissió ja han estat explicades anteriorment a la biografia de Pere Blasi. En una de les seves intervencions va demanar la creació d'un premi per als compositors de sardanes

«a fi de que tot Catalunya pogués aportar composicions musicals per a la dansa tradicional i aquesta assolís el major respecte i el caràcter nacional que deu tenir (20 octubre 1933).»

També intervingué en el dictamen sobre la Llei municipal de Catalunya a favor dels municipis petits, la intervenció l'acabava amb aquestes paraules:

«És per aquesta senzilla raó que jo m'he aixecat, senyors Diputats, a defensar aquests petits Municipis, creient, potser equivocadament, que anàvem a fer-los-hi un mal. Sempre i tant que aquests Municipis tinguessin vida pròpia i no se'ls pogués produir un mal greu, està molt bé que es doni als Municipis urbans ja d'una mica d'importància que no puguin acabar-se de desenrotllar, uns trossos de terreny perquè puguin trencar el cinyel que els estreny i no els deixa viure; que se'ls doni més vida, però sempre que això representi per un altre Municipi un greu perjudici, potser seria necessari que es tingués en compte i ho penséssim una mica bé. No per res més ha estat la meva esmena.»⁶⁰

El divendres, 2 de febrer de 1934, va fer una extensa intervenció sobre la provisió de les escoles catalanes. Digué:

«Senyors Diputats: No se m'escapa de cap de les maneres la poca influència que en el primer ensenyament tindrem nosaltres en virtut de l'art. 7è. de la Constitució, però malgrat tot, jo em vull adreçar al Conseller de Cultura per a pregar-li que amb la influència que pugui exercir vegi de posar remei a la situació actual i en la que es troben molts pobles, moltes escoles, i sobretot

en la manera de proveir aquestes escoles amb mestres que si es vol seran uns grans mestres, però no sempre coneixedors de les característiques de Catalunya i de les seves comarques, i que per acostumar-s'hi és precis que passin alguns anys, durant els quals es troben divorciats, veritablement divorciats amb la població, o sigui amb el cens escolar, o amb els infants que tenen en les seves mans.[...]

La provisió d'escoles ha estat una cosa constantment reformada. Notant-se canvis d'orientació cada dia. Les escoles han estat regides per mestres interins, i també hem observat com s'han fet traslladament a meitat de curs veient els infants truncat llur ensenyament, el procediment i l'actuació pedagògica del mestre, bo o dolent. I en venia un altre, i aquell altre canviava, i el curs es perdia. Seria hora ja de què es posés remei a totes aquestes coses. Jo ja sé que nosaltres tenim relativa influència sobre això; per això pregaria al Conseller de Cultura i pregaria a tot el Consell que influïssin en tot el possible, ja que en el Consell de Primer Ensenyança de Catalunya, ja allà on fos, perquè tot això s'ordenés per tal que a Catalunya tinguéssim un cos d'aspirants que anés a suplir a les escoles on, malauradament, perquè ha mort el mestre o per alguna cosa així, s'ha vist truncat aquell curs d'ensenyament i aquells procediments i aquelles normes que el mestre tenia. Que en aquestes coses es fessin els traslladaments dels professors d'escoles d'una manera més normativa, d'una manera que encaixés més amb les escoles i en forma tal que cada curs tingués el seu mestre, almenys.»⁶¹

Sis dies més tard, el 8 de febrer de 1934, intervingué sobre els llibres escolars i les publicacions per a infants. Aquesta intervenció posarà de manifest la seva condició de mestre i de polític. Heus ací alguns fragments:

«A les escoles, generalment, hi ha una penúria de llibres; els llibres en català que avui arriben als infants generalment són traduccions mal fetes del castellà. Els llibres de lectura per infants són també, generalment, pèssims i tenen per damunt de tot un defecte: poden

⁶⁰ Parlament de Catalunya. *Diari de Sessions*, 24 d'octubre de 1933, p. 2499.

⁶¹ Parlament de Catalunya. *Diari de Sessions*, 2 de febrer de 1934.

ésser en català, àdhuc, alguns d'ells, en bon català, però quasi sempre tots atempten absolutament el laïcisme; tots els llibres que arriben a l'escola, en una plana o en altra, hi ha qüestions de doctrina i altres qüestions similars. [...] Al mateix temps, una altra de les coses que fa molt de mal als infants és que dels periòdics per a ells que corren per Catalunya —fixeu-us-hi bé—, en trobareu ben pocs en català; si algun en trobeu, el trobareu amb esperit sectari, i a la majoria dels infants els trobareu amb el "T.B.O." o amb altres fascicles, d'aquests petits, dolents, pèssims, de mal gust, que fa que en els nostres infants no pugui arribar a despertar-se aquell gust i aquella afició de què parlàvem, com se'ls despertaria si trobessin revistes adequades per a ells i no es veiessin reduïts a haver de recórrer a aquelles revistes que els agraden més perquè són més còmiques, però que en canvi no són en la nostra llengua i, a més, estan mal editades, perquè així resulten més baratetes, com per també per la major difusió de la literatura castellana.»

Casademunt també va formar part del Consell Superior de la Cooperació, creat una vegada aprovada la Llei de bases de la cooperació, el 17 de febrer de 1934.

Igual que la resta de parlamentaris, intervindrà en altres sessions i no sempre en temes relacionats amb aspectes escolars i educatius. Així en l'apartat de precis i preguntes del dimarts 6 de març de 1934 intervindrà a favor d'una major seguretat en els passos a nivell; el 8 de març per a minvar els casos de trasllat de personal de les companyies ferroviàries; el 15 de juny sobre la possibilitat d'explotació per part de la Generalitat de ferrocarrils de l'estat...

A partir de març de 1936 formà part de la Comissió permanent d'Economia del Parlament de Catalunya.

Pel que fa a la vida interna del seu partit, ERC, el 1934 formava part del Comitè Executiu Central.

El Sis d'Octubre de 1934 es presentà a l'Ajuntament de Ripoll juntament amb altres membres d'ERC i instà l'alcalde a proclamar l'Estat Català des del balcó com s'havia fet en altres poblacions. El posterior fracàs d'aquesta acció política el forçarà a amagar-se. Finalment va ser detingut i estigué quatre mesos a la presó.

Pocs temps després de l'aixecament militar, el juli-

ol de 1936, va ser cridat per Josep Irla, aleshores director general d'Assistència Social, que li va demanar d'acceptar la presidència de la Comissaria de Refugiats. Es tractava d'una tasca gens fàcil ja que a Catalunya estaven arribant milers de refugiats procedents del front de Madrid i de diferents zones de guerra i calia donar-los acolliment. Se'n va ocupar fins a mitjans del 1938 quan fou nomenat director general de primer Ensenyament. Entre les seves responsabilitats hi havia la de salvar la vida dels infants enviant-los, si calia fora del país, com ell mateix recordava:

«També enviaren a l'URSS alguns nens catalans. Els enviàvem a fora, perquè ja hi havia bombardeigs terribles; tampoc es menjava, ni hi havia cap seguretat.»

Si fins aquell moment s'havia ocupat de les persones adultes i petites, ara amb el nou nomenament li tocava de manera especial tenir cura del petits, dels que estaven a les escoles i assegurar-los el menjar diari. I això en una situació totalment anòmala quan els mestres eren cridats al front, quan les ciutats eren bombardejades, quan començaven a faltar queviures... L'esforç i la voluntat política per intentar mantenir la normalitat en una situació totalment anormal va ser enorme.

L'exili francès

Passarà la frontera poc abans que el país fos ocupat del tot per les forces rebels. Marxarà sol, la dona i les filles es quedaran a Catalunya. El seu exili durarà deu anys repartit en tres etapes, una primera a França, després a Mèxic i una darrera altra vegada a França, abans de retornar a Girona on la seva família s'havia traslladat des de Barcelona.

A França anà a parar a Montpeller on va viure un parell d'anys. Vivia a Villa «L'Englantina», rue Henri Barbusse, juntament amb Antoni Dot i la família Basagaña. Des d'aquesta ciutat francesa el 29 de maig escriurà a Carles Pi i Sunyer, a Londres. Vol saber d'ell i d'altres amics i coneguts; també li explicarà breument la seva vida:

Mèxic, circa 1943

Jordi Dot i els diputats d'Esquerra, Xavier Casademunt, Antoni Dot i Joan Balart.

FDB

«Jo llegeixo, intento escriure, però ara m'adono que n'he perdut l'hàbit, tanta xerrameca, tan de soroll, tan de desastre, tantes sensacions fortes, en despertar d'aquest son passat en prou feines si sé qui sóc, com parlava i com escribia quan ja molt temps era un pacífic ciutadà, actiu, alegre com som els empordanesos. Paciència, que ho farem. [...] He perdut l'alegria però no les ganes de viure i com que viure vol dir fer i perquè menjar, dormir i respirar, no és viure, és vegetar, ja he arribat a quelcom, he arribat a creure que tenia el deure de viure i en sento la satisfacció. Crec que per ací es comença i espero que no tardaré a trobar la ruta perduda.»

Força anys després explicava, ja des de Girona, els records de l'exili francès d'aquesta manera:

«A Montpeller vam trobar molt bona gent que ens pagaven el menjar i els medicaments. Era un lloc on tan sols volien gent d'en Macià. Gent triada. Compti que vam entrar tot el districte cinquè. També s'havia de garbellar una mica. Bé, en fi, el fet és que aquelles persones es portaren molt bé. Ara, jo vaig procurar guillar aviat cap a Mèxic, on tot i no donar-nos res hi havia un altre futur.»⁶²

El fet de ser diputat i d'estar en esferes de poder polític li va permetre d'estalviar-se l'entrada als camps de concentració i viure un exili més suportable que la majoria de republicans que passaren pels camps de la vergonya.

A Montpeller, com tants d'altres exiliats es va inscriure al curs de Llengua i Civilització francesa, juntament amb Teresa Rovira, Josep Maria Corredor, Martí Rouret, Alexandre Cirici Pellicer, Ferran Rahola...

Diputat com era figurava a les llistes del govern de Vichy que el setembre de 1940 havien preparat amb la Delegació mexicana. En la «Relación de los Altos funcionarios republicanos que mantuvieron su refugio en Francia despues del Convenio» el nom de Xavier Casademunt i Arimany figura en l'apartat de «Subsecretarios y directores generales de la Generalidad de Cataluña».

62 LANA O, Pau, «Xavier Casademunt...» p. 9

Mentrestant a l'Espanya franquista la Comisión Depuradora del Magisterio el sancionava amb la separació definitiva i baixa de l'escalafó. La data de publicació de la sanció en el Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional és ben significativa, el 14 d'abril de 1941, deu anys després de la data de proclamació de la República.

L'exili mexicà

De França marxarà a Mèxic. Poques informacions tenim de la seva activitat política a Mèxic. De totes maneres a través d'una carta de Josep Tarradellas al president Irla sabem que el 1944 Casademunt s'havia adreçat a Irla dient-li que:

*«La majoria dels diputats catalans creu que és necessari que el nostre Parlament es reunixi per plantejar els problemes de l'elecció del president de la Generalitat. El govern, que asseguraria en majoria absoluta amb altres elements del país, ha de ser format pel president electe. Feu conèixer l'opinió individual dels països, sota mandat, i els llocs proposats per a la reunió. Els senyors Armendares, Bilbeny i Andreu són partidaris de continuar la interinitat amb una simple assemblea dels diputats sense elecció, que s'encarregarien d'alliberar Catalunya.»*⁶³

Aquesta carta de Casademunt era coneguda a l'exili europeu i se'n feia una lectura ben diferent. Antoni Rovira i Virgili, en una lletra des de Montpeller adreçada a Tarradellas el 22 de desembre de 1944 li manifestava:

«[...] No sé si teniu notícies, per algun altre conducte, del cablegrama tramés a l'Irla per Casademunt. Diu que la majoria de diputats del nostre Parlament (deu voler dir dels que hi ha allà) estima que el Parlament s'ha de reunir per elegir el President de la Generalitat, el qual ha de formar un govern amb la majoria absoluta de l'Es-

63 Carta de Josep Tarradellas a Josep Irla de 16 de desembre de 1944 a *Josep Irla i Bosch. Memòries d'un president a l'exili*, p. 123.

Tolosa de Llenguadoc, circa 1948

A l'exili. D'esquerra a dreta: Xavier Casademunt, Miquel Santaló i Álvarez.

PAV

Tolosa de Llenguadoc, 1948

A l'exili. D'esquerra a dreta: Xavier Casademunt, la seva filla Dolors i el mestre Josep Basagaña.

PAV

guerra i participació d'altres elements del país. Demana que es fixi el lloc de la reunió. Acaba indicant que Armendares, Bilbeny i Andreu creuen que no hi ha d'haver reunió del Parlament, ni elecció del president de la Generalitat, ara, sinó una simple assemblea de diputats que seria l'encarregada d'alliberar Catalunya (textual). Ací ens ha semblat que els companys de Mèxic divaguen. He proposat una resposta d'aquest estil: "Diputats catalans residents a França jutgen actualment impossible la reunió del Parlament. Irla ha constituït el Consell Assessor a fi de preparar obra legal restauració autonomia. Estimem que elecció president Generalitat ha de fer-se després del retorn a Catalunya. estem segurs que si vosaltres fóssiu ací i coneguéssiu la situació actual dels nostres problemes, pensariem com nosaltres".»⁶⁴

Des de l'exili mexicà i complint amb

«el mandat de varis companys de Mèxic,»

l'11 de novembre de 1946 escriurà a Carles Pi i Sunyer, a Londres, preguntant-li si:

«Trobaria encertat que, aquells que un dia el poble català ens investí d'una representació, per mi la més alta que'm podia donar, que ens trobem a França (probablement en nombre de 28) ens reuníssim?»

Els motius de la possible trobada eren:

- «- Reconsiderar la nostra actuació de tot temps
- Estudiar el moment polític
- Esboçar un pla de treball per a donar a l'Institució capdal de Catalunya, el Parlament, la major efectivitat i amb ella donar força i essència democràtica al Govern català.»

A la carta a Pi i Sunyer li farà altres consideracions i li manifestarà que:

64 TORRENT, Jaume. *Salvador Armendares i Toirrent, metge i polític*, p. 188.

«S'apropen moments en els que la Pàtria reclamarà el servei de tots els seus fills, i, vos i jo, amb major abundament, o desertem del nostre deure, o cal que siguem els primers en oferir el nostre esforç.

Com?

Ací els consells de tots per a determinar-ho. Jo i els companys de Mèxic fa temps que ens hem fet aquestes consideracions, i el viatge del company Xirau i el meu en són el primer resultat»

Mentrestant ja ha fet gestions per tornar cap a casa però no acaba d'aconseguir els papers. El 7 de juny de 1946 escriurà una carta a Josep Tarradellas manifestant-li la seva preocupació i les ganes que té de tornar. Ho farà en termes ben clars:

«Pensa que fa set anys que no he vist a la família, ja en tinc prou, no puc més. Fer venir les meves filles a Mèxic mai. Si hi ha algun mal entés, si l'expedient estés oblidat... i si pots fer-hi alguna cosa tu mateix. Pensa que t'ho agrairé moltíssim.»

De nou a França

Va tornar a França a finals del mateix 1946, establint-se a Tolosa de Llenguadoc (a Chez M. Soulié, Chemin de Riques) fins el 1949 que retornà a Catalunya. Durant la seva estada a França participà activament en la vida del partit. Fou el president del Comitè Departamental de l'Alt Garona d'ERC. Aquí retrobà el seu bon amic mestre Josep Basagaña, militant d'ERC i company de treball polític a Ripoll durant la República.

També mantindrà correspondència amb Tarradellas. L'intercanvi epistolar permet de veure les coincidències i discrepàncies polítiques entre tots dos i, també, les tensions que es viuen a l'interior del partit. Serveixi d'exemple aquesta nota, sense data, que li adreça Tarradellas:

«Estimat amic,

He rebut la teva carta i estic completament d'acord en tot el que em dius referent al conflicte d'aquest Comitè Departamental. Hi ha una certa gent que donen la

sensació d'haver-se begut l'enteniment, o que, inconscientment, sembla que facin el joc dels altres partits. Es, justament, degut a això que vas rebre el meu telegrama anunciant-te que, a la vegada, havia telegrafiat a l'amic Garcia Castellet demanant la suspensió de la reunió que, segons m'havien informat, havia de tenir lloc el diumenge passat. Sortosament, la nova que s'havia donat es veu que era inexacta. Això farà que pugui assistir-hi tinc molt d'interès— a aquesta assemblea, car coincideixo també amb tu que cal acabar d'una vegada aquesta situació.»

La seva estada a França serà curta però molt activa. No s'estarà quiet a Tolosa. Viatjarà per connectar amb la militància i escoltar les seves opinions i el seu estat d'ànim polític. També s'acostarà a la frontera espanyola, via Andorra, per recollir informació del que passa al país. Aquestes informacions les traslladarà per escrit a Tarradellas. Així en la carta del 29 d'agost de 1947 l'escriurà a París en aquests termes:

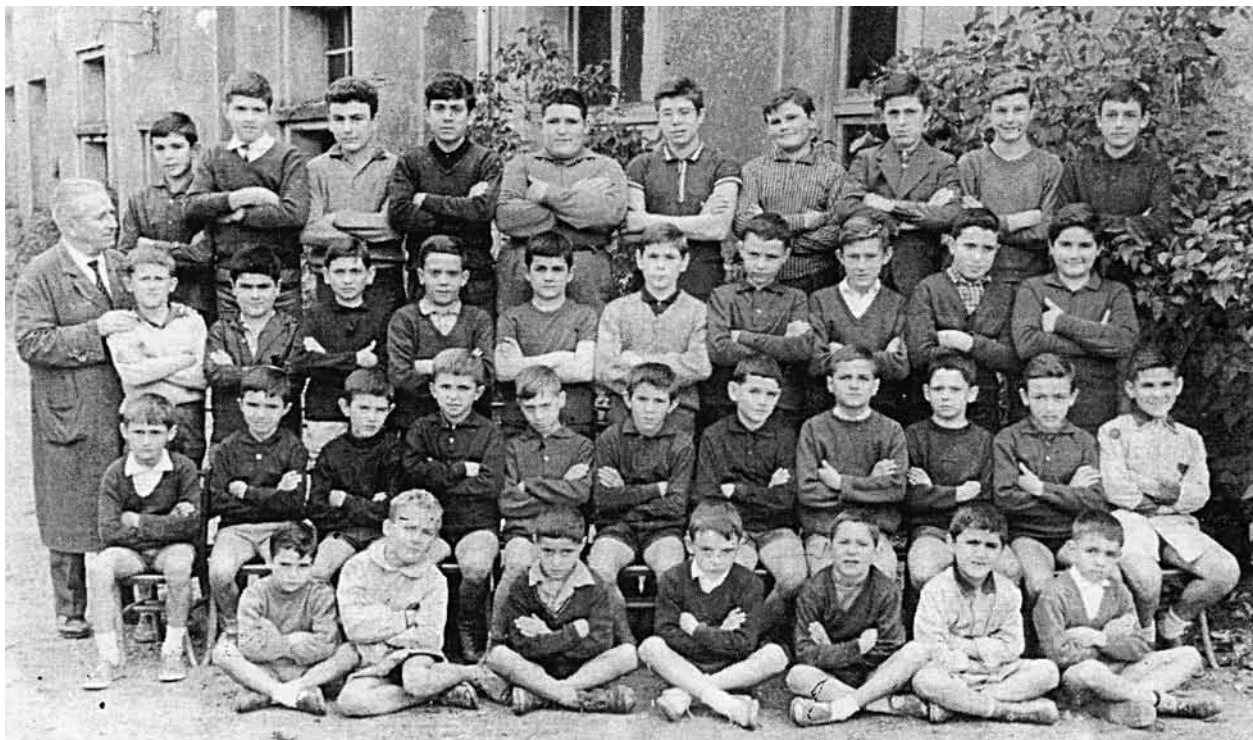
«[...] No et parlo de política perquè de veritat el cap em roda i em temo que en Llopis formà la comissió Liquidadora i en Don Alvaro és l'Enterrador o sia el Juan Simón. En canvi en Franco a resultes de la producció ha rebut cotó per a treballar tot un any.

Sé que estas a Andorra o hi has estat uns dies. Jo he recorregut la frontera fins Andorra ben detingudament i m'he enterat de moltes coses i he parlat amb molta gent fins amb G.C. que no saben jo qui soc. Un carrabiner que els sis d'octubre era a Ripoll m'ha explicat moltes coses. El Josep Fàbrega (Diputat) el fusellaren el 13 d'agost de 1939 juny amb 31 més, l'afusellaren sentat perquè no s'aguantava, estava ferit i malalt i el treieren de l'Hospital per portar-lo al piquet.

Amb records de l'Álvares, Bassaganyes i altres amics, reb una afectuosa salutació del teu amic.»

El retorn

El 27 de febrer de 1949 retornarà a Girona. Ho explica a Tarradellas en una carta que li escriu a París el 23 de febrer des de Tolosa de Llenguadoc:

Sant Jordi Desvalls, 1965

Xavier Casademunt
amb els seus alumnes.

PAV

«Estimat amic.

T'esperava a Tolosa per despedir-me personalment. No he pogut fer-ho i es va fent tard.

Si no hi ha res de nou el diumenge dia 27 de febrer passo la frontera amb la documentació en regla. Claudicació, no.

No cal que expliqui els motius suposo que els comprendre's, deu anys lluny de la família i sense fer el bandarra són de mal passar, jo el he passat i he complert fins a última hora amb el meu deure. No puc més i em reuneixo amb els meus. Pels amics Bassaganyes sabreu de mi.

Entre tant no creguis que vaig a dir mal de ningú per justificar-me. Això jo no sabia fer-ho. Vaig simplement a riure (si em deixen) al costat de la família.

Saluda al President Sr. Irla i digueli que li guardo tota l'estima que es mereix per la seva honrada intenció i que em faig càrrec que no podia fer cosa de profit. Podien fer-se les coses altrament, jo ho he cregut i aixís ho he manifestat amb tota sinceritat i franquesa. El resultat? Segurament el mateix.

Be amic a reveure. T'abraça afectuosament.»

Una vegada a Girona no tindrà cap intenció de reingressar al magisteri. Els primers anys no varen ser gens fàcils. La família, però, insistia en que demanés la revisió de la sentència i que es tornés a incorporar a la docència

que era la raó de ser de la seva vida. I així fou, però hagueren de passar una bona colla d'anys. La sanció de separació definitiva del magisteri no li fou anul·lada fins el març de 1960! Havien passat gairebé 20 anys des de la seva expulsió del magisteri per part dels governants franquistes.

El primer destí com a mestre en aquesta nova etapa va ser a Barcelona; ho serà per poc temps. L'1 de setembre de 1961 va prendre possessió de l'escola de nens de Sant Jordi Desvalls. Allà hi romangué fins a la seva jubilació; una mica més de sis anys.

Mentre treballava en aquesta població publicà l'opuscle «Notes breus de geografia i història de Sant Jordi Desvalls». Recordant la seva feina manifestava:

«Puc dir amb orgull que no vaig ensenyar mai ni una sola de les consignes de la Falange. L'inspector em deixava fer, perquè jo venia del Patronat del magisteri de Barcelona.»

Sense militar a primera fila continuarà mantenint les relacions i amistats polítiques. El 16 de juny de 1982 des de Girona escriurà al President Tarradellas en aquests termes:

«Estimat amic Josep:

Tant mateix estic aïllat a la gran ciutat de Girona i no m'entero de res, com si estigués als llims.

Per la radio m'he enterat de que havies ingressat a la clínica i segons la mateixa, que la cosa no era de perill, però a la nostra edat, hom no sap el que pot passar. Clar que quan me n'he enterat ja estaves operat i la cosa anava per bé.

Content de que l'entrebanc hagi estat lleu i ho estaria molt més que no hagués passat res.

Et saluda ben afectuosament el teu vell amic, Xavier Casademunt, i t'envia molts records per la senyora, la filla i el fill que tens a Suïssa.»

El 23 de juliol de President el contestarà des del Montseny on estava convalescent, agraint-li els bons desigs.

Amb l'arribada de la democràcia es reincorporà activament a la militància política a Esquerra.

Va morir el 15 de març de 1988 a l'edat de 90 anys. Tres anys abans amics i antics alumnes li reteren un ben merescut homenatge.⁶⁵

Girona, circa 1980

Xavier Casademunt, jubilat.

PAV

⁶⁵ Uns anys abans, el 1985, la revista *Paraules al vent* l'homenatjava dedicant-li un número monogràfic, del que nosaltres hem extrets alguns documents i informacions.

Hostalric, 1951

Josep Clara amb el cor de Caramelles de l'escola

FCT

Josep Clara i Parera

En aquest cas tenim un exemple d'un mestre⁶⁶ que «només» va ser mestre i no va participar directament en activitats polítiques municipals o parlamentàries, com feren d'altres companys seus. Per altra part es tracta d'un exili molt curt. A diferència d'altres exiliats que no tornaran més a casa seva, Clara a començament del curs 1939-1940 ja tornava a fer classes.

És dels pocs casos que no tenim documentació escrita que avala la seva pertinença a ERC. Ho sabem gràcies al testimoni del seu fill Josep, que considera que el seu pare era membre d'aquest partit, a partir de les poques vegades que parlava de política.

Fill de Girona, hi va néixer el 5 d'abril de 1902, al carrer de l'Obra, número 4, a tocar l'església del Mercadal. Tota la família, avis paterns i materns eren gironins. No passaran gaire anys que es traslladaran al carrer del Carme, on la senyora del director de la presó provincial hi tenia un parvulari. En aquest local aprengué les primeres lletres.

En aquell temps les escoles públiques de la ciutat estaven escampades en diferents edificis. A part de les escoles dirigides per les congregacions religioses (Maristes, Escoles Cristianes, Dominiques, Cor de Maria...) hi havia el col·legi Vidal, l'Hospici Provincial i les escoles dels senyors Dalmau Carles, Silvestre Santaló i Isidre Paltré, la de la senyora Llop, i les de nenes de les mestresses Casals, Auguet i Balot i el col·legi de la Mare de Déu del Pilar. El senyor Paltré ensenyava en un pis del carrer del Sac, a tocar la plaça de l'Oli, allà Josep Clara va començar a rebre els primers ensenyaments de la mà del mestre Emili Batlle. Quan estudiava va formar part del «batallón infantil» de Girona.

Aquesta deficient situació escolar, pel que fa als edificis, s'acabà quan es construí el Grup Escolar, a l'actual carrer de la Gran Via, en l'espai on hi havia hagut un dels baluards de la muralla que tancava la ciutat. L'enderrocament de les muralles i la construcció del nou edifici escolar varen significar per a la ciutat l'obertura a la modernitat i al progrés. La primera pedra de la nova escola

⁶⁶ Bona part de les dades que presentem procedeix de la informació que ens han fet arribat els seus fills: Carme, Narcís, Josep i Mercè i també d'unes breus notes biogràfiques escrites pel mateix mestre. El nostre agraïment.

Girona, 3 de novembre de 1912

L'infant Josep Clara amb l'uniforme
del Batallón Infantil de la ciutat.

FCT

es va posar el 4 de novembre de 1908 i les classes començaren el setembre de 1911.

Des d'un punt de vista material l'edifici de les noves escoles era l'orgull de la ciutat. S'havia acabat aquell ensenyament repartit per pisos i en males condicions. El nou edifici tenia tres cossos, un de central i dos de laterals, de planta i pis. A més de les aules i el despatx per a la direcció hi havia lavabos, dos patis coberts i un de descobert, porteria, museu, biblioteca... I ben aviat, el 1914, s'hi afegí una sala per a treballs manuals i una altra per a gabinet de ciències amb aigua, gas i electricitat.

Si l'edifici era important, més ho era el fet de la graduació de l'ensenyament. Aquest es reestructurà i s'agrupà tal com demanaven els mestres més renovadors i aconsellava la pedagogia més moderna. S'acabava aquell ensenyament que impartia el mestre al grup (ben nombrós) de nens, tinguessin l'edat que tinguessin. Ara l'ensenyament es faria per grups d'edat la qual cosa afavoria un ensenyament més eficaç.

Silvestre Santaló, capdavanter de la renovació pedagògica entre el magisteri gironí i germà de Miquel Santaló es feia ressò de la satisfacció d'aquests avenços pedagògic en un article a *El Autonomista*. Escrivia:

«Gerona tiene ahora lo que no posee ninguna otra capital de España ni la propia del estado: “todas las escuelas públicas en edificios ad hoc”. Si ha de servir de noble estímulo, digámoslo alto para que se nos oiga: la humilde Gerona, la vieja Gerona, la tildada de levítica Gerona se levanta muchos codos por encima de otras ciudades en lo que se refiere a amor a la enseñanza pública. [...] Acaso en ninguna otra población importante de España goza la escuela pública de tanto prestigio como en Gerona; que conste en justo honor de los maestros públicos gerundenses que desde largos años no han tenido ni tienen, en lo que toca a la escuela de niños, otros competidores posibles que las escuelas congregacionistas. Que conste también para elogio del pueblo de Gerona que manda en inmensa mayoría sus hijos a las escuelas nacionales.»⁶⁷

67 «El Grupo Escolar», *El Autonomista*, Suplemento Literario Ilustrado, octubre de 1911.

Al Grup Escolar de Girona (avui Col·legi Joan Bru-guera), s'aplegaren tots els mestres de la ciutat: Mont-serrat Pujol, Antònia Llop, Lluís Juher, Joan Salamero, Bernardí Corral, Silvestre Santaló, Emili Batlle, Sebas-tià Pla i Josep Pla Dalmau. Serà al Grup Escolar on Cla-ra va acabar els estudis obligatoris.

Posteriorment va estudiar per mestre a la Normal gironina quan era director Cassià Costal, el millor di-rector que ha tingut aquesta institució al llarg de la seva història. No coneixem què el motivà a estudiar la carrera de mestre, possiblement hi hagi una part de la influència de Dalmau Carles i Silvestre Santaló. Aquests dos mestres quan veien alumnes que despun-taven els engrescaven per estudiar per mestres que era, en aquells moments, un camí de progrés. Comen-çà els estudis el curs 1917-1918 i els acabà el 1920-1921; els estudis duraven quatre cursos. La revàlida la va fer el gener de 1922. Va sortir de la Normal amb el títol de «Maestro de Primera Enseñanza».

El mestre

Començà a exercir de mestre al mateix Grup escolar gràcies a la feina que li proporcionà el director senyor Canós. Li va adjudicar un grup de 72 alumnes analfa-bets i algun d'ells al límit de la normalitat.

Després de dos anys treballant a Girona i per raons administratives es traslladà a l'escola de nens de Pine-da de Mar que dirigia Manuel Caballer. Hi treballà des del 1924 fins el 1931, 7 cursos, sota la Dictadura de Pri-mo de Rivera. El 1929 es casarà amb Clara Tibau i Gi-ralt a l'església de Santa Anna, a la ciutat de Barcelona. A Pineda de Mar hi va néixer la seva filla Maria Carme.

Amb les oposicions fetes i guanyades va rebutjar la plaça d'una escola a la província de Santander i es quedà a Pineda de Mar. El 1931 anirà a l'escola de Vila-nova de la Sal on hi romandrà només un curs.

El 1932, en l'etapa republicana, es va traslladar a Tor-tellà, una població que tenia una mica més de 1.200 habitants. Substituïa a Frederic Corominas i Planellas que només hi havia estat un any. Durant el temps que va exercir en aquesta població, a l'escola de nenes hi hagué quatre mestres: Aurèlia Martínez i Crespo (pro-

pietària, 1931), Maria Baró i Seguí (interina, 1933. De-purada i castigada a Beget, marxarà el 1940 a l'exili, a l'Argentina), Carme Puigvert i Corominola (interina, 1934) i Maria Montràs i Miret (interina, 1935).

A la població a més de les dues escoles «nacio-nals» hi havia una escola a càrrec de les dominiques de l'Anunciata, que el 1936 hagueren de marxar.

El maig de 1935 l'Inspector Gómez España visitava l'escola i escrivia en el Llibre de Visites d'Inspecció un text que mostra la vàlua del mestre Clara:

«Instalada esta Escuela en edificio de nueva cons-trucción que reúne buenas condiciones, se halla diri-gida por D. José Clara Parera, en concepto de Maes-tro propietario, desde hace unos veinte meses. Este señor ha puesto todo su esfuerzo y todo su entusiasmo al servicio de su noble misión y ha conseguido la esti-mación del vecindario y de sus alumnos y unos exce-lentes resultados en su labor, puestos de manifiesto en las acertadas respuestas de los niños, en los magníficos trabajos por estos realizados y en el orden activo que domina en la clase, todo lo cual acredita al Sr. Clara de Maestro competente, activo y enamorado de su profe-sión, con cuyas cualidades no hay obstáculo que se le resista cuando se lo propone.

(...) Esta Inspección se complace en felicitar efusiva-mente al Sr. Clara y animarle para que continúe su ele-vada tarea de superación espiritual en pro de sus alum-nos, del pueblo y de su propia formación.»

No tots els mestres podien presumir d'unes paraules tant elogioses per part de la Inspecció. De totes mane-res, com sempre feien els inspectors, en aquest infor-me no només hi havia elogis sinó també algunes orien-tacions per millorar la feina. En el cas del mestre Clara li recomanen que:

«intensifique la práctica del castellano mediante la adquisición y empleo de buenos libros escritos en dicho idioma, elegidos entre los aprobados por el Con-sejo Nacional de Cultura.»

Farà cas d'aquesta recomanació i així el 1936, entre el material de l'escola hi figuren 6 exemplars de cada un

Tortellà, circa 1930

El mestre Josep Clara
amb els seus alumnes.
ss

dels llibres *Flor de Leyendas* i *Viajes por España*. Des del 1933 els llibres de lectura que hi havia a l'escola eren: 12 exemplars de *El meu epistolari*, 9 de *L'Estrella* i 6 de *La Terra Catalana*.

Entre les moltes activitats que feien a l'escola podem destacar la celebració de la Festa del Llibre que l'alcalde considerava

*«útil i de resultats molts pràctics per el millor desentrotllament de l'ensenyament dels infants.»*⁶⁸

L'Exposició Escolar *«resumen palpable de todas y cada una de las disciplinas que integran el programa escolar»* així com la commemoració dels aniversaris de la República, es faran cada any, fins i tot durant la Guerra. També feien excursions, com la que va fer amb una quarentena d'alumnes, el 1934, des de Tortellà cap Olot, Anglès, Santa Coloma de Farners, Sant Hilari Sacalm, Arenys de Mar, Tossa de Mar i Girona. Per tot això els membres del Consell Local de Primera Ensenyança li atorguen un «vot de gràcies».

68 *Llibre d'Actes Municipal*, any 1934, sessió 18 abril 1934, p. 12.

Que feia un ensenyament actiu i engrescador ho demostra, també, el fet que en la sessió de maig de 1937 del Consell Local de Primer Ensenyament

«se habla de la conveniencia de un aparato de radio en las escuelas, con el fin de educar el oído y en sentimiento del orden en cada discípulo.»

S'acorda que si l'ajuntament no pot oferir-lo es faran gestions amb la Inspecció.

A més feia classes nocturnes per a adults i per analfabets. El 1937 tenia 20 alumnes adults, l'edat dels quals anava de 12 a 29 anys, la majoria eren pagesos. Pel que fa als analfabets en tenia 14, 2 homes i 12 dones d'entre 15 i 52 anys.

A Tortellà hi va romandre fins que va ser cridat a files cap al final de la guerra. De fet, només li va tocar viure la retirada. El 1934 havia nascut el seu fill, Narcís.

Parlant dels mestres de Tortellà, Robert Bayer, afirma de Clara:

«Els informes que hem trobat dels inspectors d'Ensenyament i el testimoni dels seus ex-alumnes ens diuen que fou un mestre excel·lent.»⁶⁹

El record que en tenen algunes persones grans ens parlen d'un bon mestre que preparava molt bé els alumnes des del punt de vista intel·lectual i humà. Home religiós i bon professional era català de conviccions i considerava que l'educació era una eina fonamental, indispensable per a la millora del país. En això coincidia amb la majoria de mestres que, sense ser revolucionaris i radicals, veien en l'escola i l'ensenyament un camí de transformació de la societat.

L'activitat escolar així com les necessitats escolars aniran seguint el seu curs amb normalitat —en la mesura del possible— fins i tot durant els anys de guerra. Les necessitats escolars augmentaran i des del Consell Local de Primer Ensenyament i des de l'Ajuntament es començaran a fer gestions per obrir una nova escola pels més petits. Tota aquesta activitat i aquests desitjos s'estrancaran a finals de gener de 1939. L'Ajunta-

ment de Tortellà es reunirà en sessió extraordinària el 31 de gener de 1939 i redactarà el següent acord:

«Atès el desenvolupament de la guerra que el Govern legítim d'Espanya, sosté contra el feixisme, i que, com a resultat de la gran superioritat, que en quantitat i qualitat d'armes i municions, posseeixen les tropes invasores, pareix dibuxar-se la victòria dels enemics de la llibertat i de la República que tots els companys que componen l'actual Ajuntament, s'expatriessin fent protestes d'amor i adhesió a la democràcia i independència de Espanya, i que se'n van amb el cap ben alt i amb la consciència tranquil·la d'haver complert sempre i amb tot moment amb el seu deure.»

L'exili

Passarà a França amb la retirada republicana. Va estar pocs temps en un camp de concentració, segons recorda el seu fill, que explica que

«al cap de poques setmanes va fugir amb un company i a peu va tornar a Tortellà».

El retorn

Tornarà aviat. El seu exili serà curt. A Girona va ser tancat a la presó situada a l'edifici del Seminari. Va ser denunciat pel cacic de Tortellà per haver-se negat a fer classes particulars al seu fill durant els anys republicans. El varen denunciar per haver participat en la manifestació del 6 d'octubre de 1934 i parlar malament a l'escola de la rebel·lió de Franco contra la República, el juliol de 1936. Ell, entre altres justificacions per demostrar la seva innocència, explicava que el juliol no hi havia escola.

El seu fill Josep guarda dos dels documents que va fer servir per defensar-se davant la Comisión Depuradora del Magisterio.

Pel que fa als Fets del Sis d'Octubre de 1934, el caporal de la Guàrdia Civil de Tortellà, el 27 de setembre de 1939, escriu que:

69 BAYER, Robert. *Tortellà*, p. 148.

1943

El matrimoni Clara-Tibau.

FCT

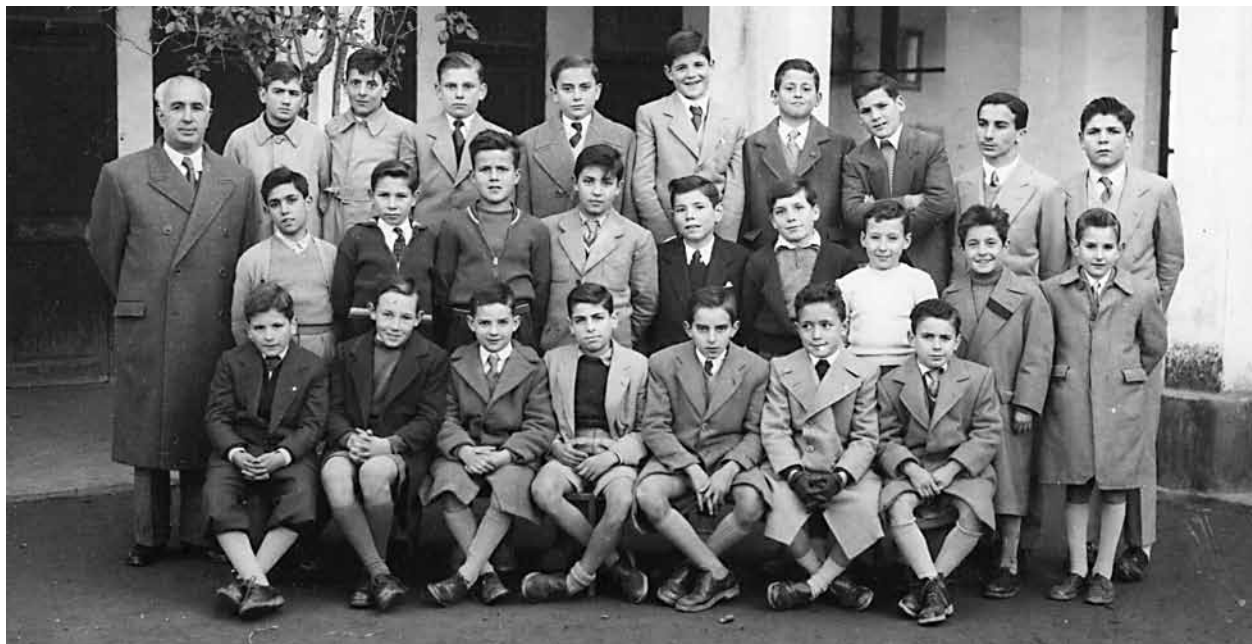
«Habiéndome solicitado una certificación por Don José Clara Parera para comprobar si asistió a la manifestación del día seis de Octubre de mil novecientos treinta y cuatro.= CERTIFICO: Que una de las primeras calles que recorrió dicha manifestación, fué la de Olot, que es donde se halla situada la casa Cuartel y al pasar por delante de ella, no vió el que suscribe que dicho señor formase parte de la misma, no obstante, debido a la multitud que a ella se congregó y al nerviosismo reinante en aquellos momentos, podía haberme pasado desapercibido, por cuyo motivo, he practicado averiguaciones acerca de varias personas de la localidad, no pudiendo comprobar ninguna su asistencia a la referida manifestación.»

També va buscar avals entre les persones de Pineda, on havia estat de mestre. Aquestes persones, en paraules del cap de la Falange,

«completamente afectas al Glorioso Movimiento Nacional»

signen un document el 30 de juny a favor de Clara en aquest termes:

«Referencia e información de José Clara Parera, de 37 años de edad, casado, natural de Gerona y vecino de Tortellá (prov. Gerona) de profesión maestro nacional.= Durante los años del 1924 al 1932 ejercía su carrera en esta localidad.= Durante el Gobierno del General Primo de Ribera, fue Presidente de las Juventudes de la Unión Patriótica, y hasta la fecha que dejó su residencia, en esta villa observó buena conducta, mostrándose partidario del orden y de la religión.= No se puede continuar la información a partir del 1932 por haber dejado esta población.= Pineda 30 de junio de 1939.»

Hostalric, 1955

El mestre Clara a l'escola d'Hostalric.
FCT

A finals d'octubre de 1939 anirà destinat com a director interí a l'escola de nens de Cruïlles i d'allà passarà a la d'Hostalric, el curs 1943-44. A Cruïlles consta com a propietari provisional. A Hostalric substituirà a la mestra Concepció Pujolar que des del 1940 tenia cura de l'escola dels nens. Hi romandrà 14 anys, fins el 1957. Recorda que

«cada any construirem el Pessebre o Belen cantant les cançons pròpies. Els adults aprenqueren a ballar sardanes.»

A Cruïlles ha va néixer el tercer fill, Josep i a Hostalric el quart, Mercè.

D'Hostalric, el 1957, anirà a Palau-sacosta, acostant-se d'aquesta manera cap a Girona, que era una de les seves il·lusions. L'escola de Palau-sacosta havia estat inaugurada el 24 d'abril de 1937, en plena guerra amb assistència de diferents autoritats: el conseller Antoni Maria Sbert, de Miquel Santaló i de Josep Mascort. Aquí es jubilarà a final del curs 1971-1972 als 70 anys.

Ja jubilat recordant els seus anys de mestre, manifestava que

«Si hagués de tornar a començar, tornaria a triar la mateixa feina. Amb l'experiència que tinc els consells que donaria a un mestre jove els reduiria a molta paciència i tranquil·litat.»

Va morir a Girona el 3 de gener de 1988.

Roses, circa 1930

Amb el mestre Lluís Joher. Martí és el primer de l'extrem esquerra.

EF

Josep Martí i Sanes

Es tracta d'una biografia una mica excepcional ja que d'aquest empordanès no ens consta documentalment la militància a ERC, tot i que per les informacions que ens han arribat pensem que sí, que era membre d'aquest partit.⁷⁰

D'altra banda és un cas d'exili tardà ja que Josep Martí marxà a l'exili americà a començaments de la dècada del 1950 i no pas en acabar la Guerra Civil, com la majoria de mestres biografiats. A més, es va dedicar a la docència al seu poble Roses i, també, a l'exili americà, a Montevideo, tot i no tenir el títol de mestre. És un exemple clar del que en podem anomenar «pluralitat d'exilis» perquè ens permet de veure una situació ben diferent de les que hem exposat fins ara.

Va néixer a Roses el 19 de març de 1919, fill de Josep Martí i Berta i de Magdalena Sanés i Salomó que eren pagesos i pescadors com força gent de les poblacions de la costa. Era el tercer dels quatre fills que va tenir el matrimoni: Miquel, Paquita, Josep i Lluís. La casa pairal era al carrer de la Trinitat.

Després de fer els estudis elementals a les escoles nacionals de la població, estudià lliure el batxillerat, ja durant la República, a l'Institut de Figueres gaudint d'una beca del Ministeri d'Instrucció Pública.⁷¹ No hi ha constància de que fes la carrera de magisteri.

Durant l'etapa republicana, el 1933, va treballar a l'escola del Pòsit de Pescadors de Roses, situada a la Riera Ginjolers. Fou el substitut del mestre Lluís Juher i Sala quan aquest va anar a Madrid. També feia classes de repàs, també anomenades «conferència», que es feien una vegada acabat l'horari escolar.

Pel que diuen els antics alumnes sembla que tenia aptituds i que ensenyava bé; això va fer que alguns dels que anaven a conferència amb el mestre Juher el deixessin per anar amb el jove Martí; aquest canvi va provocar tensions entre els dos mestres per raons econòmiques. En aquesta escola del Pòsit hi havia també Sebastià Rubí que hi treballava com a mestre auxiliar. A la

⁷⁰ La informació que tenim de Josep Martí és extreta de tres cartes que va escriure a Salomó Marqués el 12 d'octubre de 1993, el 29 de març i 12 d'agost de 1994, des de Montevideo i de la consulta a l'arxiu municipal i de les notícies proporcionades per Eudald Francisco, antic alumne i amic de Martí Sanés entrevistat a Roses el 20 de desembre de 2010.

⁷¹ Consta documentalment que estudia al Institut el curs 1937-1938.

Roses, circa 1940

El grup esperantista de Roses, retratats per Josep Martí.

JOSEP MARTÍ / EF

mort d'aquest, el gener de 1936, la directiva del Pòsit va cridar Martí per ocupar la seva plaça ja que en coneixia les aptituds per l'experiència anterior. De la vida quotidiana a l'escola en sabem poca cosa, un dels llibres de lectura que passaven, segons recorden antics alumnes, era *El Camarada* del mestre Josep Dalmau i Carles; ensenyava a llegir i escriure a una trentena de vailets de primer curs.

D'escoles del Pòsit n'hi havia en diverses poblacions marineres i donaven formació als fills i filles dels pescadors. Eren promogudes per la Confraria de Pescadors; els fills d'aquests hi rebien ensenyament gratuït; la resta d'alumnes pagaven una quota. Es distingien de les escoles «nacionals» perquè en les del Pòsit l'alumnat rebia alguns tipus d'ensenyament que podríem anomenar «professionals i de comerç».

Des del punt de vista escolar destaquem que a Roses l'octubre de 1936 el vaixell de guerra Canarias en poder dels rebels va bombardejar la població destruint, entre altres, l'Escola Sacco i Vanzetti que feia poc havia començat a funcionar.⁷²

Josep Martí feia classes però no hem trobat cap document que acrediti la seva titulació de mestre. Sí que sabem que el maig de 1937 era «auxiliar de l'escola pública» i que en el ple municipal del dia 19 va demanar augment de sou. Demanava de cobrar el mateix que es pagava a la mestra Rosa Trilla: 250 pessetes. Després d'una tensa discussió els regidors acordaren:

«que a partir del proper mes (que bé) [sic] se li entreguessin cent setanta cinc pessetes mensuals.»

Una possible explicació al fet que fes de mestre auxiliar (sense títol) la tenim en la situació generada durant els anys de guerra quan molts mestres titulars van ser mobilitzats i, en força escoles, hagueren de ser substituïts per estudiants de magisteri que encara no tenien el títol o amb persones d'una certa formació i estudis. Aquest podria ser el cas de Josep Martí.

⁷² Aquest bombardeig tindrà greus conseqüència ja que gent d'ordre tancats a diferents presons gironines seran assassinats com a represàlia. Aquests fets són coneguts com «la nit de Roses».

Roses, 1950

Josep Martí al port de la seva vila natal.

EF

Durant la guerra va fer classes de cultura, gramàtica i esperanto als soldats destacats a Roses; una vila de coneguda importància militar per raó del seu port.

L'11 d'octubre de 1993 escriurà a Salomó Marquès des de l'Uruguay i li parlarà d'una

«acta del 19 de maig de 1937 a l'Ajuntament de Roses, en sessió extraordinària»

que parla d'ell com a mestre. Aquest document i el full de jubilació que adjuntava són els papers que exhibirà per aconseguir el reconeixement com a mestre davant les autoritats democràtiques espanyoles que el permetessin de cobrar una pensió de jubilació. Un afany de molts mestres exiliats després de la declaració d'amnistia.

El 29 de març de l'any següent, 1994, tornarà escriure a Marquès queixant-se que

«ningú m'ha contestat, ni Barcelona, ni Girona, ni Madrid... Es veu que jo ja no sóc espanyol, ni de segona classe. ¿Serà així?»

Barcelona, 1999

Lliurament a Josep Martí del XI Premi Josep Maria Batista i Roca per part de l'Institut de Projecció Exterior de la Cultura Catalana.
EF

i li adjuntava fotocòpies de la documentació rebuda del Ministeri d'Educació i Ciència amb data de 20 d'abril de 1994:

«por la que solicita jubilación como Maestro al haber prestado servicios como Auxiliar durante los años 1936 a 1939, en Escuela Pública de Rosas (Gerona), le significo que por no acreditar Vd. haber superado las pruebas selectivas y obtenido el oportuno nombramiento de funcionario de carrera, no puede el Departamento atender su solicitud.»

Fins aquí les informacions que demostren el seu treball com a mestre (sense tenir la titulació) i que l'entrevista amb el seu antic alumne Eudald Francisco confirma.

Acabada la guerra, ja sota la dictadura serà cridat pels militars per passar els controls pertinents. Finalment serà declarat exclòs del servei militar a causa d'una operació que se li havia practicat de petit per extirpar-li un tumor en una cama. De ben jovenet va quedar coix per vida.

Durant el primer franquisme, el 1944, deixarà Roses i marxarà a treballar a Barcelona. Ja no es dedicarà a l'ensenyament. Allà treballarà en el camp del comerç i, també, durà a terme activitats socials i, en la mesura del possible, es dedicarà a activitats anti-franquistes clandestines.

El 1949, junt amb Delfí Dalmau i altres, formarà part d'una agrupació esperantista que els servia de tapadora per fer classes de català. L'entusiasme per l'esperanto l'havia viscut de jove a Roses on hi havia una agrupació molt potent que aglutinava rossincs de diferent orientació política que aprenien aquest nou idioma internacional en classes nocturnes a les aules de l'escola del Pòsit. Varen fundar la societat Esperanta Grupo Brava Marbordo (Grup d'Esperanto Costa Brava).

El 1950 es va quedar sense feina i serà en aquest moment quan començarà a fer els tràmits per marxar a Amèrica. No va ser fàcil aconseguir el passaport perquè les autoritats uruguaianes li demanen una carta de treball, que ell no tenia, per tal de concedir-li el visat.

L'exili

Finalment el 1952 marxà a Montevideo des de Marsella amb el vaixell Provence. Per sortir del país li calgué un permís de lliure trànsit per poder arribar fins a la frontera de Portbou. El seu antic alumne Eudald Francisco afirma que marxarà avorrit.

Participarà activament en les activitats del Casal Català de Montevideo que aglutinava bona part dels catalans exiliats. En fou el bibliotecari i el secretari. Va crear el butlletí *Manellic* que era el portaveu del Casal. Era molt actiu, participava en el grup de Teatre del Casal; feia classes de català als socis... I, a més, va participar en les trobades esperantistes que es celebraven a Montevideo.⁷³

El 1963 va ser el secretari dels Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats a Montevideo. La presidenta fou l'actriu Margarida Xirgu. Les seves activitats culturals catalanes continuaran activament a l'exili uruguaià com les Trobades Culturals de les Entitats Catalanes del Con Sud, una iniciativa del Casal Català de Montevideo. També participarà en activitats organitzades pels republicans exiliats, especialment els aniversaris commemoratius de la implantació de la Segona República.

A Montevideo es casarà amb M. Júlia Vila Martínez l'agost de 1956.⁷⁴ Tindrà un fill que aprendrà el català amb *El Camarada*, el llibre que havia passat a l'escola el seu pare. Amb la seva esposa tornaran diverses vegades a Roses.

En reconeixement de tota la seva tasca, el 1999 va ser guardonat amb el Premi Josep Maria Batista i Roca. L'atorga l'Institut de Projecció Exterior de la Cultura Catalana per reconèixer la tasca dels catalans i catalanòfils de fora del país per mantenir la presència catalana en el món i augmentar el coneixement dels Països Catalans i la cultura catalana a l'exterior

A més de les activitats a favor de la llengua i la cul-

tura catalanes, va exercir de professor de matemàtiques en escoles de primer i segon ensenyament. Va tenir una activitat periodística notable, encara el 2001 escrivia a la premsa de Montevideo articles, molts dels quals feien referència a Catalunya. Va publicar llibres: *Els aiguamolls de la Muga*, *Una il·lusió trencada*, *Un home de paraula*, *Un català en les dues guerres mundials...* i, segons escrivia a Marquès, en tenia uns quants d'inèdits, com ara *Los pantanos de la Muga*. Des de la llunyania americana va escriure una espècie de memòries amb el títol *Quatre etapes d'una vida* en les que explica records i vivències de joventut pràcticament fins a la seva sortida cap a Amèrica. Aquestes quatre etapes estan titulades: Fe, esperança, caritat i resurrecció.

Va morir el 2003 a Montevideo.

73 El 1954 es va celebrar a Montevideo la VIII Conferència General de la Unesco que va reconèixer el valor de l'esperanto per a la ciència, l'educació i la cultura.

74 El text de la participació està redactat en català, castellà i esperanto.

Texcoco, circa 1945

Josep Mascort amb el grup de noies del col·legi Ruiz de Alarcón.

FPM

Josep Mascort i Ribot

Juntament amb Miquel Santaló seran els dos mestres que tindran una major dimensió política en l'àmbit català i espanyol.⁷⁵ Va ser diputat per la província de Girona a les Corts Espanyoles el 1933 i el 1936 formant part de diferents comissions parlamentàries, entre aquestes la d'Instrucció Pública. L'amistat amb la família Santaló va ser profunda i constant, tant aquí com a l'exili i continua mantenint-se en els seus fills.

Josep Mascort i Ribot va néixer a la casa pairal de la Creueta, al municipi de Quart el 20 de setembre de 1898, fill de Josep Mascort i Esteve, pagès petit propietari i de Teresa Ribot i Prunell. Tenia un germà, Emili, que va morir el març de 1933 als 32 anys.

Estudià el magisteri a la Normal de Girona des del curs 1916-1917 fins el 1920-1921 quan ja havia arribat al claustre de professors Cassià Costal.

El mestre

Va fer les pràctiques de la carrera al Grup Escolar de Girona (avui Col·legi Joan Bruguera) juntament amb dos altres companys: Josep Boada i Antoni Bargés⁷⁶ que en el seu treball mostraren una clara orientació montessoriana. En aquell temps el Grup Escolar era l'escola més important de la ciutat pel que fa a la renovació pedagògica.

El 1925 va començar a exercir del mestre ben lluny de la seva terra, a Santiago de Ois (municipi de Coirós, província de la Corunya). La família recorda que explicava que l'havien destinat a aquella llunyana població per catalanista.

El 1925 es casarà amb Maria Clota i Prunell a la parròquia de Palol d'Onyar i es traslladarà a Queralbs. El 1929 naixerà la seva filla Roser. El 1930 arribarà a l'escola de Vilanna, un veïnat de Bescanó. Allà treballarà com a mestre propietari a l'escola mixta; després, a la unitària de nens. Més tard anirà a la nova es-

75 Una part de les informacions ens les han proporcionades Roser Mascort, filla del biografat i el seu espós Joan Pastells. El meu agraïment.

76 Aquest marxarà a l'exili mexicà juntament amb els seus dos germans mestres Lluïsa i Joan.

cola que es va construir prop de la carretera que va de Girona a Anglès. Hi romandrà durant tots els anys de la República en pau, fins el 1936. Al cap de molts anys alguns dels seus alumnes encara el recorden. Salvador Horta, nascut el 1925 comenta:

«Potser hi havia quaranta mainades! De mestres en varen passar molts. Recordo el senyor Manuel o el senyor Mascort, que es va posar en política. Abans de la guerra varen fer una altra escola anant cap a Bonmatí, per repartir la mainada. Era a can Pipeta. M'agrada va anar a l'escola, però no era assenyat com el meu germà, que tot ho aprenia i sempre anava a davant de tot. Jo era regular.»⁷⁷

Per la seva part, la Maria Riera, nada el 1926 a Vilanova, explica:

«Quan tenia vuit anys vaig començar a anar a l'escola, que era a can Pipeta de Vilanova. Per anar-hi tenia mitja hora ben bona! Vaig anar-hi molt poc perquè de seguit va venir la guerra i van tancar l'escola i van aixafar tot el que hi havia dintre. Durant el poc temps que vaig anar a escola, vaig tenir tres mestres: en Mascort, en Xargalló i en Siurana, que és amb el que vaig aprendre més.»⁷⁸

Amb l'adveniment de la República mestres i professors de la Normal es mobilitzaren per sensibilitzar els companys, estudiar i debatre les qüestions importants que a l'entorn de l'educació i l'escola proposava el govern català. Un d'aquests era la incorporació del català a l'escola. Recordem que en temps de la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) estava prohibit ensenyar el català a l'escola. L'estiu del 1931 Mascort, juntament amb mossèn Enric Jordà, professor de català a la Normal gironina, organitzaran una «Conversa» a Girona sobre el decret del bilingüisme promulgat a finals d'abril de 1931.

Posteriorment aquesta tasca de conscienciació els

portarà a fer conferències a diferents ciutats: Santa Coloma de Farners, Puigcerdà i Olot. A la Garrotxa Mascort hi va anar acompanyat de Pere Blasi, Ramon Calm (dos mestres gironins que també hauran de marxar a l'exili el 1939), i Miquel Sunyer.

Que l'escola es faci en català i dignament serà una de les seves prioritats; farà cursets de català per a mestres a Vilanova el novembre de 1931, a Girona l'abril de 1933...

El 1932 essent mestre de Vilanova va ser becat per participar a l'Escola d'Estiu, a Barcelona.

Com altres mestres renovadors la seva tasca educativa no quedarà tancada a les parets de l'escola. Escriurà a la revista *El Magisterio Gerundense*; també al diari *El Autonomista* (catalanitzat durant la República com *L'Autonomista*). Els seus textos sempre tindran un to crític, insistint en la transformació i millora del magisteri públic. En l'article «Cursets o cursassos», titllava de massa selectius els Cursets de selecció que es feien per als mestres. El gener de 1934, després del canvi de govern, amb la inflexió de caire conservador que es va produir escriurà a *L'Autonomista* l'article «L'esdevenidor de l'Escola nacional» fent retret a

«la posició de molts mestres nacionals que han lluitat al costat de la gent de dreta per desfer l'obra de la República.»

La seva opció de catalanista i d'home d'esquerrres es manifestava públicament.

Durant els primers mesos de la Guerra Civil es produïren canvis en la direcció de l'escola Normal gironina. El 4 d'agost de 1936 Mascort va prendre possessió de la direcció del centre. Ho farà en qualitat de comissari-director. Més que un càrrec acadèmic era, sobretot, una comesa política i administrativa. Li tocarà estar al front del centre uns anys ben anòmals: dos professors del claustre empresonats i assassinats l'octubre de 1936; un professor mort de mor natural; alumnes mobilitzats, calendari escolar incomplet...

En iniciar el curs 1937-1938 ell mateix reconeixrà les dificultats amb que es trobava. Davant l'absència d'alguns dels alumnes matriculats el curs anterior, afirmarà

77 BLANCO I MARTÍNEZ, Vicky, *Vides 1900-1927 de Bescanó, Estanyol, Montfullà i Vilanova*, p. 127.

78 Ídem., p. 135.

«En presencia de circunstancias tan excepcionales, se ha dado toda suerte de facilidades a los alumnos para matricularse e incorporarse a las clases; pero conviene fijarse un criterio sobre aquellos alumnos que todavía no se han presentado.»

Possiblement no s'havien presentat per haver estat cridats a files.

Deixarà el càrrec de director-comissari de la Normal, a petició seva, a principis del 1938. El diari *L'Autonomista* explicava que durant els

«mesos que ha vingut desempenyant el càrrec ho ha fet amb tanta competència i austeritat i cordialitat amb el claustre de professors, que, segons tenim entès, aquests, per unanimitat han acordat homenatjar-lo amb un acte senzill, sever, de conformitat amb les circumstàncies per correspondre a l'esmentada cordialitat.»⁷⁹

Durant la Guerra formà part de la secció de Girona del Consell de l'Escola Nova Unificada creat el juliol de 1936, on hi serà en condició de vocal tècnic.

El polític

Militant d'ERC, en les eleccions legislatives de novembre de 1933 va encapçalar la candidatura d'ERC per la circumscripció de Girona. Va ser escollit diputat amb gairebé 62.500 vots. La victòria electoral a l'Estat va ser pels partits de dretes. A Catalunya va guanyar Esquerra en vots, però la Lliga en escons. S'iniciava el bienni negre o bienni radical cedista, que durarà fins a les eleccions de febrer de 1936 quan guanyaran els partits d'esquerres col·ligats en el Front Popular.

En aquestes eleccions es presentarà amb la candidatura del Front d'Esquerres i tornarà a sortir escollit amb més de 81.000 vots. En ambdós mandats va coincidir amb Miquel Santaló. Aquests seran els càrrecs de més nivell polític que tindrà a la seva vida.

La seva militància política el portà a organitzar el

OBRERS, OBRERES:

Per totes les llibertats.

Per tots els avenços socials.

Per totes les millors econòmiques.

VOTEU com una sola voluntat la candidatura d'Esquerra Republicana.

Una candidatura que us ofereix en garantia els noms de

Miquel Santaló Parvorell

Manuel Serra Moret

Melcior Marial Mundet

Josep Sagrera Corominas

Josep Mascort Ribot

Pels vostres interessos de classe!

Pel vostre creixent benestar!

Per l'obtenció de les aventatges del moment indispensables, que no tanquen cap camí de majors possibilitats socials!

18 de novembre de 1933

Anunci publicat a *Empordà Federal*, amb la candidatura d'Esquerra a la circumscripció de Girona de les eleccions a Corts Espanyoles.

⁷⁹ *L'Autonomista*, 5 de febrer de 1938, p. 4

1932 conferències al Centre Republicà de Bescanó; hi va fer participar el seu amic i company de partit Miquel Santaló, diputat a Corts.

A l'interior del partit, participarà activament en la seva organització i en els congressos ordinaris i extraordinaris, locals i comarcals, que se celebraven. Per raó del càrrec de diputat la seva presència no serà purament testimonial sinó ben activa. En força casos les seves intervencions tractaran de temes relacionats amb la cultura i l'educació; per exemple, en el Congrés Extraordinari celebrat el diumenge 5 de setembre de 1937 serà el responsable de la ponència de cultura.

Tindrà diferents càrrecs dins d'ERC: membre del Consell Executiu de la Federació, secretari general de la Federació... En força d'aquestes activitats coincidirà amb dos altres mestres i polítics gironins també biografiats: Miquel Santaló i Xavier Casademunt.

Tal com hem dit, en la candidatura d'ERC de 1933 es presentava al costat de Miquel Santaló, entre d'altres. El 12 de novembre de 1933 els candidats publicaran un manifest electoral que, entre altres coses, manifestava:

«[...] Els candidats que sotasignen, proclamats democràticament per la federació republicana de les comarques gironines, tots vells republicans, són una garantia per a sostenir i continuar l'obra de les Corts Constituents amb fermesa i lleialtat. Continuaran obeint l'imperatiu de fraternitat universal i atenent a raons d'ordre històric i geogràfic fins a estructurar la república federal; advocaran per a una reducció d'impostos a base d'organitzar i estendre l'iniciat sobre la renda; vetllant per l'ordinació de les fonts de riquesa, per modificacions en la política militar i per un perfeccionament de la cultura i de la justícia. En quant a les qüestions socials repetim el mateix que dèiem en el mes de juny de 1931: "Admetrem tot allò que pugui contribuir a decidir-les sense violència. Convençuts que el ròssec de la Monarquia pel que té d'injust i anacrònic, distancia inhumanament capitalistes i treballadors, acceptarem sense vacil·lar totes les reformes, àdhuc les més radicals, que tendeixin a la complerta anul·lació de l'actual predomini dels privilegis",»⁸⁰

80 L'Autonomista, 12 de novembre de 1933, p. 1.

Signàvem el document els candidats de la Coalició d'Esquerra Republicana:

«Miquel Santaló (Esquerra Republicana), M. Serra i Moret (Unió Socialista), Josep Sagrera (Esquerra Republicana), Melcior Marial (Federal) i Josep Mascort (Esquerra Republicana).»

Sobre la seva personalitat en el míting de Figueres, la premsa local afirmava de Mascort:

«Mestre nacional de Vilanna, és jove i actiu. Pertany a la promoció de joves mestres que saben impregnar tots llurs actes professionals i cívics d'aquell amor al progrés i a la justícia que tant necessita la nostra República perquè els seus ciutadans sàpiguen ésser lliures i, en tot moment, dignes. Els qui el coneixem, i no som pocs a les comarques de Girona, saben els bons desig que l'animen, l'activitat que el mou i l'envejable cultura que l'adorna.»⁸¹

El juny de 1934 va ser escollit secretari de la minoria d'Esquerra. A partir dels Fets d'Octubre la seva activitat al Congrés va anar en augment. El 27 de novembre de mateix any un grup de diputats d'Esquerra faran una nota contra la posició majoritària del partit; Mascort serà un dels signants. Les seves intervencions es centraran sobretot, però no únicament, en temes relacionats amb la cultura i l'educació.

El febrer de 1936 es presentarà amb la candidatura del Front d'Esquerreres per la circumscripció de Girona, juntament amb Martí Esteve, Joan Casanelles, Josep Puig i Pujades i Miquel Santaló. Va ser una campanya intensa després de la derrota del 1934.

Formarà part de la majoria guanyadora del Front d'Esquerreres, liderat per Esquerra, que va aconseguir el 57,63% dels vots. La minoria del Front d'Ordre, liderat per la Lliga, n'obtingué 42,37%. A la capital la diferència va ser molt més ajustada: 50,9% pel Front d'Esquerreres i 49,1% pel Front d'Ordre.

Republicanisme i catalanitat varen ser els eixos de la campanya. Els anuncis a la premsa republicana crida-

81 Empordà Federal, 11 de novembre de 1933.

ven a la votació amb lemes com aquests:

«Ciudadà! Sou catalanista? No podeu votar les dretes, perquè no han respectat la sobirania política del Parlament Català, han conculcat l'Estatut de Catalunya i han mantingut la llei del 2 de gener. El Front Popular d'Esquerres us garanteix el respecte a l'Autonomia de Catalunya»

O aquest altre,

«Ciudadà! Sou republicà? No podeu votar les dretes, perquè emparen totes les aspiracions monàrquiques.»

Ja durant els anys de la guerra en l'àmbit de les activitats polítiques destaquem algunes intervencions públiques, tant a la ràdio com a la premsa, que permeten de conèixer el seu pensament polític en determinats moments, quan el país vivia una delicada situació.

Així a començaments de gener de 1937 s'adreçarà per ràdio als gironins en nom del Comitè Comarcal Pro Refugiats, per demanar una major col·laboració de la ciutadania envers els refugiats.

El 3 de desembre de mateix 1937 publicarà a la primera pàgina de *L'Autonomista* el text intitulat «La Pau amb la victòria»:

«“La guerra s'acaba!”, ha estat la frase que com regueró de pólvora s'ha estès per aquesta reraguarda tan propícia al ressó dels rumors més inversemblants.

I per què s'acaba la guerra?... Perquè sí; perquè ho diu tothom; perquè d'ací s'escriu al front i... del front s'escriu ací. I perquè tothom la voldria acabada.

Nosaltres que som essencialment pacifistes i contraris a tota imposició per la força; que volem que tothom es sotmeti a la força del dret de la raó; que no veiem millor garantia per la llibertat dels homes i dels pobles que en l'exercici de la democràcia; i que no l'hem provocada la guerra, ja no cal dir si la voldríem acabada.

Sí, volem la pau; però no de qualsevol manera, no amb la regressió als temps ominosos de monarquies borbòniques, dictadures primoriveristes i biennis negres. Volem la pau amb el restabliment de la voluntat popular manifestada el 16 de febrer d'una manera ine-

Perpinyà, 9 d'abril de 1939

Diumenge de Pasqua del primer any de l'exili.

Josep Mascort amb la seva dona i la filla.

FPM

Texcoco, 1942

Façana del col·legi Ruiz de Alarcón.

FPM

quívoca: una República democràtica i una Catalunya autònoma. Però ja no podem conformar-nos amb la realitat del 18 de juliol. Aquella realitat no encarna la plena vigència de la Constitució de la República ni la de l'Estatut de Catalunya. I la sang vessada per culpa de les classes privilegiades que s'oposaven a la implantació del règim de justícia que el poble s'havia donat i volia realitzar plenament, exigeix la plena vigència, en la seva màxima amplitud, de la carta Constitucional i de l'Estatut de la nostra Autonomia.

I per tal d'assegurar-ho ens cal assolir la victòria.

Benvinguda sigui la pau, i quan més aviat millor. Però només pot venir d'una manera: amb la victòria de l'Exèrcit del poble. I aquesta és la idea que hem de fer arrelar a l'ànim de tothom. Quant més preparats estem —al front i a la reraguarda— per a lliurar la batalla definitiva contra el feixisme, més aviat vindrà la pau.

Això de que "la guerra s'acaba", només pot dir-ho aquell que està disposat al màxim sacrifici per a acabar-la. El que ho diu per defugir-lo, és insensat, i conscient o inconscient, un traïdor a la causa del poble.»⁸²

Per altra banda, destaquem l'acció política que portarà a terme per aconseguir diners per a la creació o millora de les escoles gironines; una feina que compartirà amb el diputat Miquel Santaló. No paren d'anar d'un cos-

⁸² L'Autonomista, 3 de desembre de 1937, p. 1.

tat a l'altre i aprofiten la seva condició de parlamentaris per millorar la xarxa d'escoles públiques gironines. Els seus discursos en els actes d'inauguració d'escoles sempre tindrà la mateixa música de fons: la defensa de l'escola pública i la importància i necessitat de la cultura i l'educació per a la transformació i millora del país. Aquest era un dels aspectes indiscutibles de la política del partit hegemònic: ERC. Serà una constant al llarg de tots els anys republicans: el camí de transformació del país passa indiscutiblement per afavorir l'escolarització dels infants amb un ensenyament català, actiu, laic i coeducatiu.

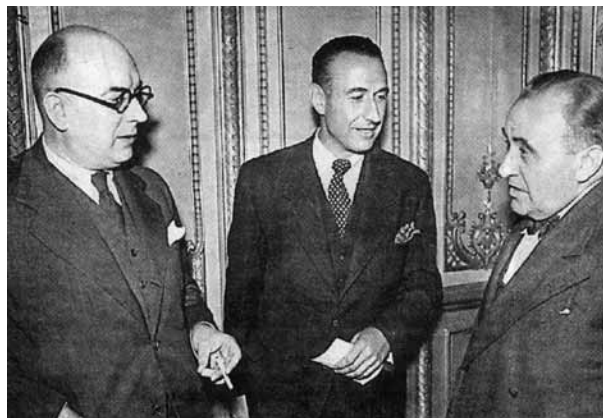
Les activitats polítiques de Mascort abastaran tots els àmbits necessària per enfortir la democràcia, per reivindicar més llibertat... Per exemple, el juny de 1936 participarà en el sopar d'homenatge que es farà a Roses als empresonats al castell de Figueres amb motiu dels Fets d'Octubre de 1934.

Ja en plena guerra, l'agost de 1938, va ser nomenat secretari de la Comissió parlamentària d'Instrucció Pública i vicesecretari de la de Comunicacions, Transports i Obres Públiques del Congrés del Diputats. També a finals d'agost fou nomenat comissari delegat de la Generalitat a Girona amb motiu d'haver-se incorporat a l'exèrcit l'anterior Comissari Martí Jordi i Frigola.

A l'exili

La família Mascort passarà separatament la frontera cap a França, camí de l'exili. La mare i la filla marxaran amb la família Santaló i altres amics cap a Portbou. En arribar a la frontera no podran passar; hauran de recular a buscar el passaport per poder entrar a França. Ja havien convingut amb el marit i pare que es trobarien a un hotel de Perpinyà. Quan, finalment, passen ho faran acompanyats de Maria Batlle, l'esposa de l'arquitecte Emili Blanch, també d'ERC.

Mascort passarà a peu per la Jonquera poc abans que es tanqués la frontera el 10 de febrer de 1939. Una vegada reunida la família s'instal·laran a la població de Mesa, prop de Seta, al departament de l'Erau. Més tard aniran a Montpeller. D'allà marxaran cap a Saint Nazaire, per embarcar en el Champlain fins a Nova York. I en

Mèxic, 1945

D'esquerra a dreta: Carles Esplà, Josep Mascort i Félix Gordon.

Mèxic DF, 15 d'agost de 1947

Josep Mascort amb la seva dona i la filla.

FPTM

tren, passant per Laredo, fins arribar a Mèxic DF. En el mateix vaixell hi anava Josep Tomàs i Piera amb la seva família i altres refugiats.

S'establiran a la capital federal vivint al carrer Lisboa, en un edifici de pisos amb altres cinc famílies refugiades.

Ben aviat aniran a viure a Texcoco, una ciutat que rondava els 15.000 habitants, molt a prop de la capital. Allà Mascort farà de pagès cuidant un hort, vaques... Era una feina per sobreviure. De fet recuperava una mica la vida de la família que eren pagesos a la Creueta. I s'incorporarà al col·legi Ruiz de Alarcón d'aquella ciutat creat, amb l'ajut del govern de la República a l'exili, el 1940 per uns mestres espanyols refugiats. La seva filla, que hi estudiarà, recorda que un d'aquests mestres era l'alacantí Ramon Fontanet que ben aviat deixarà el col·legi. Altres mestres eren Albert i Paños.

Aquest centre començà a funcionar amb 20 nens, tots fills d'espanyols; en els moments més àlgids va arribar a tenir 250 alumnes. Hi havia ensenyaments de primària i secundària. Mascort feia classes a la primària del Ruiz de Alarcón i de Literatura i Matemàtiques a la secundària de Texcoco. A mesura que augmentava l'alumnat de l'Alarcón s'incrementava el pro-

fessorat amb altres mestres espanyols exiliats i alguns de mexicans. També la filla, Roser Mascort, els ajudava ensenyant els més petits. En un primer moment hi hagué internat per uns pocs fills d'exiliats que varen estar acollits al centre fins que es localitzaren els seus pares.

Sobre aquest col·legi l'historiador José Ignacio Cruz Orozco explica que es tractava d'un centre privat; els fills dels exiliats no pagaven quota, tenien beques del govern republicà a l'exili. L'orientació pedagògica del centre estava en plena consonància amb les propostes de l'Escola Activa i programaven els ensenyaments a partir dels «centres d'interès». Va ser un centre que sobresortí per la seva qualitat pedagògica. Afirmar Cruz:

«Con el paso del tiempo la situación fue cambiando. Algunos de los maestros abandonaron el centro. Primero fue José Lillo y posteriormente Gerardo Paños. Éste último vendió el centro en 1951⁸³ a otro maestro exiliado, José Mascort, el cual construyó un nuevo inmueble y continuó la labor docente con las características ya descritas.»⁸⁴

L'amistat que Mascort havia fet amb Santaló a Girona continuarà a Mèxic com també les trobades periòdiques amb altres exiliats catalans. La filla recorda que a casa seva s'hi reunien els Dot, Ramon Calm, Xavier Casademunt...

En l'actualitat a la ciutat de Texcoco hi ha un col·legi de Batxillerat que porta el nom de José Mascort. El 1979 amb presència de la seva filla i el seu gendre li varen retre un homenatge que va començar amb les paraules del presentador dient que

«Cuando se hace un homenaje a una persona que ya no está entre nosotros se acostumbra a guardar un minuto de silencio; nosotros vamos a cambiar esta costumbre por un minuto de aplausos en recuerdo de nuestro amado maestro Mascort.»

83 Aquesta data no és correcta. La família explica que va ser el 1949.

84 CRUZ, José Ignacio. *Maestros y colegio en el exilio de 1939*, p. 102.

Mèxic DF, 30 de desembre de 1948

Darreres passejades amb l'esposa i la filla pels carrers de Mèxic, abans de tornar de l'exili cap a Catalunya.

FPTM

Texcoco, 1979

Pastís que el col·legi Ruiz de Alarcón va regalar a la filla de Josep Mascort quan aquesta va anar a visitar-lo.

FPM

I així va ser.

Quan ja era a l'exili, des de la Catalunya franquista la Comisión Depuradora del Magisterio continuarà amb la seva acció contra el magisteri republicà. La sentència sobre Mascort sortirà publicada al *Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional*, el 17 març de 1941. Se l'expulsarà del magisteri aplicant-li l'article 171 de la Ley de Instrucción Pública del 8 de setembre de 1857, coneguda amb el nom de Ley Moyano. L'article afirmava que

«Los profesores que no se presenten a servir sus cargos en el término que prescriban los reglamentos, o permanezcan ausentes del punto de su residencia sin la debida autorización, se entenderá que renuncian a sus destinos: si alegaren no haberse presentado por justa causa, se formará expediente en los términos prescritos en el artículo anterior.»

Des del punt de vista polític continuà actiu a l'exili. Va formar part de del Consell directiu d'Esquerra que defensava la legalitat republicana. El 1945 va signar el document presentat a la Conferencia de San Francisco reivindicant els drets de la nació catalana; document que va presentar la Junta Española de Liberación.

El retorn

El gener de 1949 la mare i la filla, tornaran cap a Girona. Ho faran amb recança, especialment la filla que havia viscut uns anys inoblidables i havia fet les amistats d'adolescència a Texcoco. L'agost de mateix any, després d'assegurar que no serà represaliat vindrà Mascort.

Adelina Santaló explica que a Mèxic els Santaló i els Mascort es relacionaven i dona una explicació al retorn a Catalunya:

«Es va morir el seu pare o la seva mare, no sé... el seu pare em penso que era... i li van dir que si no hi anava a prendre possessió de les terres i de la casa i tot això, que allò desapareixeria i li traurien... i se'n va anar, pri-

mer se'n va anar ell tot sol, es van quedar la dona i la filla aquí, i després se'n van anar allà.»

De fet no va ser ben així sinó que el retorn va ser provocat per fet que els pares eren grans i calia venir a fer-los costat i, al mateix temps, aclarir alguns aspectes de l'herència.

Ja a Girona mai va voler demanar el reingrés a l'escalafó, i això que altres companys mestres li insistien. Es va dedicar a l'ensenyament privat. Va començar en un pis del carrer de la Cort Reial. A prop d'allà, al començament de les escales de la Pera, que porten cap a la catedral, hi havia un pis on el mestre Clapés feia classes de repàs. Mascort l'ajudarà i quan aquest va plegar ell es va fer càrrec de la feina i va convertir el centre en una Acadèmia on s'impartien ensenyaments mercantils i comercials; L'ajudava la seva filla i també el seu gendre Joan Pastells que continuarà mantenint obert el centre després de la seva mort a la Creueta, l'11 d'agost de 1970. Pràcticament l'acadèmia funcionarà fins a finals de la dècada de 1990.

Des del punt de vista polític, la filla recorda que una vegada, al cap de força temps de ser aquí, se'ls va acostar un guàrdia civil que els va dir que era l'encarregat de vigilar-lo (a distància).

No va participar més en qüestions polítiques. De totes maneres el secretari general d'ERC, Josep Tarradellas, des de París, el 12 d'abril de 1950 li adreçava una carta a Mèxic com a diputat al Parlament de la República en el que li deia:

«Estimat amic.

Per al vostre coneixement em permeto adreçar-vos copia de la lletra que vaig enviar a l'Honorable President Senyor Josep Irla. També adjunto copia de la seva resposta i de la que avui he adreçat al Senyor Manuel Serra i Moret.»

Fins aquí el text mecanografiat de la carta. Sota la signatura i manuscrit Tarradellas hi afegeix:

«Aprofito aquesta avinentesa per a desijar-te molta salut i que les teves coses marxin tal com tu voldries i que ben aviat ens poguem trobar a Catalunya.

*Una abraçada.»*⁸⁵

Sí que parlava de les seves amistats republicanes i es veia amb Silvestre Santaló (germà de Miquel Santaló) que havia estat el seu mestre quan era petit al Grup Escolar de Girona.

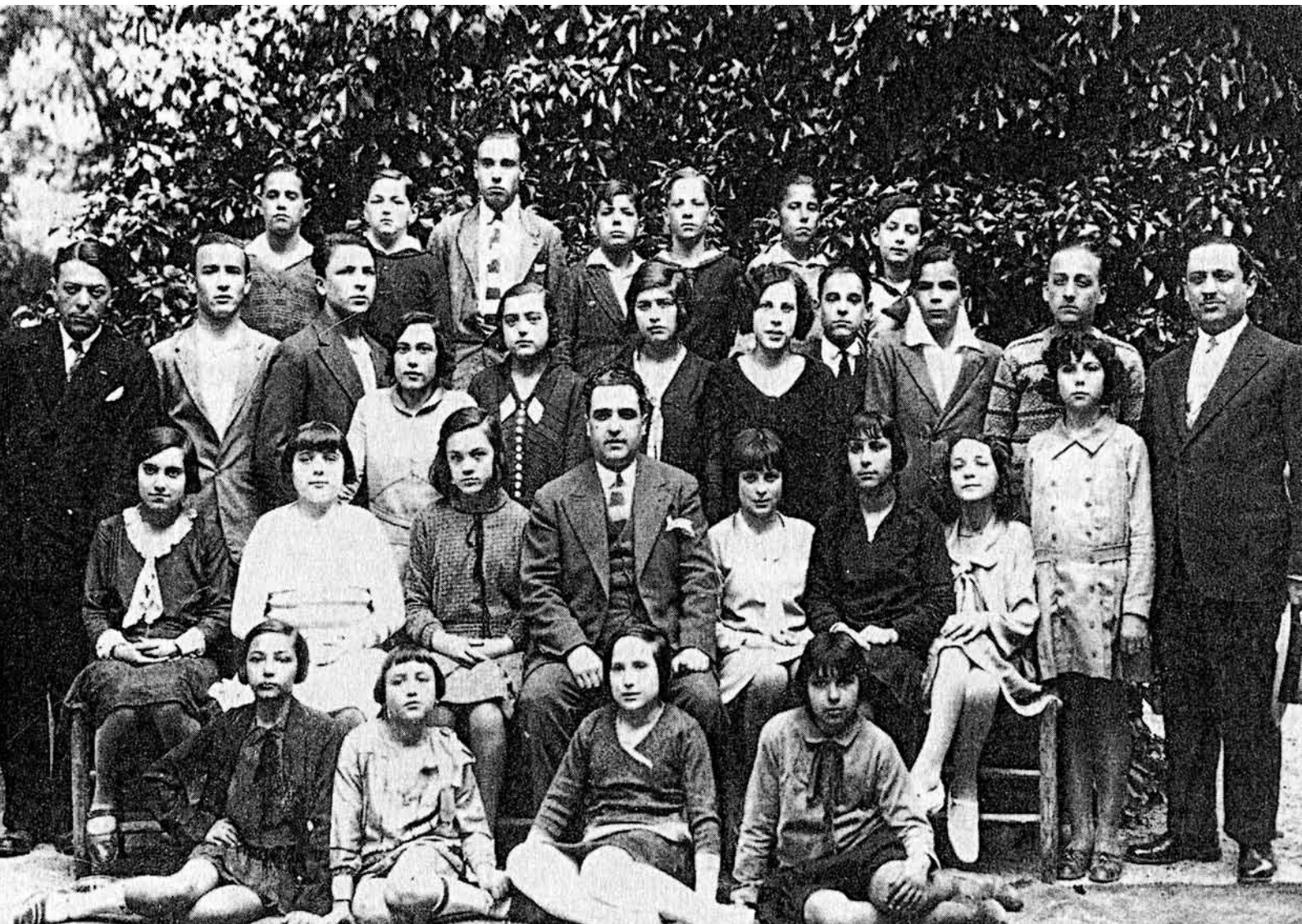
No es va quedar tancat a casa, va participar en la vida cultural del seu poble, la Creueta; també va fer algunes poesies i, en la mesura del possible, va fer de pagès tot i la seva delicada salut.

⁸⁵ A la còpia de la carta que hem pogut consultar a l'Arxiu Montserrat Tarradellas, a Poblet, hi ha una nota manuscrita que diu «Ja és a Girona».

Figueres, 1929

El senyor Pey amb els seus alumnes. D'esquerra a dreta, a la fila superior: S. Jacomet, L. Fàbrega, M. Poch, J. Rosa, R. Quijada, A. Colls, N. Cuesta. A la segona fila: el mestre J. Gironell, Surroca, Freixa, M. Ginjaume, C. Carberol, R. Felip, x, J. Martí, M. Bartrina, Sancho, el mestre Rodríguez. Asseguts: L. Ginjaume, A. Cabratosa, N. Marquès, el mestre Josep Pey, x, C. Juanola, L. Albero, x. Ajeputs: E. Fernández, F. Pey, Berta Navarra i Anna Sabater.

SMS

Josep Pey i Calvet

Es tracta d'un mestre empordanès renovador que educava i inculcava els valors republicans des d'una escola privada. La seva dimensió pública el portarà a promoure actituds cíviques entre l'alumnat. El seu exili no serà molt llarg.

Va néixer a Pont de Molins el juliol de 1893; era el darrer d'una família de quatre germans. Després de fer els estudis elementals a l'escola del poble va fer el batxillerat a l'Institut de Figueres i els estudis de mestre a Girona.

L'agost de 1921 es va casar amb la mestra Remei Carberol i Gratacós. Varen tenir dos fills, la Remei i l'Albert.

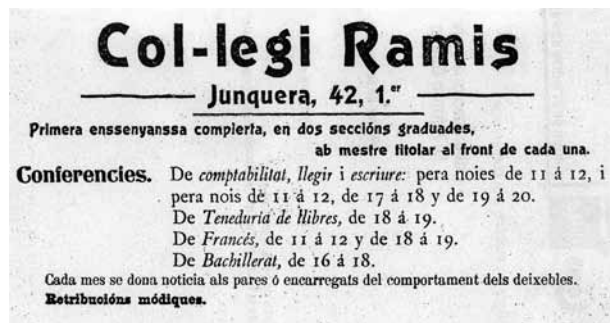
El mestre

A Figueres treballà durant més de vint anys al Col·legi Empordanès, una escola privada a la que hi anaven nois i noies de diferents poblacions de l'Empordà: Capmany, Maçanet de Cabrenys, la Vajol, Espolla, Vilafant, Avinyonet de Puigventós... estava situada al carrer del Forn de baix, 3. A l'escola també hi treballava la mestra Remei Carberol, l'esposa de Pey; que tenia cura dels més petits.

L'ensenyament era graduat, es feia per seccions per tal de que els alumnes en poguessin treure el màxim de profit. Al col·legi es feien activitats culturals i escolars amb la participació de l'alumnat, entre aquests hi havia el que després va ser important pedagog i polític socialdemòcrata Josep Pallach. Aquest, el 1933, quan tenia 13 anys va participar en el Concurs Escolar convocat per celebrar el segon aniversari de la proclamació de la República. Pallach va escriure una redacció titulada «República, llibertat, autonomia» un text ben significatiu del que pensava un jove empordanès que, ben segur, trobava en aquell col·legi el clima adient per a la seva educació ciutadana.

Aquest col·legi no el va crear Pey, ja existia abans. Ell i en Rafel Solanes el varen comprar a Rafel Ramis i Romans quan aquest va marxar el novembre de 1923. El mestre Ramis era un catalanista i liberal que durant la Dictadura de Primo de Rivera decidí exiliar-se per por a ser empresonat.

Sobre la catalanitat del seu director i de l'escola en tenim notícia pública a la premsa del 1921 en una apartat dedicat a «Els rètols en català» es diu:

1 de febrer de 1908

Propaganda del Col·legi Ramis en el diari empordanès *Treball*.

SMS

«Col·legi Empordanès. Regentat per D. Rafel Ramis. Aquest acreditat establiment d'ensenyança ha afermat més encara la seva catalanitat amb motiu de la reorganització que ha estat anunciada darrerament al públic amb fulles de propaganda redactades també en la nostra llengua. L'obra del senyor Ramis és ben lloable per tots els qui reconeixem l'eficàcia del català com a llengua d'ensenyança. El "Col·legi Empordanès" dona a la nostra llengua un absolut imperi en les seves ensenyances.»⁸⁶

La Veu de l'Empordà quan dona la notícia de la compra del centre per part de Pey i Solanes, notifica com a

«innovació agradable per a nosaltres que en el col·legi tindrà el lloc que li pertoca l'assignatura de religió.»⁸⁷

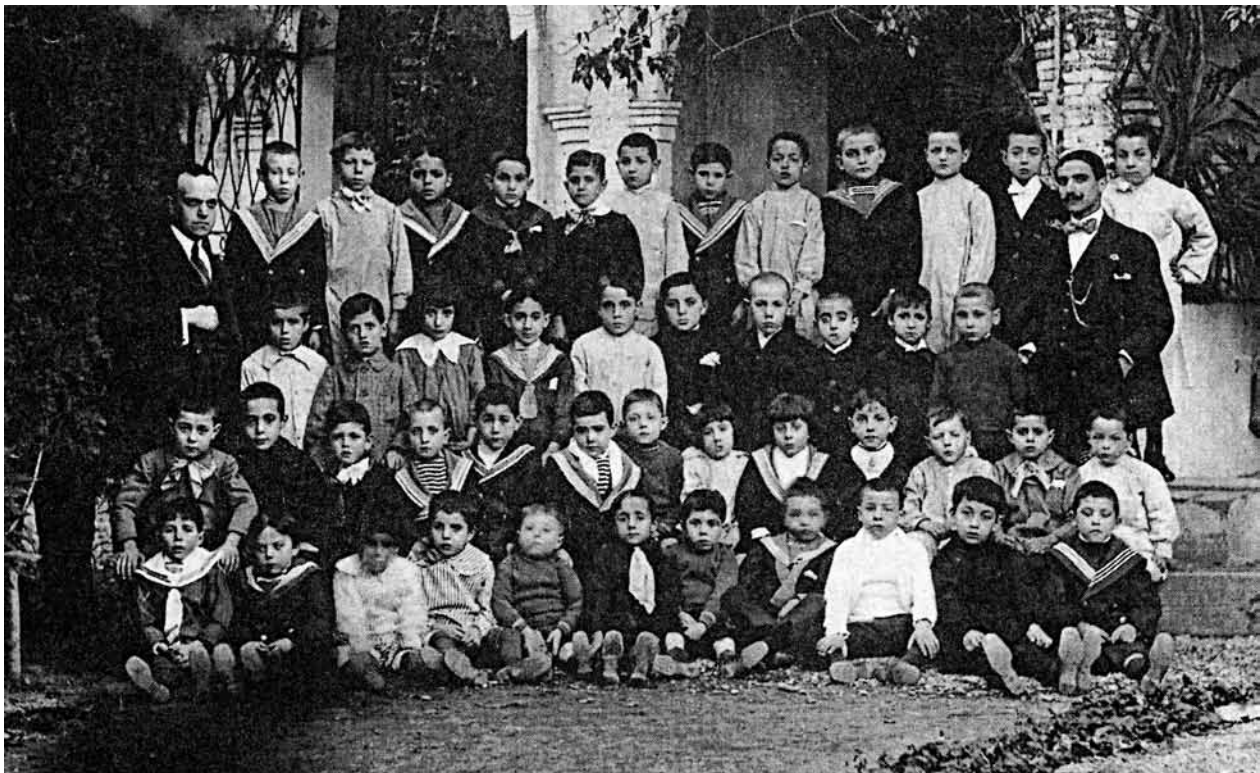
A més dels ensenyaments obligatoris s'hi feien classes del que ara en podrien dir Comerç; hi havia ensenyaments de mecanografia, teneduria... També s'hi feien «conferències» per a noies i nois que havien acabat els estudis, amb la finalitat de repassar i completar l'ensenyament rebut durant l'edat escolar. Al col·legi es va editar la revista *Juventut* en la que hi escrivien els alumnes.

Quan el dirigia Pey per tal de constatar l'aprofitament dels alumnes se celebraven exàmens extraordinaris a partir d'uns qüestionaris que preparava la direcció del centre i que servien per demostrar les pròpies capacitats. El prestigi del col·legi feia que aquest anés augmentant d'alumnes. El curs 1924-25 en l'àmbit d'ensenyament primari complert tenia quatre grups graduats. Alguns dels mestres que hi havia a col·legi el curs següent, 1925-26, eren la mestra Anna Cusí, Josep Gironell, Rafel Solanes i Josep Pey.

Una lectura atenta d'*Empordà Federal* ens permet de conèixer la vida de l'escola, les seves activitats i el treball dels professors i de la direcció. Així el juny de 1932 hi ha una extensa ressenya dels exàmens de fi de curs i de l'exposició de treballs escolars del col·legi que dirigia el mestre Pey. N'extraïem alguns fragments

⁸⁶ *Alt Empordà*, 17 de setembre de 1921, p. 3.

⁸⁷ *La Veu de l'Empordà*, 24 de novembre de 1923, p. 5

Figueres, 14 de febrer de 1916

Alumnes del Col·legi Ramis.

que ens permeten de veure l'abast dels ensenyaments així com les activitats complementàries que es feien en aquest centre.

Alguns fragments de l'article del 2 de juliol de 1932 poden servir per valorar la vàlua pedagògica del centre:

«Si el públic figuerenc no hagués ja reconegut la vàlua de l'ensenyament que es dona en aquell Centre docent, reconeixement palesament manifestat amb els dos-cents i pico d'alumnes que hi concorren, les nostres paraules podrien semblar exagerades. Però la més estricta veritat obliga a afirmar que el Col·legi Empordanès és un forn en el qual s'hi trempen admirablement les intel·ligències de les noves generacions, formant un estol de ciutadans cultes d'aquella cultura païda que ha d'ésser la base de la consciència ciutadana que ha d'afirmar la personalitat de la nostra terra.

Quan hom presència una prova de fi de curs i veu la racionalitat de l'ensenyament que s'emptra en el Col·legi muntat amb criteri modern, aplicant-hi tots els avenços de la ciència pedagògica, [...] la personalitat del mestre s'esvaeix per deixar lliure pas a la personalitat del deixeble que, manifestant-se tal com és, copça més conscientment i més eficaçment els ensenyaments que el mestre posa al seu abast.

23 d'agost de 1924

Propaganda del Col·legi Empordanès a *La Veu de l'Empordà*.

SMS

Aquest triomf de la vitalitat contra l'encarcament de la ficció és d'un resultat insospitat: cal veure els deixebles del professor Pey Calvet per sentir l'eficàcia del seu ensenyament, de conformitat amb la pedagogia moderna, cal veure com es mostren lliurement els tendres infants pels camins inicials de la ciència i com acusen la seva incipient personalitat.

Quan hom presència una prova de curs com l'efectuada al Col·legi Empordanès que dirigeix el mestre Josep Pey, l'esperança en un esdevenidor de cultura s'aferma i hom sent amb recança d'haver nascut massa aviat.»

Amb motiu del cinquantè aniversari de la seva mort una colla d'antics alumnes publicaren un petit opuscle en el que hi exposaven els seus records. A part de l'emoció del record del mestre, hi ha algunes constants que ens permeten de veure un centre d'una qualitat pedagògica ben notable.

Vegem-ne alguns exemples. Emília Pla recorda que :

«Quan s'acostava sant Josep solíem organitzar alguna activitat, ja que era el sant del mestre [...] S'hi feia alguna obra de teatre no gaire difícil, algú recitava poesies, un altre cantava [...] A la Sra. Teresa, la mestra de l'altra classe, ara po ser diríem de segon grau, se li va ficar al cap que jo havia d'interpretar una peça al violí. Era la cèlebre “Serenata de Schubert”. La veritat és que em va sortir molt bé, però això sí, tenia tanta vergonya que els ulls se'm varen clavar a les cordes i ni en acabar els vaig aixecar. Si mal no recordo tenia 11 anys.»

Lluís Fàbrega manifesta sobre el seu mestre:

«Demòcrata convençut i, per tant, respectuós amb totes les idees, creences i persones, el Sr. Pey fou un exemple per a tots els que rebérem les seves lliçons.»

Les classes durant la Dictadura de Primo de Rivera, amb l'ensenyament del català prohibit, i el tarannà respectuós i liberal de Pey les recorda bé Joaquim Rosa, d'aquesta manera:

«En aquells anys, per imposició governativa, els estu-

dis eren sols en llengua castellana, llevat el dijous a la tarda, que per una hora, teníem traducció castellà-català de noms propis i d'objectes d'ús quotidià. La literatura i la història eren matèries prohibides... en català. No recordo que ens parlessin mai de religió, però puc afirmar que el senyor Pey respectà en tot moment el pensament de cadascú. Als noiets i les noietes que acudien a l'església de Sant Pere, a preparar-se per fer la primera comunió, els exhortava a ser els primers als estudis de la doctrina cristiana.

[...] A l'escola del Sr. Pey, s'impartien les matèries més necessàries per anar pel món amb pas segur; en sortíem preparats per fer front a la vida d'adults.»

A Figueres en l'àmbit de l'ensenyament privat, a més de l'acadèmia de Pey, hi havia una notable presència de centres religiosos.

També la parròquia tenia la seva escola: el Patronat Parroquial de la Catequística, dedicat a l'ensenyament dels infants amb classes nocturnes.

Pel que fa a la realitat escolar figuerenca, en el moment de l'aixecament contra la República i l'inici de la revolució, juliol de 1936, era la següent:

«Centres escolars públics dependents de l'estat:

Escola graduada de nens

Escola graduada de nenes

Centres escolars privats:

Col·legi Empordanès

Col·legi Figuerenc

Col·legi Mitjavila

Liceu Monturiol

Centres escolars religiosos:

Escola gratuïta de pàrvuls Sant Vicenç de Paul

Col·legi Hispano-Francès

Col·legi Hispano-Francès de la Presentació

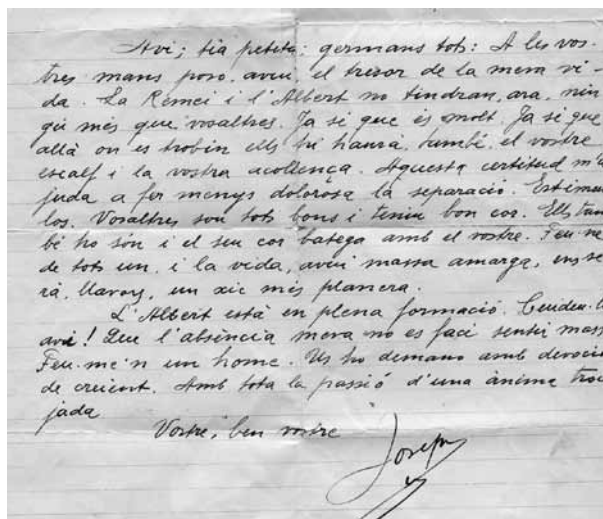
Filles de Maria, Religioses escolàpies

Religioses Esclaves del Sagrat Cor de Maria

Catòlica gratuïta Nocturna per a Nenes pobres

Col·legi Asil Vilallonga - Escola Nocturna d'obriers adults.»

Una vegada incautats els edificis dels col·legis religiosos i sota el control de la Generalitat, aquests centres

Febrer de 1939

Carta que el mestre Pey va deixar als seus familiars en el moment de marxar a l'exili.

FGT

Figueras, circa 1941

Fotografia familiar. D'esquerra a dreta, dempeus: x,x, Josep Pey, Caterina Carberol, x, Anna Carberol, Remei Carberol, Isabel Carberol, x. En primer terme, mig ajupit, Albert Pey i Carberol. FGT

continuaren impartint classes amb un altre nom i un altre professorat. El canvi de noms és significatiu. El col·legi dels germans de la Doctrina Cristiana, passarà a anomenar-se Grup Escolar Ferrer i Guàrdia; el de les Escolàpies Grup Escolar Francesc Macià.

Pel que fa a l'ensenyament secundari hi havia l'Institut, que era el més antic de la demarcació creat abans que el de Girona.

Quant a l'actuació del Consell de l'Escola Nova Unificada, la institució de la Generalitat que va manar sobre l'ensenyament una vegada esclatada la revolució el juliol de 1936, a Figueras i l'Alt Empordà tenim un testimoni de primera mà. Un dels membres que formaven part de la Comissió comarcal. Alexandre Deulofeu recorda que:

«L'havien de formar dos representants de cada sindicat i dos representants de l'Esquerra. En nom d'aquesta vam ser nomenats Joaquim Geli i jo, els dos consellers de l'Esquerra de l'Ajuntament republicà. En formaven part, també, el mestre Massó, bon amic nostre, pel partit socialista, i el company Girone-lla, també mestre, a més d'altres representants, figures anònimes i sense personalitat, a part en Viusà, llavors un dels elements destacats de la C.N.T., que més tard, en reconstituir-se els Ajuntaments fou nomenat alcalde. [...] En pri-

mer lloc aconseguirem de muntar escoles a tots els pobles i poblets de l'Empordà que no en tenien, i augmentarem els mestres en els pobles on ja hi havia escola fins a completar els quadres d'acord amb les normes pedagògiques modernes.»⁸⁸

Com en d'altres poblacions catalanes ben aviat arribaren els infants refugiats, en aquest cas, acompanyats de persones adultes, algunes de les quals eren mestres. Arribaren enviats per organitzacions d'allò més variades com la Colònia Escolar Huérfanos de Hacienda, Colonia Escolar Banco Español de Crédito, Colònia Escolar de la Fábrica de Armas de Toledo...⁸⁹

A la Torre d'en Bac, el setembre de 1936, hi fou allotjada una colònia de 53 criatures aragoneses. Consol Carreras, una de les nenes que hi visqué, recorda que:

«[...] La nostra vida transcorria amb la normalitat possible dins l'anormalitat de la situació. Anàvem a escola al mateix edifici que els del poble. Crec que es deia "Els Fosos" però nosaltres anàvem en aules a part perquè ens feien les classes en castellà, tan sols coincidíem amb els altres a l'hora del pati. La veritat és que no ens fèiem gaire. Ells ens menystenien perquè no enteníem el català.»⁹⁰

El polític

De la seva activitat política poca cosa en coneixem. Va participar activament en la campanya electoral de les eleccions de novembre de 1933, fent mitings a Vilafant i Avinyonet de Puigventós.⁹¹

Membre de la Federació Republicana Socialista de l'Empordà —adherida des del 1931 a ERC— fou secretari del Comitè Comarcal.

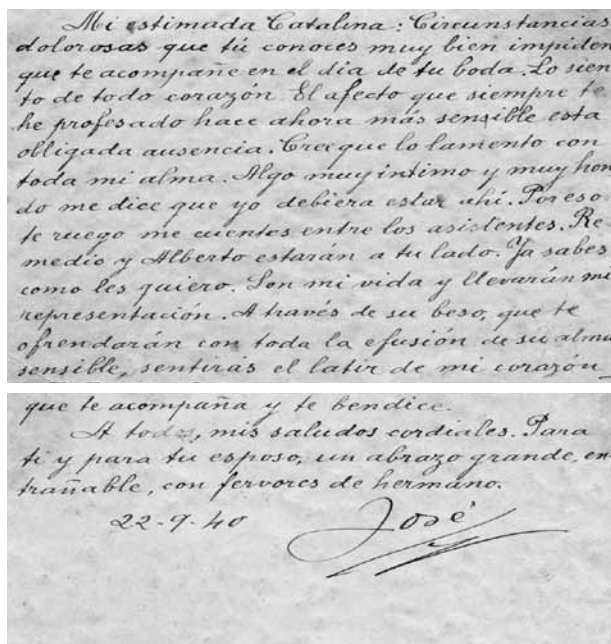
Participà activament en la vida cultural i política fi-

88 DEULOFEU, Alexandre. *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili*, vol. I, p. 22.

89 VEGEU BORRÀS, Mercè. *Refugiats/des (1936-1939)*,.

90 MORET i GUILLAMET, Rosa Maria, *Els nens refugiats a Figueres (1936-1939)*, p. 75-76.

91 *Empordà federal*, Figueres, 11 de novembre de 1933.

22 de setembre de 1940

Anvers i revers de la carta enviada per Pey des de l'exili excusant-se per no poder assistir al casament de la seva cunyada.

FGT

Figueres, circa 1945

Una tarda de futbol. D'esquerra a dreta:
Lluís Tremoleda Blanch, x, Josep Pey
i Albert Pey.
FGT

guerenca. Fou un dels socis fundadors de l'Agrupació Cultural Atenea el 1928. Catorze anys abans havia estat un dels fundadors de l'Orfeó Germanor Empordanesa del Casino Menestral.

Amb motiu de la celebració del tercer aniversari de la proclamació de la República se celebrà una manifestació cívica, un sopar popular i uns focs artificials, el 14 d'abril de 1934. En aquest sopar prengueren la paraula diferents personalitats republicanes, entre elles Josep Pey que segons la premsa comarcal:

«Comença saludant els companys allí reunits, als quals considera a tots amics de cor i republicans d'ànima. Manifesta, a continuació, que si bé els moments no són gens afalagadors per la República, creu que els republicans figuerencs, que ja tenim implantada la República a Figueres des de fa molts anys, no podíem perdre l'ocasió de festejar, amb fervor i entusiasme, la data del 14 d'abril, per tants conceptes gloriosa, tan evocadora i tan emotiva.

Recull unes paraules del President de Catalunya i brindà per la Figueres republicana, per la Catalunya que simbolitzà Macià i per aquella República esquerrista, liberal i humana que encarnà un dia aquell home auster i digne, gran amic dels catalans que es diu Manuel Azaña.»⁹²

92 *Empordà Federal*, 21 d'abril de 1934, p. 2.

L'exili

Joaquim Rosa recordava en l'homenatge al mestre Pey que

«era home íntegre, de conviccions democràtiques; en acabar la guerra incivil, no renuncià als seus ideals, ni va voler contemporitzar amb el règim guanyador, i va exiliar-se a França.»

En marxar a l'exili deixà sobre la taula de casa seva aquest text que reflecteix l'estat d'ànim d'una persona en un moment ben dolorós de la seva vida i que, és, al mateix temps un exponent de la seva humanitat i personalitat.

«Avi, tia petita, germans tots, a les vostres mans poso avui el tresor de la meua vida. La Remei i l'Albert no tindran, a partir d'ara, ningú més que vosaltres. Ja sé que és molt. Ja sé que allà on siguin també hi haurà el vostre escalf i la vostra acollença. Aquesta certitud m'ajuda a fer menys dolorosa la separació.

Estimeu-los. Vosaltres sou tots bons i teniu bon cor. Ells també ho són i el seu cor bateja amb el vostre. Feu-ne de tots un, i la vida, avui massa amarga, ens serà aleshores un xic més planera.

L'Albert es troba en plena formació. Cuida'l avi! Que la meua absència no es faci notar gaire. Feu-me'n un home.

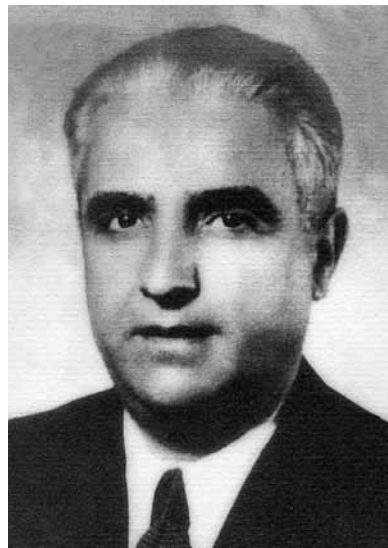
Us ho demano amb devoció de creient. Amb tota la passió d'una ànima feta trossos.

Vostre, ben vostre, Josep.»

S'exilià amb la muller i el fill, tot i que aquesta tornà ben aviat per cuidar dels fills que s'havien quedat a Figueres. No passà per cap camp de concentració. A Perpinyà donava classes de gramàtica, de geografia... a antics alumnes de l'Institut de Figueres que també eren a l'exili.

Un d'aquests alumnes, Alexandre Deulofeu, ho recorda en les seves memòries amb aquestes paraules:

«A Perpinyà vaig reprendre la classe com si no hagués sortit de l'Institut de Figueres. En efecte, a Perpinyà vaig trobar-me amb una sèrie d'alumnes exiliats com jo i quasi tots a la mateixa casa. Hi havia els dos fills d'en Pitxot, noi i noia, els dos fills de l'Eudald Soler i el noi d'en Pei. [...] El mestre Pei els donava lliçons de gramàtica, geografia, francès, dictat, etc. Aquestes classes van durar mentre vaig ésser a Perpinyà, i, per tant, foren un curs ben complet. [...] érem un nombre considerable de refugiats. Hi havia l'Eudald Soler, la seva esposa, mare i germana i dos fills, en Pei, la seva dona i el noi, en Xirau i jo.»⁹³

Circa 1950

Josep Pey.

SMS

⁹³ DEULOFEU, Alexandre. *Memòries de la revolució, de la guerra civil i de l'exili* vol. I, pg. 132-133.

Gener de 1950

Recordatori del funeral
del mestre Josep Pey.
FGT

+

PREGUEU A DÉU PER L'ÀNIMA
DE
JOSEP PEY i CALVET
MESTRE

QUE MORÍ A FIGUERES
EL DIA 2 DE GENER DE 1950,
A L'EDAT DE 56 ANYS
A. C. S.

Si l'hem de recordar, fem-ho amb oracions i sacrificis.

Era un home molt humà, molt treballador i bon pare.

Els que l'hem estimat en vida, no l'oblidarem pas després de la seva mort.

La modèstia fou sa millor gala, la laboriositat el seu més dolç esbarjo, la llar el centre dels seus amors.

PARE NOSTRE

Pare nostre, qui esteu en el cel, sia santificat el vostre sant nom: vinga a nosaltres el vostre sant regne: faci's la vostra voluntat, així en la terra com se fa en el cel. El nostre pa de cada dia donau-nos, Senyor, en el dia d'avui: i perdonau-nos les nostres culpes, així com nosaltres perdonem als nostres deutors; i no permeteu que nosaltres caiguem en la temptació; ans deslliureu-nos de qualsevol mal. Amén.

Llib. Serra-Bosaldó, 18

El seu serà un exili relativament curt.

El retorn

La seva neboda explica que

«al setembre de 1941 tornà a Figueres ja que li asseguraren que no li passaria res. Hi arribà a les 12 del migdia i a les 6 de la tarda el tancaren a la presó, on romangué fins el 20 de maig de 1943. En sortir de la presó li tornaren el pis i hi obrí una escola aproximadament a principis de 1944»⁹⁴

L'havien acusat de «desafecto al régimen». El director de la presó que el coneixia li va encarregar de fer classes als tancats. Tornà a obrir l'escola però ja no va ser el mateix, els controls sovintejaren i l'esperit liberal, democràtic i catalanista fou substituït per un dur nacionalcatolicisme.

Va dirigir l'escola fins el 1949 que la traspassà al mestre escalenc Pere Bruguera que la dirigí molts anys.

Va morir a Figueres el gener de 1950. Com manifesta la seva parenta, Maria Dolors Pey Vilanova:

⁹⁴ Carta del 7 de juny de 1993.

«Pey formà part d'aquella generació d'empordanesos de la primera meitat del segle XX que compartí uns ideals de progrés, cultura i respecte a la dignitat humana, ideals que, en el seu cas, va transmetre des de la seva professió de mestre.»

TROBADA EX-ALUMNES
COL·LEGI SR. PEY
1943-1950

1996

Coberta de l'opuscle editat amb motiu de la trobada que els antics alumnes del mestre Pey van celebrar.

FGT

Vilanova del Camí, 1924

Josep Salip amb els seus alumnes.

DP

Josep Salip i Sardà

És el cas clàssic de mestre renovador i militant d'ERC el treball educatiu del qual quedarà estroncat pel règim franquista. Pensem que per mèrits propis forma part de la nòmina de mestres empordanesos renovadors que han permès que es pugui parlar de l'Empordà com del bressol de la renovació pedagògica.

Va néixer a les Escaules, un agregat del municipi de Boadella el 19 de juny de 1899. La casa pairal era coneguda amb el nom de Can Xacó o Can Xicó, segons recorda el seu fill⁹⁵ que també diu que la família era molt de «misses», tant és així, que el seu pare va fer d'escolà durant quatre anys. I també manifesta que

«L'esquerranisme del pare ja li venia de petit. A la Primera Guerra Mundial tots els de casa eren germanòfils, ell anava a favor dels francesos.»

Va estudiar de mestre a la Normal de Girona fent l'examen d'ingrés el 20 de setembre de 1915; va estudiar del 1915-1916 al 1918-1919.

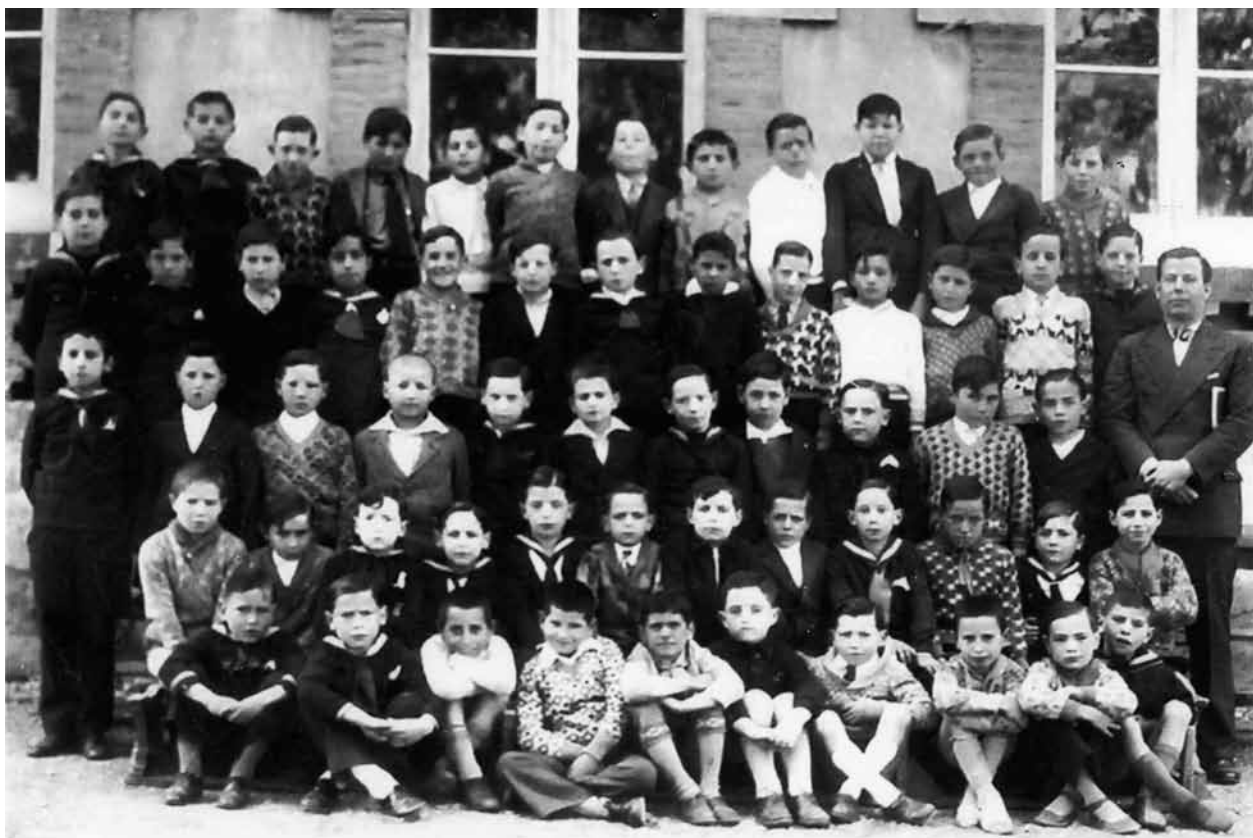
El 24 d'agost de 1924 es va casar amb Mercè Casademont i Vergés. Varen tenir dos fills: Ermengol, nat el 1925 i Maria, nada el 1929.

El mestre

La primera població on exercí de mestre va ser a Vilanova del Camí. El 1927, gràcies a una permuta, arribà a la Bisbal d'Empordà. S'hi establirà amb la seva família i hi romangué gairebé 10 anys. Es va guanyar fama de bon mestre. El mestre i historiador David Pujol, a qui seguim en aquesta biografia, escriu:

«Salip sabia guanyar-se el respecte castigant poc i la disciplina l'aconseguia fàcilment sense massa problemes. Era un professor amè: s'explicava i es feia entendre. Era un bon coneixedor de la didàctica i sempre preguntava els "perquès" de

⁹⁵ En unes «Notes sobre actituds i fets d'en Josep Salip Sardà» escrites pel seu fill i que amablement m'ha fet a mans David Pujol. Li ho agraeixo. Altres informacions ens les ha proporcionat el seu fill, Ermengol, que vam entrevistar el 4 de gener de 2011. El nostre agraïment.

La Bisbal d'Empordà, circa 1930

Josep Salip amb els seus alumnes.

ES

les coses als seus alumnes i els feia tocar fons. En aquells moments Josep Salip ja feia les classes en català i era un dels pocs mestres que es mostrava interessat perquè els alumnes l'apreguessin bé. Partidari convençut d'una ensenyança activa, donava molta importància a les excursions escolars per a una formació integral de l'infant. Sabia aprofitar els recursos de l'entorn per als seus ensenyaments.»⁹⁶

Aficionat a l'esport, el seu fill recorda, que el 1934 amb ocasió dels campionats mundials de futbol que es disputaven a Itàlia, va portar una ràdio a l'escola i els alumnes van sortir al pati a escoltar la transmissió del partit.

De les notes escrites pel seu fill n'extraïem unes anècdotes de quan era mestre a la Bisbal d'Empordà que ens ajuden a conèixer una mica més el personatge i la realitat escolar de l'època. Una vegada varen jugar un partit de futbol amb els nens que anaven a l'escola dels frares.

⁹⁶ PUJOL, David. «Josep Salip i Sardà, mestre de l'Empordà», *Punt Diari*, 28 de febrer de 1988, p. 12-13.

«Els nens dels frares ens varen guanyar per molt, però no fou pas això el que li va saber greu al Sr. Salip. Es va poder veure que els nens dels frares estaven organitzats, crec que anaven perfectament equipats, etc. i els de l'escola pública mancaven de tot. Després d'aquesta experiència crec que es formà una junta d'entre els mateixos alumnes amb el fi de començar a endegar-ho tot. Ho proposà el pare perquè no tornés a passar mai una cosa semblant.»

Els seus alumnes cada any pel seu sant li feien un regal. A casa del fill encara guarden un tinter de sobre-
taula d'escriptori amb el bust del president Macià que va ser un dels darrers regals que li feren.

Com molts altres mestres fora de l'horari escolar es dedicava a preparar pels estudis de batxillerat. Era una manera d'arribar a finals de mes ja que els sous del magisteri eren molts baixos. De 8 a 9 del matí feia classes als batxillers; també a les 12 quan s'acabava l'escola hi tornava. A la tarda de 5 a 6 feia «conferències» que era el nom popular amb el que es coneixien les classes particulars en moltes poblacions.

El curs 1935-1936 era director de l'escola pública de nois. Juntament amb altres col·legues organitzaran les colònies escolars, una pràctica higienista i assistencial que estava difonent en moltes escoles gràcies a la iniciativa de mestres preocupats per la salut dels escolars. De fet, quan esclatà la revolta contra el govern de la República els escolars de la Bisbal d'Empordà estaven de colònies organitzades i dirigides pels propis mestres.

Varen ser unes colònies especials ja que se celebraren a la mateixa població amb una durada de dos mesos; no eren com les que ja se celebraven a Figueres, o Girona, on els escolars marxaven de la seva població per anar a una població de mar o de muntanya i passar un mes en companyia del mestres. Salip va ser nomenat director de la colònia en sessió de l'Ajuntament del 2 de juliol, al mateix temps que la corporació decidia

«donar un vot de confiança als senyors Alcalde i Conseller de Cultura per tot quan afecti a l'organització de la colònia, acordant-se així mateix testimoniar les més expressives gràcies als Diputats senyors Santaló i Mascort,

per llurs gestions en favor de l'esmentada concessió.»
Sobre aquesta colònia el fill recorda que

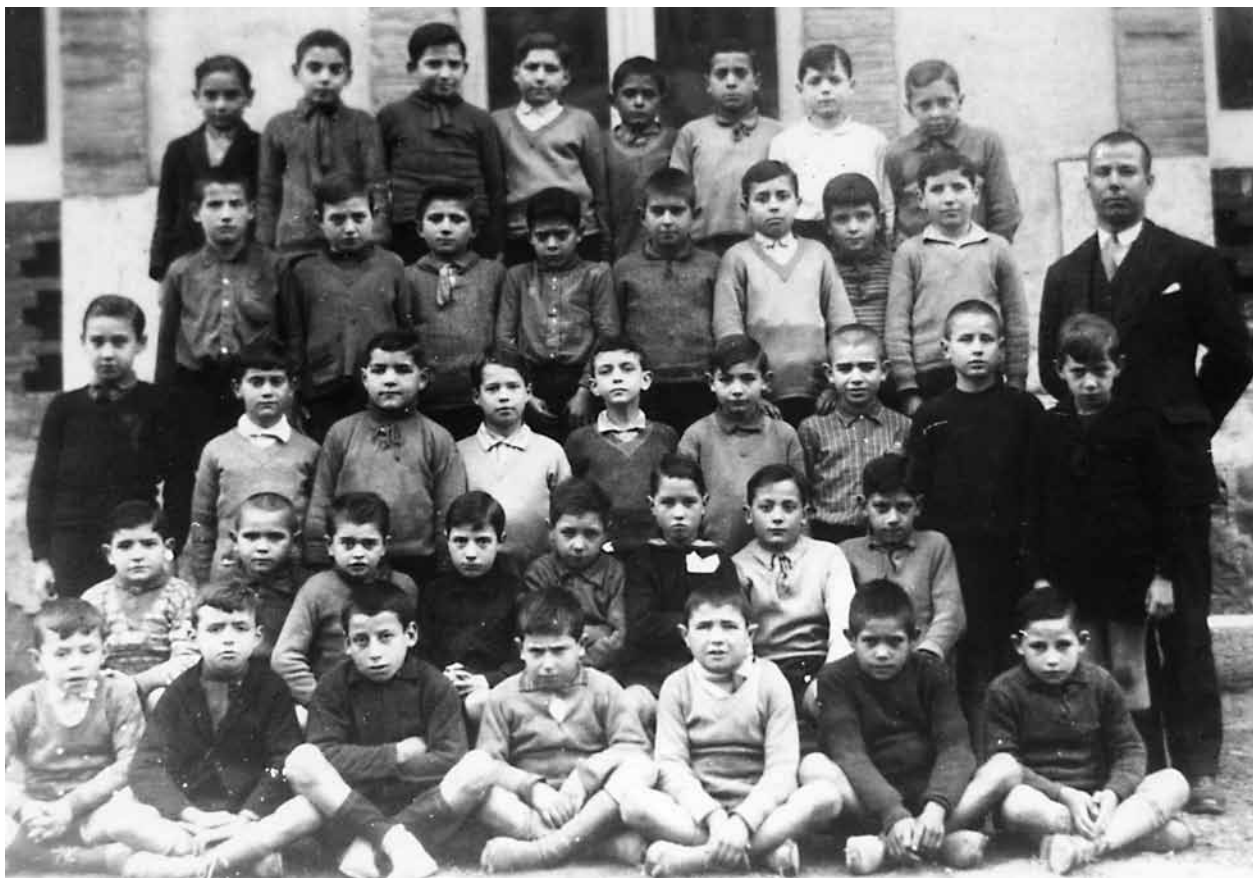
«el pare o l'escola va lograr una subvenció de la Generalitat de Catalunya i durant tot l'estiu l'escola va ser una gran guarderia. Es van comprar jocs de tota classe. Dos dies a la setmana es donava berenar a la mainada: una tarda xocolata desfeta (dimarts?) i una altra tarda em sembla que sardina de llauna amb amanida (divendres?) i els dissabtes anàvem a banyar-nos a La Fosca que era una platja que podien anar molt endins sense que l'aigua et cobrís. Fèiem dos o tres autocars. Així tot l'estiu tota la mainada no va fer res més que jugar.»

Durant la revolució formarà part de la delegació del Consell de l'Escola Nova Unificada comarcal, creada l'agost de 1936, tot i que en dimitirà aviat adduint raons d'incompatibilitat. Durant els anys de la República en guerra va implantar la coeducació a l'escola.

Com en bona part de les poblacions gironines a la Bisbal d'Empordà hi arribaren ben aviat els refugiats, una seixantena a començaments d'octubre procedents de la colònia Sorolla, de Madrid. L'ajuntament tenia cura de la seva alimentació i els va enviar a l'escola del poble.

Com faran altres mestres en poblacions on es publiquen revistes locals i comarcals, Salip escriurà diferents articles a *El Bisbalenc*. Un botó de mostra el tenim en l'article «A l'escola, minyonet, qué hi vas a fer?» de desembre de 1927, en un número extraordinari de la revista dedicat a la joventut. El text, un testimoni ben clar de la concepció que tenia Salip, i d'altres mestres renovadors, de l'escola i de l'educació, diu així:

«Hi vaig aprendre de llegir per saber-ne més tard el que hi ha dins els llibres. Escolteu: Tot girant aquestes planes tacades de negre, no senti un soroll confós de veus llunyanes que venen del abim dels segles passats? Es la veu dels morts que retruny a través de la velluria i del temps i que cap forma humana pot estroncar... Es la veu dels éssers engendrats per la raça, que han prodi-gat la seva llum vigorosa damunt el camí foscós de l'humanitat; éssers sagrats, quin nom jo vull conèixer i es-colpir fortament dins mon cervell...»

La Bisbal d'Empordà, circa 1933

Josep Salip amb els seus alumnes.

DP

Vaig a l'escola per ésser útil, per ésser just, per ésser bo; doncs l'home sols posseeix aquells atributs per llur saviesa, per la força de la raó i la puresa de llurs sentiments.»

El 1937 marxarà a treballar a les escoles de Salt, en serà el director. El fill recorda que vivien en una casa en no gaire bon estat i que a la del costat hi estaven acollits els refugiats procedents del Nord.

Al cap de mig any marxarà en ser nomenat delegat de Primer Ensenyament de la zona de Tortosa. Davant la situació bèl·lica a mitjans del 1938 la dona i els fills ja varen anar a viure a les Escaules.

El polític

Militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, el seu fill explica que el 1934 va ser tancat a les casernes de Girona. I afirma:

«Cal recordar que a la Bisbal, abans del 6 d'octubre de 1934, se celebrava un altre 6 d'octubre, no sé ben bé per quins fets.⁹⁷ També per aquesta diada en Josep Salip, l'any 1932 o 1933 va ser l'encarregat de glossar-la al cementiri de la Bisbal. Els assistents en van sortir amb els ulls humits per l'emoció que els hi havia sabut transmetre.»

Encara que militant d'Esquerra Republicana de Catalunya no tingué càrrecs de rellevància política ni en el camp municipal ni en l'àmbit català. Des del punt de vista sindical, esclatada la revolució el juliol de 1936, va formar part del Comitè de la CNT.

L'exili

Acabada la guerra marxarà cap a l'exili el novembre de 1939.

El seu fill recorda que:

«el pare era de la quinta del 1920 i ja en plena retirada va arribar amb altres militars fins a Oix, ben a prop de la frontera francesa. Allà els seus companys varen encaminar-se cap a França, mentre que Salip va tornar cap a casa seva a les Escaules, on es va amagar. Estava convençut que no havia de marxar perquè no havia fet res de mal. Fins i tot es volia presentar davant la Comissió Depuradora. Al cap d'uns mesos sota el nou règim l'alcalde del poble que sabia on estava amagat, veient com anaven les coses li va aconsellar que marxés. Decidit a fer-ho anà fins a casa la seva germana a Capmany i d'allà un de la població, anomenat Navarro, el va passar a l'altra banda.»

Ermengol Salip explica que devia passar entre la Jonquera i el Puig Neulós.

Mentre era a l'exili la Comisión Depuradora del Magisterio de Girona el sancionà el 18 de novembre de 1940 aplicant-li l'article 171 de la Ley Moyano que comporta l'expulsió del ministeri per abandó de destí.

⁹⁷ Es refereix als fets ocorreguts a la Bisbal d'Empordà el 6 d'octubre de 1869 amb motiu de l'aixecament federalista.

Les Escaules, Nadal del 1933

Josep Salip.

ES

Salt, 1937

Grup de mestres.

Josep Salip és el director,
dempeus, el primer de la dreta.

ES

A França estigué tancat al camp de concentració d'Argelers una temporada i va sortir gràcies a les gestions d'en Pi, un conegut seu que tenia una fàbrica de nines. Salip hi treballà poc temps. No s'avenien per qüestions de feina.

D'allà va iniciar un petit periple pel Departament dels Pirineus Orientals, anant a fer de pagès primer a Elna, al Rosselló, i després a Bolquera, a l'Alta Cerdanya.

Abans del retorn treballà un parell d'anys en unes guarderies de la Creu Roja Suïssa. Hi havia nens de tot Europa.

«Suposo que de resultes de la Segona Guerra Mundial»

explica el fill, que continua:

«suposo que la mainada de les guarderies eren de diferents nacionalitats perquè ell m'havia explicat que cada vegada que marxava un nen, tots anaven al pati a acomiadar-lo i cantaven "L'hora dels adéus" i tots acabaven plorant.»

El retorn

Tornarà el maig de 1948. No es dedicarà més a l'ensenyament. Es retirà al seu poble, les Escaules, on farà de pagès. A les notes escrites pel seu fill, recorda una frase que Josep Salip els deia poc abans de morir:

«Quan era a la Bisbal, quan tenia trenta anys, al ple de la meva activitat, em semblava que el món era petit per a mi. He arribat derrotat, vençut, acabat. Ara el món em ve gran.»

Tot era degut a l'exili que va sofrir, comenta el fill.

Va morir a Llers el 2 de setembre de 1959. La seva vídua va demanar la pensió de viduïtat. Explica el fill:

«La mare va cobrar la pensió de viduïtat. El pare sempre ens havia dit que ell no podia cobrar, però ens deixà tota la documentació docent i la mare no va tenir cap problema quan ell va morir.»

Lió, 1946

Josep Salip a les colònies de la Creu Roja Suïssa.

ES

Montserrat, 1 de febrer de 1938

Intervenció de Miquel Santaló en la sessió de les Corts espanyoles celebrada al Monestir de Montserrat durant la Guerra Civil. Rere seu, mig tapat, Josep Puig i Pujades. I al seu costat, Lluís Nicolau d'Olwer.

ASC

Miquel Santaló i Parvorell

És la figura més representativa del «republicanisme pedagògic» per la seva doble vessant de polític i de professor. El seu treball a l'Escola Normal de Girona obrint nous camins en el camp de l'ensenyament i la pràctica de la geografia així com la seva actuació política com a primer alcalde republicà de la ciutat de Girona i altres actuacions polítiques posteriors en els governs de Catalunya i d'Espanya (durant la República i a l'exili) el fan, per mèrits propis, un personatge de primera fila i mereixedor d'una estudi en profunditat de la seva actuació política a l'exili, fins ara molt poc coneguda.

Pel que fa a l'etapa de l'exili, en la biografia que presentem, hem utilitzat força documentació inèdita proporcionada per la seva filla Adelina que viu a Guadalajara, la capital de l'estat mexicà de Jalisco. Sobresurten dos diaris de l'exili escrits pels fills de Santaló: Adelina i Miquel. També ens hem servit de part de la correspondència que es guarda a l'Arxiu Municipal de Girona gràcies a la donació que va fer la seva filla.

El mestre

Miquel Santaló va néixer el 2 de desembre de 1887 a Vilaür, en una nissaga de mestres de l'Alt Empordà, tal com ens explica la seva filla:⁹⁸

«El meu avi tenia tres filles i tres fills, i quan va ser gran va dir que lo que tingués, els camps i això... era per a tots... però els germans es van ajudar i van dir: «no, que sigui per les germanes i nosaltres, ens n'anem a estudiar, volem ser mestres», i tots tres germans varen ser mestres. El més gran es deia Pere, aquest no el vaig conèixer perquè era molt gran i era mestre a la província de Barcelona. El segon era en Silvestre i el tercer, que era el més petit, era el pare».

Així doncs, tots tres germans varen ser mestres igual que el seu pare. Silvestre exercí en diferents escoles de la ciutat de Girona des del 1905 fins el 1945

98 Adelina Santaló i Cortina fou entrevistada a Guadalajara, el 31 de juliol de 2002.

1923

Portada del llibre que va donar fama a Miquel Santaló de geògraf renovador.

MT

quan va ser castigat pels franquistes i demanà la jubilació avançada. Pere exercí a Guissona i Santa Coloma de Gramenet.

Miquel Santaló estudià la carrera de mestre elemental a Girona i la de mestre superior a Barcelona. Exercí de mestre a Girona (1909) i des de ben jove col·laborà a la revista *El Defensor del Magisterio* que dirigia el seu germà Silvestre. Escriurà en les revistes professionals exposant el seu parer sobre temes que preocupaven al col·lectiu. El 1907 publicarà l'article «Es una mengua» en el que lamentava l'actitud del magisteri públic gironí i es preguntava

«¿No es vergonzoso que la provincia, que en pasados días iba a la vanguardia de las demás, se vea hoy retraída, estática, sin hacer nada?»

Considerava que són centenars de mestres i que poden fer molt més. El 1909 publicà l'article «Una excursión» explicant la sortida a les mines de Celrà; ja no parerà d'escriure articles professionals en diferents revistes i diaris: *L'Autonomista, Revista de Escuelas Normales...*

El 1910 anirà a treballar a l'escola de nens de Corpa, a la província de Madrid, com a mestre interí. Després, el 1911, es traslladarà a Guadalajara com a mestre auxiliar d'una escola graduada de nens i, més tard, el 1914, al Sana-tori Marítim de Pedrosa, a la província de Santander. I el 1915 tornarà a terres gironines, a Arbúcies. Seran uns anys de canvis constants.

Mentre era en aquesta població de la Selva, ingressarà a l'Escola Superior de Magisteri de Madrid per continuar la seva formació. Allà va rebre les influències intel·lectuals i pedagògiques del professorat, bona part del qual era membre de la Institución Libre de Enseñanza. L'any abans l'havia passat a París en una estada d'estudis i formació pagada amb diners propis i amb l'ajuda econòmica del seu germà Silvestre.

L'informe de l'inspector Manuel Ibarz en la seva visita a Arbúcies el 26 de juny de 1917 fa un bon elogi de Santaló:

«Nominalmente el maestro de esta escuela es D. Miguel Santaló, alumno muy aventajado de la Escuela Superior del Magisterio, de probada cultura y muy entusiasta de cuanto afecta a la educación y a la enseñanza.»

De totes maneres degut als estudis que fa a Madrid és poc present a l'escola; ha deixat la feina en mans d'un substitut, Josep Serve

«a quien no le debe faltar buena voluntad para el trabajo.»

L'agost de 1916 participarà a les Conferències Pedagògiques que se celebraren a la Normal de Girona, organitzades per l'Associació Provincial de Mestres Nacionals, el president de la qual era el seu germà Silvestre. La seva ponència tractà sobre *Lo que puede hacer el Magisterio por la cultura*

patria. En aquells moments, quan parlava de «cultura patria» es referia a Espanya. Així ho donen a entendre les paraules inicials quan s'interroga

«¿Puede decir hoy, el maestro español, que conozca al niño que asiste a sus escuelas? O de otro modo, ¿ha hecho, ha procurado hacer una Pedagogía española, una Pedagogía científica, una Paidología nacional?»

La seva exposició, molt ben documentada demostra un ampli coneixement dels corrents pedagògics europeus. La dividirà en tres parts: «El niño español», «Didáctica pedagógica» i «Ideal del magisterio».

A Madrid va col·laborar amb el Museo Pedagógico Nacional en l'organització de les colònies escolars. Amb aquesta experiència, l'agost de 1918, dirigirà les colònies escolars de la ciutat de Girona; posteriorment l'Ajuntament li concedirà un «vot de gràcies» per la feina ben feta com a director de la colònia. Aquest mateix any, l'agost, la Direcció General de Primer Ensenyament li concedirà la excedència il·limitada.

A la Normal de Madrid obtingué el número 2 de la seva promoció i per permuta arribarà com a professor de geografia de la Normal de Girona el 1918. No farà el servei militar; l'agost de 1920 consta com «excedent» en la documentació militar.

El 1919 participarà, juntament amb Cassià Costal, a l'Assemblea de la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya celebrada a Tarragona; ambdós intervingueren en el tema dedicat a la formació i selecció del Magisteri.

Formarà part del claustre de professors de la Normal gironina, des del curs 1918-19 com a professor de geografia fins que serà cridat, ja durant la República, per anar a l'Escola Normal de la Generalitat, creada el 1931 a Barcelona. L'historiador Joan Puigbert parlant de la Normal gironina afirmarà que el seu èxit i bon fer:

«Cal atribuir-lo, sense cap mena de dubte, a la formació d'un Claustre de professors ben preparats professionalment, relativament joves, i originaris majoritàriament de la mateixa demarcació de Girona, o en tot cas catalans, i estretament vinculats al moviment de reforma educativa del magisteri gironí.»

Al costat de Santaló formaven el claustre Cassià Costal, Ignasi-Enric Jordà, Manuel Xiberta, Joan Gomis... Durant la Dictadura de Primo de Rivera hi hagué canvis a la Normal masculina, els professors Costal i mossèn Jordà, dimitiren i Santaló fou nomenat secretari pel fet de ser el més gran.

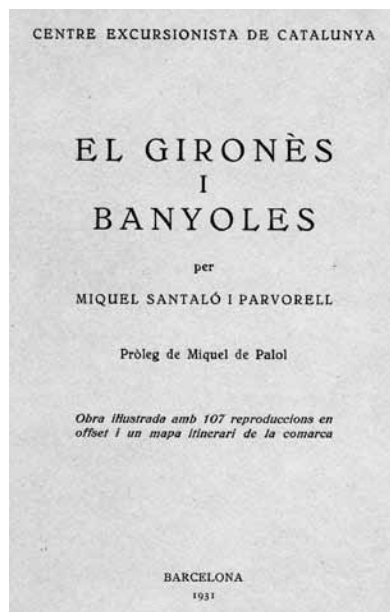
Durant la Dictadura primoriverista obtingué una beca per l'ampliació d'estudis i marxarà a estudiar Geografia a França. El curs abans de marxar a l'estranger havia organitzat una sortida, juntament amb les alumnes de la professora Adelina Cortina, en el marc de les classes de pràctiques de Geografia i de Ciències Naturals a Caldes de Malavella.

De sortides d'aquest tipus en continuarà fent durant els següents cursos. Per exemple, amb l'alumnat de primer i segon curs, a finals del 1928, visitaren Serinyà i Banyoles amb el professor Font, col·lega de feina i a les antípodes des de l'òptica política. En alguns casos aquestes sortides es feien amb l'alumnat de les dues escoles Normal, la masculina i la femenina. Així el 1929 amb motiu de l'Exposició Universal anaren a Barcelona acompanyats de força professors.

Aquests anys, i els de l'etapa republicana, varen ser els millors des del punt de vista pedagògic, en la llarga història de la Normal. Els sectors renovadors del professorat havien estudiat a la Escuela Superior del Magisterio, a Madrid, que estava clarament sota la influència de la Institución Libre de Enseñanza. Alguns també foren influenciats per l'obra educativa i escolar de la Mancomunitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona, per les propostes de Montessori així com per l'acció formativa de l'Institut Jean-Jacques Rousseau de Ginebra on Édouard Claparède impartia el seu mestratge.

El gener de 1921 es casarà amb Adelina Cortina i Benajas, nada a València el 1891 que també era professora de la Normal gironina des del curs 1919-1920. Hi va treballar fins a finals de la República.⁹⁹ Els dos profes-

⁹⁹ Va fer els estudis a la Normal Superior de València. Abans de venir destinada a Girona va exercir de mestre al Grup Escolar Cervantes de la ciutat de València (abril 1913 – agost 1918) i després passà com a mestra en propietat a l'escola de Llocnou d'en Fenollet (agost 1918 – juliol 1919), a la Costera. En l'informe de la seva Fulla de Serveis, de 21 de juliol de 1919 hi figura la

1931

Llibre que va confirmar Miquel Santaló com a geògraf renovador.

MT

sors es varen conèixer a la Normal gironina. Adelina impartirà les assignatures de Física, Química i Història Natural. En el claustre va coincidir amb la professora de música Elisa Uriz d'ideologia comunista que, com Cortina, el 1939 marxarà a l'exili.

El matrimoni Santaló-Cortina viuran a Girona, a l'actual Ronda Ferran Puig, número 24. Vivien porta per porta amb la família del seu amic Carles Rahola que fou assassinat pels franquistes poc temps després d'ocupar la ciutat el febrer de 1939.

Ja hem dit que el 1923, durant la Dictadura de Primo de Rivera, va ser becat per la Junta de Ampliación de Estudios visitant diferents capitals europees. Durant el viatge enviava cartes i postals a la seva esposa i a les filles Adelina i Joana explicant l'estada a Suïssa, a França i a Bèlgica. Algunes d'aquests textos són escrits en català, d'altres en castellà i en francès, i tenen un to diferent si van adreçats a la seva dona o a les filles; sovint els textos per a les filles van acompanyats de dibuixos.¹⁰⁰ També envia postals dels museus que visitava explicant les imatges artístiques que es veien a la postal. La intensa correspondència amb la seva dona i filles i amb el seu germà Silvestre, mostren un Santaló pedagog que amplia coneixements i, al mateix temps, un Santaló polític que explica als familiars gironins els canvis que es van produint a Europa i, també, l'home preocupat per la política catalana i espanyola.

A més de professor va ser autor de diversos manuals renovadors per a l'ensenyament de la geografia i d'un estudi comarcal sobre el Gironès publicat el 1923 i considerat el primer estudi geogràfic modern d'una comarca catalana. Aquest treball fou premiat, el 1926, per la Real Sociedad Geográfica de Madrid com el millor sobre l'estat actual de l'ensenyament de la

següent nota: «Sobresaliente y Premio extraordinario en la obtención del Título de Maestra Superior. Voto de gracias de la Junta Provincial de 1ª enseñanza por los trabajos en pro de la Mutualidad escolar». El curs abans d'anar a Girona ensenyà matemàtiques a la Normal de la Laguna, a Tenerife.

100Heus ací el text d'una carta adreçada a les seves filles (no porta data): «Ade y Canita: papá ha ido a estudiar y ver cosas que gusten a Ade y Canita. Cuando vuelva, papá traerá cosas muy bonitas y un plátano para Ade.

Papá subió al tren. Cuando se hizo oscuro vio la luna, la misma luna que se ve desde el balcón. Papá le mandó besos para Ade y Juanita. Las nubes taparon la luna y papá se durmió.

Ade. Si sale la luna hoy mírala que papá lo hará también.

Ahora papá está en medio de unas montañas, y al lado de un río muy grande, más grande que el que vemos al ir a la dehesa. Encima del agua hay muchas barcas y dentro pececitos que nadan contentos. Mira las montañas, el río y la casa que ve el papá. [hi ha un dibuix en el que s'hi veu un riu amb una barca, unes muntanyes i una casa]

¿Ves, Ade? Otra vez, cuando seas mayor vendrás con papá. Hoy te mando muchos muchos besos y otros muchos para Juanita. Dáselos tu. Y a mamá también. Y a los tios. Adiós.

Papá.»

Geografia a Espanya. La memòria portava per lema «Cosmos» i hi exposava un pla de reforma per a l'ensenyament geogràfic. De totes maneres el jurat, tot i premiar-lo per unanimitat, va manifestar que no

«se hace solidario de algunas de las apreciaciones que el autor formula al juzgar deficiencias de la enseñanza en determinados centros docentes»

El 1929 editarà a Girona *La Península Ibérica. Geografía de España y sus colonias*.

En l'àmbit educatiu català hem de destacar que Santaló també participà com a professor en diferents Escoles d'Estiu, a Barcelona. El 1922 durant la Mancomunitat de Catalunya impartirà una lliçó d'iniciació a la cartografia a l'aula amb el títol «Lliçó de Geografia amb un exercici cartogràfic». Deu anys després, a l'Escola d'Estiu del 1932, participà als cursos de perfeccionament amb un curs sobre Geografia Econòmica de Catalunya.

Amb la creació de l'Escola Normal de la Generalitat, a Barcelona, el 1931, Cassià Costal i Miquel Santaló varen ser cridats a formar part del claustre d'aquesta nova Normal que era concebuda amb criteris «d'assaig pedagògic». Això permeté al govern català d'escollir els que considerava els professors més adients, per formar els futurs mestres del país sense necessitat de fer oposicions. Dos d'aquests mestres varen ser els esmentats Costal i Santaló que, a més varen ocupar successivament la direcció del nou centre.

Santaló substituirà Costal en la direcció del centre el setembre de 1932 a causa de la dimissió d'aquest. De totes maneres a causa a la seva condició de diputat i polític es nomenà a la professora Margarita Comas vicedirectora. A l'hora de la veritat Comas exercí com a directora del centre. Alexandre Galí, que no compartirà plenament l'obra d'aquesta Normal, escriurà:

«Aleshores fou nomenat director el senyor Miquel Santaló, però com que aquest senyor era diputat i polític actiu i a penes se'l veia per l'escola, va ésser nomenat un vicedirector, càrrec que va exercir la professora Margarida Comas la qual fou en realitat la veritable directora de l'Escola.»¹⁰¹

Santaló va ser cridat a formar part del claustre per la seva condició de professor de geografia. El seu bon fer (teòric i pràctic) a la Normal de Girona i les seves publicacions renovadores el feien un candidat excel·lent, amb un perfil que s'adequava bé a les orientacions pedagògiques i metodològiques d'aquest centre que volia ser un nou model amb un estil propi de formació dels futurs mestres. En aquest sentit Pau Vila, la figura més representativa de la nova Geografia a Catalunya, a propòsit de la *Geografía general e iniciación a la geografía descriptiva* de Santaló, afirmava:

1931

Fotografia oficial de Miquel Santaló com a diputat al Congrés.

FJI

¹⁰¹ GALÍ, Alexandre, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, p. 23.

Circa 1931

Miquel Santaló al seu despatx.

MT

«En aquest llibre són posats, a bon segur que per primera vegada, a l'abast dels alumnes normalians i batxillers els conceptes moderns de geografia física i de la geografia humana. Dóna, demés la impressió d'ésser una obra nascuda al calor de la classe, elaborada en el treball de preparació docent de cada dia...»¹⁰²

Vila diu una veritat com un temple, ja que Santaló era dels que promovien un ensenyament a partir del contacte directe amb el territori. Els seus antics alumnes ho confirmen. El consideren un dels millors professors que han tingut perquè els feia aprendre la geografia no pas des de darrera una taula sinó trepitjant el terreny. La seva monografia sobre el Gironès ha estat posada com exemple d'una nova visió de la Geografia. I no només estudià el Gironès sinó també Catalunya a partir de treballs de la comarca i de la regió. I ho feia amb una nova metodologia molt més dinàmica, que l'esmentat Carbonell resumeix de la següent manera:

¹⁰² Butlletí dels Mestres, núm. 29.

«Per a la investigació metòdica de les comarques, suggeria dos camins: recórrer els tècnics mateixos — geògraf— el territori i aplegar directament les dades necessàries per ordenar-les i unificar-les després; o bé reunir aquests elements mitjançant enquestes adreçades a les persones més capacitades de cada població, interpretant-los a la vista de bones cartes geogràfiques i climàtiques.»¹⁰³

Figurava com a professor agregat a la Facultat de Lletres i al Seminari de Pedagogia, el curs 1933-34.

Ensenyava, feia política i escrivia i publicava. Al llarg d'aquests anys va escriure força llibres i, sobretot, una enorme quantitat d'articles i treballs periodístics que passen del centenar llarg, entre els publicats a *El Magisterio Gerundense*, *El Autonomista*... L'historiador Josep Clara els ha catalogat. Els llibres són els següents: *El concepto materialista de la historia* (Madrid, 1918), *Geografía general e iniciación a la Geografía descriptiva* (Girona, Dalmau Carles Pla, 1923), *Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: El Gironès* (Girona, Tallers d'El Autonomista, 1923), *Geografía general y universal descriptiva* (Girona, Dalmau Carles Pla, 1926), *Geografía de España y sus colonias* (Girona, Talleres gráficos de Darío Rahola, 1929), *El Gironès i Banyoles* (Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, Tallers gràfics Hostench, 1931). Col·laborà, a més, en la *Geografía universal* (Barcelona, Instituto Gallach de librería y ediciones, s/d), i en *Divisió Territorial. Estudis i Projectes. Nomenclàtor de Municipis* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1933).

Mentrestant a Girona la seva esposa fou la responsable d'organitzar a l'Escola Normal, en el nou clima polític i social republicà, el curs 1935-1936 cursos de mecànica, electricitat per a obrers i a base de matrícula gratuïta.

Santaló va formar part de la ponència per a l'estudi de la divisió territorial de Catalunya creada l'octubre de 1931 per la Generalitat de Catalunya. En aquesta ponència també hi figurava el mestre biografiat Pere Blasi.

¹⁰³CARBONELL, Jaume. *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*, p. 286.

El polític

De tots els biografiats és el que té una carrera política més extensa, intensa i àmplia ja que compren els àmbits municipal, català i espanyol i des del punt de vista cronològic abraça la monarquia alfonsina, la República i l'exili.

L'interès per la política el portarà ben aviat a presentar-se a les eleccions generals de l'1 de juny de 1919. Anava a la candidatura republicano-socialista i, tot i que triomfà a la ciutat de Girona, no va sortir elegit diputat. Cinc anys més tard, el 1923, va ser elegit diputat provincial pel districte de Girona.

El 12 d'abril de 1923, quan ja era professor a la Normal gironina, publicà el manifest «Als republicans de les encontrades gironines». Era tota una exposició del seu pensament polític. Després d'una introducció general, agrupava les reflexions i propostes en diferents blocs temàtics: econòmics, socials, morals, culturals i militars. Pel que respecta al tema cultural afirmava:

«Encara és un fet a Espanya. Onze milions de persones no saben llegir ni escriure. Molts més estan incapaçitats per a capir les mínimes relacions dels fenòmens de la naturalesa i dels de la vida de relació humana. Tot un món tancat per a gaudir-ne les seves bel·leses i per a opinar-ne amb el coneixement degut. En això s'apoya sobre tot la política d'explotació i d'engany del país.

El dret a una cultura per a tots els infants és tan sagrat com el dret al pa de cada dia. Per això hem demanat sempre una instrucció gratuïta i obligatòria i l'escola única, del estat, que permeti i garantitzi a tots els capacitats, amb independència de llur posició econòmica, la seguretat de poguer arribar als esglaons més enlairats de les Ciències, de les Lletres o de les Arts, i s'acabi el privilegi de les classes poderoses de comptar amb la Universitat, sostinguda per tots, com un feude.»

Aquesta contundent manifestació educativa i escolar la trobarem, anys després, en l'etapa revolucionària de juliol de 1936, en el programa del Consell de l'Escola Nova Unificada.

La seva carrera política tingué el seu moment àlgid a casa nostra durant els anys republicans. Les eleccions

Olot, 31 de juliol de 1932

Visita de Francesc Macià a la Cooperació Fabril. A més de Miquel Santaló, aleshores alcalde de Girona, s'hi poden apreciar: el dirigent olotí d'ERC, Antoni Dot; el governador civil de Girona, Claudi Ametlla; el comandant Enric Pérez Farràs; el comissari de la Generalitat a Girona, Josep Irla; i el secretari del president Macià, Joan Alavedra.

ANC-FONS MACIÀ

ons del 12 d'abril de 1931 i l'adveniment de la República comportaren canvis importants en la vida professional i política de Santaló. Cap del republicanisme gironí fou escollit el primer alcalde republicà de la ciutat en ser el més votat. Amb una participació superior al 80% la candidatura d'Unió Republicana (amb la participació d'ERC) va tenir 1.820 vots i li varen correspondre 15 regidors. La Lliga Regionalista amb 914 vots obtingué 5 regidors. L'opció catòlico-monàrquica, que només es presentà a tres de les quatre circumscripcions electorals, aconseguí 3 regidors i la Unió Monàrquica 2.¹⁰⁴

El 15 d'abril després de la primera sessió del nou consistori gironí, l'alcalde de Santaló féu la següent proclama:

«Ciutadans de Girona.

A les sis de la tarda de la gloriosa jornada d'ahir va proclamar-se la República a Girona encarnant la sobirania popular del poble.

Els homes elegits per sufragi universal, han constituït el nou Ajuntament per respondre als delers de justícia, d'ordre i de legitimitat del Poder.

Aquest Ajuntament vol dir en primer terme com estima cordialíssimament

104 Vegeu CLARA, Josep, *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*.

el civisme exemplar del poble en les hores de màxima responsabilitat, i la confiança de què tothom voldrà continuar en l'actitud intel·ligent i ferma que ha d'ésser penyora de màxima garantia per a la consolidació del nou règim.

Visca la República!

Miquel Santaló, Alcalde.»

El maig d'aquest 1931 el president Macià el nomenà conseller adjunt del govern provisional de la Generalitat. El mes següent, en les eleccions generals serà escollit diputat a Madrid per la circumscripció de Girona i serà reelegit en les eleccions del 1933 i del 1936. El 22 de setembre de 1933 renuncià a l'alcaldia en ser nomenat ministre de Comunicacions. Com es pot deduir varen ser uns anys d'intensa activitat política que difícilment podia conjuminar-se amb els de la docència. Durant uns anys compartirà la política municipal de Girona amb la política del govern català i, més tard, del govern central. Mentrestant Adelina, la seva dona, continuarà a Girona com a professora de la Normal.

I l'octubre de 1933 el president Macià el nomenà conseller primer del govern català, intervenint aleshores sovint en la vida parlamentària. Només cal veure el Diari de Sessions on hi consten les seves intervencions. Amb motiu del primer aniversari del Parlament de Catalunya, després d'adherir-se a les paraules del president de la Cambra, Santaló va manifestar:

«Els que érem parlamentaris a les Corts Constituents, recordem les jornades de fonda emoció que vàrem passar en aquelles Corts en tractar el problema de Catalunya, problema que es reduïa, fonamentalment, a traduir en un precepte legal l'aspiració unànime del nostre poble, de recobrar les llibertats que d'anys i anys li havien estat arrebastades.»

Quan Santaló era a Madrid escrivia sovint a la seva esposa explicant-li la vida política, els debats parlamentaris... Es tracta de documents personals, no pas polítics, en els que es manifesta amb tota sinceritat. La carta que li enviava el 14 de juliol de 1931, el dia de presa de possessió, és tota una declaració de principis humans i polítics:

18 de novembre de 1933

Anunci publicat a *Empordà Federal*, amb la candidatura d'Esquerra a la circumscripció de Girona de les eleccions a Corts Espanyoles.

1936

Bitllet de lliure circulació pels ferrocarrils de l'Estat espanyol, emès a favor del diputat al Congrés, Miquel Santaló.

AG-CDRI

«Querida Adelina:

Al sentarme por 1ª vez en mi escaño, a las 7 de la tarde, en un ambiente de emoción indescriptible, que hace más inconmensurable el sentido de trascendencia y responsabilidad, junto al apretado abrazo del esposo va el abrazo del hombre público que por tener mujer e hijos pone más voluntad en la lucha y más infinitud en las esperanzas.

El salón está lleno. No hay escaños para todos los diputados; mucho menos sitio para el público. A las 7 y cinco minutos (esto me ha obligado a interrumpir estas líneas) ha entrado el gobierno en pleno. La Asamblea, puesta en pie, aplaude y vitorea la República. Hecho un silencio de connivencia, hace uso de la palabra el Sr. Alcalá Zamora. Una ovación de 35 minutos, esculpida como el Moisés de Miguel Angel. Vítores a la sustancia y a la forma. Glosa a la soberanía del poder civil. Fe en la sociedad y sentido de la Asamblea. Invitación a presenciar el desfile del ejército de la República. Lo espectacular. Un público inmenso presenciar el acto que imprime al alma un recuerdo perdurable. Mientras tanto, saludos a compañeros y amigos. Presentación a ministros que abrazan. Entrada otra vez al salón de reuniones y empieza la labor pesada de las rotaciones. ... Sal-dremos a las once de la noche al menos... Mañana... ya sabrás.»

En aquesta correspondència podem veure un Santaló engrescat; en d'altres cartes posteriors la seva visió serà molt més crítica.¹⁰⁵ El 16 de juliol de 1931, després d'explicar-li que s'està adaptant a la nova situació, li manifesta que:

«El ambiente general es de cordialidad hasta ahora. Todo, sin embargo, me hace el efecto de ser excesivamente quebradizo.»

Durant el mandat de Santaló com alcalde l'Ajuntament de Girona feu notables inversions en les escoles públiques de la ciutat i s'inauguraren dos nous edifi-

¹⁰⁵ La correspondència des de Madrid i d'altres poblacions com a diputat a Corts és abundant i permet de conèixer les impressions personals del món de la política del govern central.

cis: l'escola Ramon Turró (avui Col·legi Verd) al barri de la Mercè i la Ignasi Iglésias (avui Montjuïc) al barri de Pedret.

L'escola Ignasi Iglésias es va crear en el barri més marginat de la ciutat. És interessant de veure els debats del consistori davant d'aquesta política. Els regidors de la Lliga no estaven d'acord amb la despesa prevista per fer aquesta escola —que volia ser el centre més emblemàtic de la ciutat— en el barri més degradat. Amb una capacitat per a 300 alumnes constava de tres plantes. Dissenyada per l'arquitecte municipal Ricard Giralt i Casadesús, a la planta baixa a més de la cantina, una de les novetats de l'escola, hi havia uns porxos per tal de poder fer treballs manuals. Al primer pis hi havia les aules per a les noies i els serveis sanitaris i a la segona planta les aules per als nois, la biblioteca, el museu escolar, els despatxos del professorat. El primer director de l'escola va ser Silvestre Santaló, el germà gran dels Santaló.

La preocupació per la cultura en general i per la creació de places escolar en particular va ser un dels objectius del primer ajuntament republicà. Només cal recordar que en tres anys se'n varen crear més que les que s'havien creat al llarg de tota la monarquia. De fet en la propaganda electoral demanant el vot per la candidatura republicana s'hi afirmava, entre altres coses, que

«República vol dir: (...) instrucció a l'abast de tot-hom.»

Una de les constants preocupacions dels regidors d'ERC era la millora de l'escola pública, en una ciutat que la presència de les escoles congregacionistes era molt notable.

La millora de l'ensenyament públic va ser una de les prioritats d'Esquerra Republicana de Catalunya i, en la mesura del possible, intentaren fer realitat aquesta opció.

El 2 de juliol de 1934 *L'Autonomista* publicava l'article «Escoles creades per la República a Girona» que demostrava amb dades concretes els avenços que s'havien produït a la ciutat d'ençà que governaven. Les dades, sens dubte, parlen per elles mateixes:

Concentració de Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya al Teatre Municipal de Girona, pel dia 1.er de febrer, a les 10 de la nit.

PARLARAN ENTRE ALTRES:

AGUSTÍ CABRUJA

PERIODISTA

JOAN GINESTA

PRESIDENT DE LA JOVENTUT REPUBLICANA DE LA BISBAL

ALEXANDRE DEULOFEU

PROFESSOR DE L'INSTITUT DE FIGUERES. - PER LA J. R. DE FIGUERES

JOSEP M. CORREDOR

MESTRE I PUBLICISTA. - PER LA J. R. DE GIRONA

MARGARIDA F. CLOT

PRESIDENTA DE LA SECCIO FEMENINA D'ESQUERRA DE FIGUERES

ANTONI DOT, ARXER

SECRETARI I DIPUTAT AL PARLAMENT DE CATALUNYA. - PER LA J. R. D'OLOT

PERE COROMINES

DIPUTAT AL PARLAMENT DE CATALUNYA, I PERSONALITAT DESTACADA DEL COMITÉ EXECUTIU D'ESQUERRA REPUBLICANA DE CATALUNYA

MIQUEL SANTALÓ

DIPUTAT AL PARLAMENT ESPANYOL, I EX-CAP DE LA MINORIA D'ESQUERRA REPUBLICANA DE CATALUNYA

Per Ciutadania, per la reconquesta de les llibertats de la República, de Catalunya i de tots els empresonats polítics cal no mancar a aquest acte de les Joventuts Republicanes de totes les contrades Gironines.

Adquiriu ràpidament invitacions als Centres d'Esquerra

29 de gener de 1936

Anunci publicat a *L'Autonomista* d'un acte electoral de les Joventuts d'Esquerra, en el marc de la campanya electoral del Front d'Esquerra a les eleccions a Corts espanyoles del 16 de febrer.

AG-SGDAP

1937

Carnet de professor de l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya.

AG-CRDI

«Escoles creades per la Monarquia	14
Escoles creades per la República	
des del 14 d'abril 1931	
al 28 de febrer 1934	16
Escoles existents a Girona	
el 28 de febrer 1934	30»

Durant la campanya per a les eleccions generals del 19 novembre de 1933 ERC presentava com a aspectes positius del seu mandat les millors produïdes en el camp escolar i cultural. En el diari *L'Autonomista* hi podem llegir

«Abans del 12 d'abril de 1931, Girona tenia 10 mestres. Avui Girona té 27 mestres.»

El *Diari de Girona* òrgan de les dretes sempre minimitzava l'obra realitzada pel govern municipal d'ERC.

El 1933 la seva vida política tindrà una inflexió, serà nomenat ministre de Comunicacions en el primer govern Lerroux. Ho serà per un període de temps molt curt, que no va arribar a un mes (13 de setembre a 8 d'octubre). El 24 de setembre de mateix any es farà, a la plaça de braus de Girona, un acte d'homenatge amb la participació de la primera fila de l'esquerra catalana i del govern de la Generalitat. Els oradors varen ser, a més del propi Miquel Santaló, Joan Ballesca, en representació de la circumscripció de Girona, Humbert Torres, per la circumscripció de Lleida, Bonaventura Gassol, conseller de cultura de la Generalitat, Lluís Companys, diputat i exministre del govern de la República, Joan Casanovas, president de la Cambra catalana, Carles Pi i Sunyer, primer conseller de la Generalitat de Catalunya i Francesc Macià, president de la Generalitat.

A les eleccions generals del 1933 es presentà per ERC per la circumscripció de Girona juntament amb Manuel Serra i Moret, Josep Sagrera i Corominas, Melcior Marial i Mundet i el mestre biografiat Josep Mascort i Ribot.

Després dels Fets del Sis d'Octubre de 1934, com tants d'altres polítics catalans i republicans serà detingut l'11 d'octubre i empresonat al vapor Ciudad de Cádiz i, a finals de mes, a l'Uruguay.

Des de la presó no parará d'escriure a la família, familiars i amics. La seva esposa li explicava detalls de la vida familiar i els progressos que feien els fills. Les cartes de Santaló mostren el neguit del polític per aconseguir la llibertat i, al mateix temps, també li explica les reflexions que fa sobre el moment polític així com les trobades amb altres presoners i la correspondència amb altres col·legues polítics. Sovint, a més, narra aspectes de la vida quotidiana i li fa recomanacions pels fills. Les cartes deixen veure el geògraf i professor que porta dins. El 18 d'octubre de 1934 explica que les cartes que li han enviat:

«las he leído a cubierta del vapor “Ciudad de Cadiz” que me sirve de casa sobre las aguas sucias del puerto de Barcelona, junto a la base de aeronáutica que cuando subíamos a Montjuich veíamos tan bien.

Ayer vi llegar el avión gigante que pasaba por Tossa procedente de Génova. Y ayer también, sentado en mi barco, quise dibujar lo que se ve desde el “Ciudad de Cádiz” mirando a poniente.

Creo que podré ir con vosotros para hacer unas excursiones y ver los progresos que habéis hecho estos días.»

Al text hi afegeix un dibuix del port de Barcelona amb l'escullera i els vaixells veïns de Ciudad de Cádiz.

No s'oblidava dels fills; algunes vegades contestava les seves cartes donant-los consells i fent-los advertiments que demostren les qualitats de pare i de pedagog. Així en la carta que els escriu des de l'Uruguay el 15 de novembre diu:

«[...] Por cierto que ninguno de estos tres pollos escribe y dibuja bastante. En la carta de Juana, ayer sobraba una h. No se escribe HAYER. Ojo! y a poner atención en esto, en las uñas [...]»

En l'extensa correspondència des de la presó podem veure el polític, l'espòs i pare, el professor, el gironí enyorat. Hi ha força detalls en les seves cartes que van descobrint aspectes de la seva rica personalitat. Per exemple, la nota que escriu des del vaixell Uruguay a casa seva els demana:

«Portam un exemplar de “Geografía General”. En el despatx n'hi ha un.»

El 29 d'octubre de 1934 escriurà coincidint amb les Fires de Girona i, des del Ciudad de Cádiz, adreçant-se als fills, els dirà:

«També penso que tot seguit —demà passat— serem a Tots Sants, dia de panallets i del xarel·lo. I aquest dia podríeu fer una obra molt bona i molt bonica. A Girona hi ha uns homes, amics meus, que us estimen molt. El Sr. Puig Pujades, Marial, Dot i altres que no poden sortir. Seria molt gentil que demà

Teatre Albéniz

Gran Mitinè d'Homenaje a la U. R. S. S.

Avui dilluns dia 13 de setembre, a les 10 de la nit, amb motiu del XX.è aniversari de la Revolució Soviètica

PARLARAN:

Joan Domingo	pel P. R. d'E. (I. R.)
Ricard Fornells	pel P. S.
Josep Viadiu	Per C. N. T.-F. A. I.
Angel Estivill	Per U. G. T.-P. S. U. C.
Miquel Santaló	Per E. R. de C.
Pau Balsells	per la A. U.

Antifeixistes tots, assistiu-hi.
Honoreu al poble germà

13 de setembre de 1937

Anunci d'un acte publicat al diari *Front*.

o demà passat l'Ade, la Joana i en Michi, ben arregladets, ben nets, ben sonrients, els hi anéssiu a dir bon dia, a portar-los-hi un bon paquet de bombons o de panallets. Ells ara no poden regalar-vos coses i vosaltres sí en ells. Els hi donaríeu una gran alegria i això val un món. Si no sabeu què s'ha de fer per visitar-los, els acompanyaria en Joan o en Marcel. El més bonic seria anar-hi els tres solets.»

Acabarà la carta amb una postdata recordant la festa:

«Ah!, com aquests dies no tindreu classe i sereu a la muntanya, quan torneu a Barcelona porteu-me romaní florit, frigola seca, aires de bosc i remors de torren-teres.»

L'entrada al nou any 1935 la viurà a l'Uruguay on havia estat traslladat des del Ciudad de Cádiz. Eren dies entranyables. L'1 de gener de 1935 explicava com havia passat la fi d'any:

«Queridos Adelina y peques: expressamente no quise escribir ayer, como protesta por todo lo ocurrido en el año 34. Esperé su muerte sin acostarme siendo espectador de las humoradas de algunos compañeros.

Poco antes de las doce de la noche me acosté, y mientras las sirenas de los vapores anclados en el puerto sonaban anunciando la entrada del año nuevo yo os daba besos a todos, muchos besos, en las fotografías del pasado verano. Así me pareció estar más con vosotros y hacer más cálida mi felicitación y más vivo el deseo de que todo nos sonría desde hoy.

[...] Hoy lo primero que hago es escribir estas líneas que no quiero complicar con ningun comentario.»

Acabarà la carta amb una nota ben significativa:

«Ayudad a los que sufren persecución, preocupándose de Gerona.»

La política espanyola s'anava endurant en aquests anys del bienni negre. En alguna de les cartes no s'està de dir-ho amb paraules clares i valentes a la seva esposa:

«Adelina y peques. Ha llegado la carta vuestra que es el mejor sedante para el asco y repugnancia por las cosas de aquí. No hay novedad. Si quedara en el gobierno un ápice de pudor, la crisis se hubiera producido ayer. Ahora, no sé. Sólo sé que los espectáculos que se suceden y producen hilaridad en muchos, a mi me apenas hondamente porque van siendo un daño mayor cada vez para el régimen y un peligro.»¹⁰⁶

Una vegada alliberat es presentarà a les eleccions generals espanyoles del 16 de febrer de 1936 per la circumscripció de Girona i en el Front d'Esquerrres de Catalunya que resultà guanyadora. Amb ell es presentaven Martí Esteve i Guau, Josep Puig i Pujades, Josep Mascort i Ribot i Joan Casanelles i Ibarz.

El mes següent de la victòria electoral, l'Ajuntament de Vilaür, població on havia nascut, el nomenarà fill predilecte i li dedicarà un carrer; a més, posarà una placa a la casa on va néixer.

La consolidació en el món de la política espanyola continuarà. Després d'esclatada la revolució el juliol de 1936 durant els anys de guerra, el 1937, serà sots-president de les Corts espanyoles i president de la Comissió Permanent del Treball (1938).

De les seves nombroses intervencions a les Corts espanyoles destaquem el que digué en la defensa de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya:

«[...] no hay en España, no la habido nunca, ni unidad histórica, ni unidad de tradición, ni unidad de lengua... No creo que haya más unidad que la que da a España la configuración del territorio. Hay una unidad territorial que nace, indudablemente, de la configuración peninsular del territorio; pero dentro de esta unidad... hay la diversidad más grande, la diversidad más profunda que se manifiesta en ninguno otro de los territorios europeos... Hablar de un pueblo español en términos científicos es sencillamente una franca y manifiesta herejía.»

La participació en la vida política espanyola no privarà Santaló de les seves responsabilitats de partit. Serà present en les activitats d'ERC i en actes polítics de di-

¹⁰⁶ Datada el 13 de novembre de 1935.

ferent calibre. Tindrà càrrecs de responsabilitat en moments gens falaguers. Quan el febrer de 1938, en plena guerra, Josep Tarradellas assumeixi la secretaria general del partit, formarà part del Consell Directiu juntament amb Carles Pi i Sunyer, Joan Sauret i Josep Andreu i Abelló.

El 27 de febrer de 1938 obtenia el passaport diplomàtic «para toda Europa y América».¹⁰⁷ D'ençà d'aquesta data fins a l'entrada definitiva a França, el febrer de 1939, Santaló va anar a França un mínim de quinze vegades. I en una d'aquestes va anar fins als Països Baixos. Encara que no coneixem el motiu d'aquests desplaçaments, donada la seva vàlua suposem que es tractava de viatges de caire polític.

Serà un dels 62 diputats que assistiren a la sessió de les Corts espanyoles al castell de Figueres el primer de febrer de 1939, la darrera que es féu en territori peninsular. Ja camí de l'exili.

L'exili francès

S'exiliarà a França. La resta de la família també hi entrarà tots junts, llevat de la filla Adelina que havia marxat abans i estava a París. Seran acollits per amics i parents a Cotlliure. L'activitat de Santaló durant l'exili francès serà doble. Per una banda atendre les qüestions familiars i treballar per resoldre la sortida de França; per altra, com a polític, posarà el seu prestigi i influència al servei de millorar i solucionar la desgraciada situació en que vivien molts republicans. Serà una de les personalitats catalanes que, juntament amb Josep Andreu i Abelló, Pere Bosch i Gimpera, Antoni Maria Sbert, Carles Pi i Sunyer, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep Tarradellas... no escatimaran esforços per garantir que la Generalitat a l'exili pogués continuar amb les seves activitats polítiques i culturals en un període de crisi profunda.

Acabat d'arribar a França comença a fer gestions diplomàtiques per anar cap a Amèrica. Escriurà a diferents països americans sondejant la possibilitat de

¹⁰⁷ Les paraules «y América» són afegides amb un altre tipus de tinta. Potser varen ser afegides posteriorment?

6 de juny de 1940

Documentació de la família Santaló-Cortina, emesa per la Legació de Mèxic a França per a poder ser acollits al país americà.

AG-CDRI

ENSEIGNEMENT SECONDAIRE

SECTION B.

ACADÉMIE D. _____

COLLEGE de GARÇONS de SÈTE

département d. _____

(1) Nom de l'élève.

(2) Ou obligation, par le maître ou le conseil de l'école, pour les candidats proposés pour leur entrée.

(3) Ou obligation, par le maître ou le conseil de l'école, pour les candidats proposés pour leur entrée.

Signature de l'élève :

LIVRET SCOLAIRE DE L'ÉLÈVE

Nom : *Santaló* Prénoms : *Adeline*

né le : *10 Octobre 1922* département d. *Espagne*

INDICATION DU OU DES ÉTABLISSEMENTS AUXQUELS L'ÉLÈVE A APPARTENU

ANNÉE SCOLAIRE	CLASSE	NOM DE L'ÉTABLISSEMENT	ACADÉMIE
19 -- 20	Secondo D.		
19 -- 21	Premitivo B.		
1921 -- 22	Philosophie	<i>Collège de Sète</i>	
19 -- 23	Philosophie		

Avant de quitter un établissement pour entrer dans un autre, il est recommandé à l'élève de faire arborer son livret scolaire.

1922. 6.

1942

Fitxa escolar d'Adelina Santaló,
al col·legi de Seta, a l'exili francès.
ASC

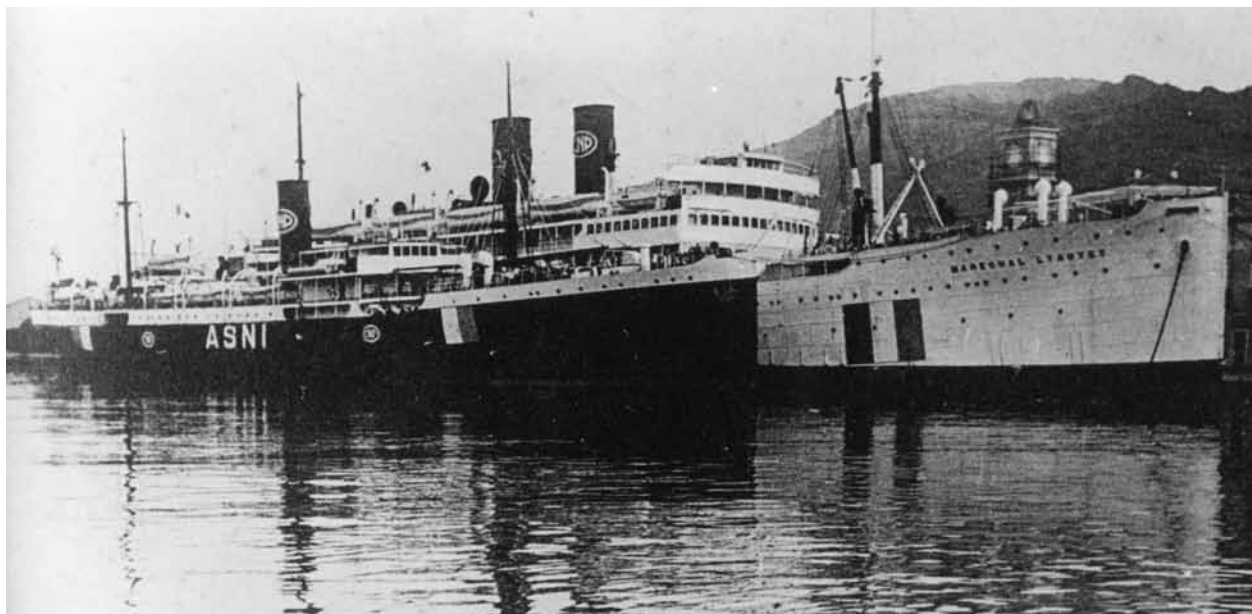
traslladar-s'hi amb la família. El 5 de març de 1939 rebrà una carta de l'ambaixada d'Espanya a Mèxic, a Cotliure, signada per Félix Gordón Ordas, que li fa explícit les dificultats per anar cap a Mèxic. Li manifesta, entre altres coses:

«Por la amistad que le profeso y rindiendo culto a la debida sinceridad, he de manifestarle que considero extraordinariamente difícil que los españoles de profesiones liberales encuentren ni pronto ni holgado acomodo en Méjico. En esta República, como sucede en otras muchas de Hispanoamérica, de lo único que hay enorme plétora es de médicos, abogados, doctores en Ciencias y Letras, etc. Aquí tendran medio adecuado para vivir unos cuantos de los profesionales eminentes de nuestra patria; pero todos los demás habrán de encontrarse con una tremenda hostilidad por parte de los afines en profesión nacidos en Méjico, que como es natural han de defender su pan y su bienestar con todo ardor contra la competencia extranjera.

Don Indalecio Prieto, que se encuentra aquí desde hace bastantes días, ha dicho, por el contrario, a cuantos quieren oírle, que el país ideal para la emigración republicana española es Chile, donde además de ser baratísima la vida serán acogidos con todo cariño y tendrán medios de colocarse. Se lo digo a usted por si le parece oportuno practicar las debidas indagaciones cerca del Cónsul general de Chile en Francia.»

Un consell que Santaló no devia seguir. Així ens ho fa pensar la correspondència que adreçarà a diferents països d'Amèrica. La carta continuava en aquests termes:

«Pero si usted persiste en su idea de venir a Méjico, le aconsejo que se ponga en relación con don Narciso Bassols, Ministro de Méjico en París, pues él está ampliamente facultado, a consecuencia de unas gestiones mías cerca del Sr. Presidente de la República, para resolver este problema de la emigración española con delegados del Gobierno republicano español. Como supongo que habrá conocido usted al Sr. Bassols en Barcelona, no creo necesaria ninguna presentación mía para él; pero en caso de que me equivoque le servirá a

1942

Al fons, de color clar, el vaixell Maréchal Lyautey que va traslladar republicans exiliats de Marsella a Casablanca, camí de Mèxic, entre aquests la família Santaló Cortina.

usted como tal esta carta, por la que el Sr. Bassols verá que es usted amigo de mi mayor estimación. De esta manera le será a usted visado el pasaporte, e igualmente a sus familiares, sin necesidad de hacer el depósito que la ley mejicana señala. Y en cuanto a la posibilidad de trabajar una vez venido a este país, si bien la ley de emigración vigente es francamente prohibitiva, tengo la seguridad de que por las circunstancias especiales que concurren en los expatriados españoles, se hará alguna modificación favorable a nosotros. Reciba un abrazo de su buen amigo, que le estrecha la mano.»

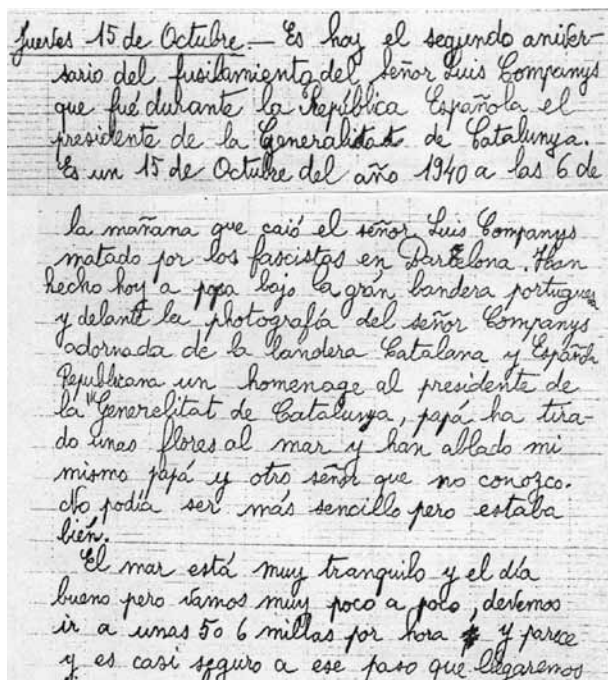
Ara per ara no hem trobat cap documentació personal que ens permeti de creure que tot seguit Santaló va anar a buscar a Narciso Bassols. Sí que hem trobat entre la correspondència del 1939 diverses cartes de resposta a la seva petició. El contesten des del Brasil, Veneçuela, Costa Rica, Nicaragua, Argentina i Cuba. De fet en el seu passaport diplomàtic i també el de la seva dona, en la darrera pàgina hi figura el

«Vto. Bno. de la Legación de la República de Cuba al presente pasaporte expedido al Sr. Miguel Santaló Parvorell para ir a Cuba. París, 31 mars 1939.»

Entre la documentació de Santaló guardada a l'Arxiu Municipal de Girona hi ha un

«Salvo-Conducto para dirigirse a la República de Cuba»

a nom de Miquel Santaló Parvorell

15 d'octubre de 1942

Fragment del quadern escrit per Miquel Santaló i Cortina durant la travessa de l'Atlàntic on rememora l'assassinat del President Lluís Companys, als dos anys de produir-se.

SMS

«para entrar en Cuba, en calidad de turista, sin la obligación del depósito de la fianza que señala la Ley».

Aquest document porta data de 14 de març de 1941, dos anys més tard del vistiplau que tenia en el passaport diplomàtic. Està signat pel cònsol de Cuba, Marino Estrada. De fet no va anar a Cuba. Què va passar? Ara per ara no ho sabem. Va ser una decisió personal? familiar? política?

Una mostra més de les gestions de Santaló per a poder sortir de França és la carta que des de Seta escriurà el 29 de desembre de 1940 a Luis I. Rodríguez cap de la legació mexicana a França. De fet serà Luis I. Rodríguez el que, el 6 de juny de 1940, signarà el full d'identificació a nom del

«Sr. Miguel Santaló Parvorell de nacionalidad española que se dirige a México en calidad de refugiado político.»

De poc li servirà aquest document. Hauran de passar més de dos anys perquè es faci realitat la sortida de França cap a Mèxic.

Mentrestant la vida política dels exiliats anava avançant per trobar ajudes i solidaritat entre els francesos. El 26 de juny de 1939 es va crear, a París, la Association des Amis de la République Française. A l'interior d'aquesta associació es va constituir la Secció Catalana, els objectius principals de la qual eren:

«Afirmar la tradicional amistat dels Catalans vers la República Francesa, fer-se el ressó de l'admiració que tots els fills de Catalunya senten per l'exemple francès de liberalisme i de democràcia activa, demostrar com són d'estimades la cultura i la tradició de França per les seleccions intel·lectuals i per les masses populars catalanes, canalitzar l'aportació voluntària dels catalans al magne esforç de la Nació francesa.»

Al costat d'aquesta declaració de principis general, la Secció Catalana especificava que els seus objectius especials eren:

«1r. Provocar i ajudar les manifestacions de la cultura

catalana en les seves relacions amb la cultura francesa.

2n. Ajudar moralment i materialment els catalans residents a França.»

En altres paraules, es tractava d'ajudar als exiliats que havien entrat al país a principis d'any. Per posar en marxa aquesta Secció Catalana es va nomenar un Consell de Direcció format pels noms de primera fila de la política catalana: Josep Irla, Pompeu Fabra, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep Pous i Pagès, Antoni Rovira i Virgili, Antoni Maria Sbert, Josep Tarradellas, Rafael Tasis... També hi era Miquel Santaló.

Quan París fou ocupada pels alemanys els Santaló eren a la capital. Ràpidament fugiren cap a Orleans i, després, fins a Tolosa de Llenguadoc. Anys després, des de Guadalajara, la seva filla Adelina ho explicava així:

«Vam estar a París i als tres o quatre dies es divideix França en zona lliure i ocupada, i París quedava en zona ocupada. Altra vegada cap a fora, vam llogar entre varis un camió i ens vam anar a la part lliure, però el camió no volia passar i allí vam tenir que baixar, creuar i altra vegada. I llavors a Tolouse no ens van deixar quedar... no ens van voler, fora. D'allí van anar a Béziers i no

Mèxic DF, 12 d'octubre de 1943

Reunió solemne de les Corts Republicanes amb l'assistència de ministres i diputats de la República Espanyola. En primer terme els diputats de la minoria d'Esquerra, Joan Lluhi, Pere Ferrer i Miquel Santaló.
CD

Mèxic DF, 17 d'agost de 1945

Reunió del Consell de ministres de la República espanyola, sota la presidència de Diego Martínez Barrio. Miquel Santaló a la seva dreta. CD

ens van deixar quedar. Llavors van anar a Sète, allí el pare tenia gent coneguda que ens va ajudar.»

El setembre de 1940 el seu nom figura en la relació d'alts funcionaris republicans que havien obtingut refugi a França gràcies a la signatura del Conveni del govern mexicà amb el govern de Vichy. Figura entre la llista de ministres i exministres. Mentrestant a l'Espanya franquista ell i la seva dona han estat donats de baixa de l'escalafó del magisteri per les noves autoritats.

En el cas de l'estada dels Santaló a França tenim un document extraordinari. Es tracta del diari inèdit que la filla Adelina començà a escriure a Seta el 22 de febrer de 1941 fins el 8 de setembre de 1942 ja a bord del vaixell que portarà tota la família cap a Mèxic. Aquestes 130 pàgines ens permeten de conèixer en primera persona la seva vida a l'exili francès. Per la seva importància en reproduïm alguns fragments.¹⁰⁸

Al llarg del diari hi ha algunes constants que es van repetint amb assiduitat. Pel que ens interessa destaquem les següents. Per una part, les dificultats per aconseguir els papers per poder sortir de França; un país ocupat i en guerra. Sembla ser que el seu nom figurava en una llista de la policia franquista que es movia per França amb la connivència francesa per tal de ser extradits cap a Espanya:

¹⁰⁸El diari el va començar a escriure en català i, posteriorment a França, mentre estudiava el batxillerat al Lycée el va continuar en francès. L'original del diari el guarda el fill gran de l'Adelina a Cuernavaca. No l'hem pogut veure. Ella en va fer una traducció al castellà per tal de que les seves netes coneguessin la història de la seva àvia. Una còpia d'aquesta traducció és a l'arxiu del Museu de l'Exili, a la Jonquera. Una altra és a l'arxiu personal de Salomó Marquès. Hem conservat el text original castellà. Quan escriu el diari Adelina tenia 19 anys.

«Ya tenemos el permiso para salir de Francia y el visado de tránsito para Martinica vía México impreso en el "Titre de Voyage" que substituye al pasaporte. Pero mi padre todavía no tiene nada y no podemos movernos. Mientras los visados de todos no estén en nuestras manos y salgan barcos que nos lleven, tenemos que resignarnos a no movernos [3 de març de 1941].»

«Hoy han conseguido el permiso de salida de Francia para el señor Aguadé. Pero no ha llegado el de papá. Es triste estar condenado a quedarse aquí aunque no queramos, pero ya no sé que es lo mejor. [28 de maig de 1941]»

«Al papá le han vuelto a denegar el permiso de salida de Francia, y está entendido que lo van a denegar cuantas veces lo pida. [1 de setembre de 1941]»

«Situación nuestra? Sin permiso para salir de Francia, no podemos hacer más que irnos consumiedo. [24 d'abril de 1942]»

Entre alguns exiliats catalans corria el rumor que a Gassol, Santaló i Aiguader no se'ls concedia el visat de sortida per tal de poder-los retenir com a penyora, per a recuperar els diners que la República havia portat a Amèrica.¹⁰⁹

Santaló, que no romandrà quiet a Seta, es mourà per altres ciutats fent gestions polítiques i, algunes vegades, aprofitarà aquestes sortides per afers personals:

«Hoy llegó de Perpignan bastante contento porque cree haber encontrado la forma de asegurarnos algo para comer este invierno que se presiente muy negro, y ha traído noticias de allí que no son tan malas. [4 d'agost de 1941]»

«Y hoy otra vez los policías para preguntar y repreguntar cosas y más cosas... Y todo por un cable que el papá envió a México y que ellos interceptaron. Na-

turalmente que es esto parte del trabajo de mi padre, estar en contacto directo con personalidades de México y de Francia y esto podría perjudicarlo. Cartas van y cartas vienen 4, 5, 6... diariamente y cables a México a cada rato (cables que yo traducía pues eran todos en inglés), viajes a Marsella, a Montpellier.... Y nada de esto era para él, todo para los demás, organizando expediciones a México [11 d'abril de 1942]»

Un altre aspecte són les dificultats que passen com a refugiats i de quina manera es solucionen:

«El papá ha traído de Perpignan una pequeña provisión de tocino y de longanizas que casi ha hecho llorar a la mamá de alegría. [25 d'abril de 1941]»

«Hemos acabado de recibir las conservas que nos mandan de Valencia. Nunca habíamos tenido en casa tanta comida desde que llegamos a Francia. Y la ilusión que nos ha producido es indescriptible, mayor que si nos hubieran regalado joyas. [29 d'abril de 1941]»

El diari també ens permet de conèixer la situació política que viuen a Seta amb la presència dels alemanys:

«Delante del Gran Hotel había muchos coches estacionados. Eran alemanes, no sé el número, pero muchos, que han requisado el hotel y han venido a establecerse aquí como "comisión de control del puerto". Mal vecindario. Como era de esperar ha tenido que salir una nota en el periódico recomendando cortesía hacia ellos. Todo el mundo los mira como sin fueran animales curiosos y rabiosos, con sus uniformes relucientes. [17 d'abril de 1941]»

«Estos tipos han requisado las dos casas mejores de Sète, el Gran Hotel donde viven, y otra casa cercana donde han instalado el "Deutches KONTROL Section Sete". Parece que parte de ellos ha ido a Port Vendres, pero no todos y mientras tanto aquí los tenemos ya. ¡Qué ironía! Esta es la zona libre y los franceses no solamente han de mantener a los señores de comités alemanes e italianos sino que les tienen que hacer guardia en la puerta. [20 d'abril de 1941]»

¹⁰⁹ Vegeu carta de Josep Pous i Pagès a Ferran Soldevila, de 27 de abril de 1941. A: SOLDEVILA, Ferran. *Dietaris de l'exili i del retorn*, p. 322.

Mèxic DF, 30 d'octubre de 1945

Commemoració del 5è aniversari de l'afusellament de Lluís Companys, celebrat a l'Anfiteatro Bolívar, amb l'obra «La creación» el primer gran mural del pintor mexicà Diego Rivera. A més de Miquel Santaló, presidint l'acte, s'hi poden observar, entre d'altres: Francesc Ferreras i Duran, Joan Balart, Artemi Aiguader, Antoni Maria Sbert, Enric Canturri, Lluís Nicolau d'Olwer, Antoni Dot, Josep Andreu i Abelló Ot Duran d'Ocón, i el dirigent galleguista Alfonso Daniel Rodríguez Castelao.

També els hi arriben notícies d'Espanya:

«En España según las noticias que trae ella,¹¹⁰ la gente no está satisfecha con el nuevo régimen. Pero oprimidos por la dictadura no se atreven a manifestarse, sobretudo ante desconocidos. La mayor parte de la gente es anglófila. Los alimentos son carísimos y solo la gente rica puede adquirirlos, y los racionamientos son muy reducidos y no siempre llegan completos, así que la gente obrera y los sin empleo no pueden comer si no se dedican al comercio clandestino o "estraperlo" para entenderlo mejor. [27 de març de 1941]»

En mig d'aquesta mobilitat, d'anar i venir sense parar, gairebé sempre per raons polítiques, encara li quedarà temps a Santaló per inscriure's, l'hivern del 1941, al Cours Speciaux d'Études Françaises, a la Universitat de Montpeller. No serà sol, hi haurà altres republicans catalans que també s'hi inscriuran.

Finalment al diari de dijous 20 d'agost de 1942 hi escriu una notícia esperançadora:

¹¹⁰ Fa referència a una amiga de Banyuls de la Marenda.

«Llega un muchacho y dice: “señor un telegrama”. Nadie se asusta, llegan tantos! Pero hoy hay novedades en el telegrama. La HYCEM tiene a punto de salir el barco “Serpapinto” el 7 de septiembre.

En otro telegrama dicen que el vapor NYASSA saldrà a fines de septiembre para llevar españoles a México. Así que vamos a prepararnos para salir.

Después de una corta deliberación común, decidimos que “HAY QUE PARTIR”. Yo fui la primera en repetir sin cesar “es necesario”, “es necesario”. ¿Qué podemos hacer aquí? Nada. Quizás vivir aquí dos o tres años con las pocas reservas que tengamos, si nos dejan en paz. ¿Y luego? Y ¿con cuanto riesgo? Y si un día (lo cual puede muy bien llegar) nos deportan a todos a España o... a Alemania a trabajar. Estas dos cosas les han llegado ya a otras personas y nosotros estamos más expuestos que nunca.»

L'exili mexicà

El 8 de setembre de 1942 embarcaren al port de Marsella en el vaixell Maréchal Lyautey i fent escala a Orà arribaran a Casablanca. I des d'aquí a bord d'un altre vaixell, el Nyassa, aniran cap a Mèxic. Des del punt de vista polític cal recalcar que Santaló marxarà no pas amb les mans buides, al contrari, tindrà un mandat molt concret del President Irla.

L'1 de febrer de 1941 a Nîmes s'havia celebrat una reunió de Tarradellas, secretari general d'Esquerra, Joan Sauret i Miquel Santaló, membres del Consell Executiu i el president Irla, en la que acordaren, entre altres coses:

«[...] Es considera útil i convenient el desplaçament de Miquel Santaló a Amèrica, per reforçar amb el seu prestigi i valuosa col·laboració els elements que des d'allà s'esforcen a continuar l'obra d'unió i de solidaritat que ha estat la característica més rellevant del nostre Partit.

[...] El Directori entén que no pot defugir la responsabilitat d'expressar francament i lleialment la seva opinió de refermar-se en les conquestes liberals de la Constitució del 1931 i en les llibertats catalanes contingudes en l'Estatut de Catalunya, sense que elles signi-

fiquin un conformisme als ideals que sempre hem i devem propugnar.»¹¹¹

El mateix president Irla l'escriurà el 7 de setembre a Marsella nomenant-lo delegat de la Presidència. Ho farà en els següents termes:

«Estimat amic:

He rebut la vostra carta i he pres nota que heu estat autoritzat per a marxar a Mèxic. No us vull amagar de dir-vos l'emoció que m'ha produït el conèixer la vostra sortida de França, però, per altra part, crec que el vostre viatge serà útil per a Catalunya i els nostres ideals.

L'emigració massiva que ha fet augmentar considerablement, en aquests darrers temps, els nuclis ja importants de catalans fora de França, ha estat objecte principal de les meves preocupacions i planteja alguns problemes, que sobrerament ja coneixeu, que confio del vostre patriotisme per tal d'ajudar-los a resoldre.

Es per això que he cregut necessari de nomenar-vos Delegat de la meua Presidència, perquè em representeu a tots els països excepte Catalunya i França. La vostra trajectòria de patriota i de demòcrata és adient per a aquesta missió delegada, amb la qual tant podeu afavorir els interessos de Catalunya.

Voltat a França dels elements institucionals i patriòtics que amb tanta abnegació i desinterès serveixen els ideals que imposa la solidaritat del dolor, el vostre nomenament és, doncs, un vincle per a la recuperació col·lectiva dels valors catalans escampats arreu del món, de la suma dels quals tants de guanys podem esperar-ne per a les nostres il·lusions, perquè llur realització esdevingui aviat un fet, car la compenetració perfecta dels nostres ideals i sentiments envers Catalunya, és una garantia de la realització de tot allò que tots tant estimem.

Lluny de la nostra Pàtria, el record de tots els catalans és ple d'enyorament i d'esperances a les quals jo crec que, en tant que constitueixen per al nostre esdevenidor un cabdal admirable de sentiments, no podem deixar d'ésser estimats en llur veritable importància. Crec que és l'hora d'aglutinar tots els esforços senti-

¹¹¹ SAURET, Joan. *L'exili polític català*, p. 96.

Mèxic DF, 9 de novembre de 1945

Miquel Santaló en la reunió de les Corts Republicanes a l'exili celebrada al Centro Español de Mèxic, al costat del president de la República, Diego Martínez Barrio.

CD

mentals, ideològics i culturals dels catalans que les circumstàncies han situat lluny de Catalunya.

Rebeu una abraçada ben cordial que faig extensiva a tots els catalans, i amb la fe més viva en el futur de Catalunya, us dic a reveure

El vostre amic.»

Aquest mandat que Santaló va procurar dur a terme en arribar a Mèxic no sempre va trobar una bona acollida ja que les tensions i divisions polítiques entre els partits a l'exili i, també, a l'interior d'ERC eren notables.

De la travessia fins a terres mexicanes, al port de Veracruz, i la posterior anada fins a la capital federal, tenim un document excepcional: el diari que va escriure Miquel, el fill de tretze anys d'edat. La travessa no va pas ser una bassa d'oli. A les tensions bèl·liques, no oblidem que a l'Atlàntic hi havia submarins alemanys controlant el pas dels vaixells, cal afegir-hi les tensions polítiques entre els mateixos republicans. Ja ho hem dit altres vegades, marxen derrotats i —sovint— barallats.

Degut a la importància d'aquests documents en reproduïm alguns paràgrafs.¹¹²

¹¹² El document original el guarda l'Adelina Santaló a casa seva, a Guadalajara. Una còpia es troba al Museu de l'Exili, a la Jonquera. Una altra és a l'arxiu personal de Salomó Marqués. El diari consta de 146 pàgines format quartilla, està escrit en castellà i, a més

En el diari, el fill petit de Santaló va narrant la vida de cada dia, què mengen, què fan, anota alguns fets destacats: l'aniversari de la seva germana gran Joana, els canvis horaris a mesura que s'acosten a Amèrica, l'estat de la mar, els problemes duaners i els controls policials en els diferents ports on atraquen al llarg del viatge... També explica les festes que es fan. Així el divendres 2 d'octubre anota:

«Esta noche a las 9 hay una sesión de cantos y bailes españoles. ¡Que buén rato he pasado oyendo estas canciones catalanas y asturianas, que tristeza, que emoción, cuantos recuerdos, sobretudo cuando cantaron el "Cant de la Senyera" y el Empordà y cuando bailaron los bailes catalanes porque son cosas de mi patria, de mi región!»¹¹³

No tot és placidesa en el viatge. També anota fets lucuosos. El dijous 8 d'octubre, escriu:

«Esta noche ha muerto una pobre niña de 6 meses. Y enseguida empiezan discusiones desagradables y de temas diferentes que durará hasta media hora antes de confiar el cadáver al agua, mientras que la pobre nena, reposa tranquilamente en su caja ornada con las banderas catalana, portuguesa y luego la republicana.»¹¹⁴

Un dels motius de la discussió era la bandera amb que havia de ser amortallada la criatura. Els pares, catalans, volien la Senyera; d'altres exigien la republicana.

del text, hi ha força dibuixos. Es nota que l'autor és fill d'un professor de geografia. De fet segueix la tradició familiar, com ja hem explicat, sovint Santaló a les cartes que escrivia quan era a l'estranger o a la presó, hi incorporava dibuixos. També hi ha enganxats retalls de programes d'activitats, de menús i d'altres papers escrits amb informacions que es repartiren durant el trajecte. Hem conservat el text original sense corregir.

113 En el programa que adjunta al diari s'especifica que les dances folklòriques catalanes varen ser: la sardana El saltiró de la cardina; el ballet L'Hereu Riera i el ballet Galop de Cortesia.

114 La nena, en realitat de nou mesos, es deia Núria Mora i Soler. Era la filla de Josep Mora i Madalena, militant d'ERC, i de Dolors Soler i Violant, militant d'Acció Catalana. Vegeu *Esquerra a Mèxic. 1941-180*, p. 210.

A bord, prop de la costa mexicana, quan ja portaven més d'un mes embarcats, els republicans commemoraran l'afusellament del president Companys. El dijous 15 d'octubre anota en el diari:

«Es un 15 de Octubre de año 1940 a las 6 de la mañana que caió el señor Luis Companys matado por los fascistas en Barcelona. Han hecho hoy a popa bajo la gran bandera portuguesa y delante de la fotografía del señor Companys adornada con la bandera Catalana y Española Republicana un homenaje al presidente de la «Generalitat de Catalunya», papá ha tirado unas flores al mar y han hablado mi mismo papá y otro señor que no conozco. No podía ser más sencillo pero estaba bien.»

Arribaran al port de Veracruz a bord del Nyassa el 16 d'octubre. El desembarcament es farà per ordre alfabètic. A la duana passaran els tràmits administratius que bàsicament consistiren, en primer lloc, en un control sanitari,

«A continuación pasarán a la mesa de Migración, donde se les recogerá la documentación, entregándoseles a cambio una tarjeta numerada que servirá para presentarse con ella en la Secretaría de Gobernación (calle de Bucarelli, México D.F.) con objeto de obtener la documentación definitiva de residencia en México. Seguidamente, pasaran a la mesa de la J.A.R.E., donde se les hará entrega de las siguientes cantidades: 100 pesos a los cabezas de familia, 50 pesos a la esposa, y 25 pesos por cada uno de los demás familiares.»

La nit del mateix dia de desembarcar marxaran en tren cap a la capital federal. L'arribada a Mèxic DF el disabte 17 d'octubre, la descriu d'aquesta manera:

«[...] Llegamos enfin a la ciudad a las 12 y media, la entrada de la ciudad por esta vía de ferrocarril no es bonita, pero una vez en el centro ya es otra cosa, ya son avenidas muy bonitas, paseos, jardines, plazas, establecimientos y muchas otras cosas muy bonitas.

Al entrar en la estación nada más se veían españoles que aplaudían nuestra llegada y que esperaban sus

Mèxic DF, 14 d'abril de 1946

Miquel Santaló (quart per l'esquerra, en primera fila) a les portes de l'Ambaixada de la República Espanyola a Mèxic, en la celebració del 15è aniversari de la proclamació de la República.

ASC

amigos y familiares. Hemos encontrado en la estación mi segundo primo de México, Marcelo, pero aun nos falta ver la señora de Barcelona.

Hemos encontrado en la estación muchos amigos nuestros, el señor Aguadé, Ferrer, Farreras y muchos otros.»

En un primer temps els Santaló s'establiran a la capital federal i començaran a viure i patir les peripècies de tot refugiat: buscar allotjament per la família, aconseguir els permisos de residència (que s'hauran de renovar periòdicament), buscar feina i, en el cas de Santaló, continuar amb l'activitat política procurant portar a terme el mandat del president Irla.

L'1 d'agost de 1943 signarà un contracte de treball per un any de durada amb el departament de geografia de l'editorial UTEHA (Unión Tipográfica Editorial Hispano Americana). Una feina de mitja jornada. Aquesta editorial va oferir feina a força exiliats; el seu *Diccionario Enciclopédico* comptà amb força assessors republicans. Miquel Santaló ho feu en el camp de la geografia i el seu cosí Marcel Santaló en el de les matemàtiques i l'astronomia.

Aquest treball no el privarà de continuar la seva tasca política. Primer des de França i, ara, des de Mèxic continuarà la relació epistolar amb Carles Pi Sunyer. No feia un mes que havia trepitjat terra mexicana que li escriurà, a Londres.

«Estimado amigo Pi:

El 28 de octubre le escribí la carta que anunciaba en mi primer cable, informándole del pensamiento del amigo Presidente Sr. Irla y de la misión que me había confiado acerca de V. y del conjunto de compatriotas residentes en América. Ahora sospecho que por haber escrito en catalán haya ofrecido dificultades la censura británica o mexicana retrasando el curso de la carta. Ya es más difícil que haya ocurrido lo mismo con el cable que envié el día 4 de los corrientes, sin contestación hasta hoy. Claro está que ésto me crea una dificultad para seguir adelante con mis propósitos de contribuir como pueda a la obra patriótica de dar mayor unidad a la emigración catalana y de procurar encauzar las actividades de éste en forma que puedan ser utilizadas en cualquier momento con el máximo provecho para las finalidades supremas de afirmar la personalidad de Cataluña. [...]

He procurado en estos días explorar el ambiente político de aquí y he llegado a esta conclusión. El espectáculo que ofrecen las divisiones y subdivisiones de los partidos Socialista, de Izquierda Republicana y de Unión Republicana, así como las terribles diferencias personales, produce una lamentable confusión. Por fortuna el ambiente entre los compatriotas es mucho más confortable puesto que se coincide en todas partes en la aspiración patriótica y en una clara vehemencia para llegar a satisfacer los anhelos seculares de libertad de Cataluña. Y esta es la mejor base, a juicio mío, para llegar a la inteligencia necesaria. No creo que en el fondo haya más diferencia seria de apreciación entre los compatriotas que en lo que se refiere a aceptar o no la legalidad constitucional de la República, y las discusiones alrededor de este tema degeneran más bien en bizantinismos peligrosos. Porque es evidente que los que aceptamos esa legalidad y la reputamos necesaria en razón de su origen, no presupone que la aceptemos como realidad intangible, ni siquiera inmediata, en el

momento de restablecer el régimen democrático, sino como fundamento presente de nuestros derechos ante la Naciones Unidas y como medio de evitar vacilaciones e interpretaciones singulares que en todo caso habría de ser en detrimento de la autoridad legítima que podemos ostentar los catalanes al igual que los demás republicanos.

En estos días se trabaja activamente para encontrar unos puntos coincidentes entre todos los grupos republicanos y demócratas para un período de transición que sería necesario para reanudar la vida ciudadana en un régimen de libertad, sin menoscabo del derecho de autodeterminación de los pueblos de España.

Las noticias que nos llegan referentes a la entrega de compañeros de Francia por los alemanes a Franco ha sublevado la conciencia de todos y se están haciendo gestiones para evitar cualquier medida irreparable. Estamos seguros que Vs. hacen también desde ahí lo imposible y ojalá que consigamos evitar entre todos la consumación de nuevas monstruosidades.

En espera de sus buenas noticias le abraza cordialmente por Cataluña y por la Libertad, su buen amigo.

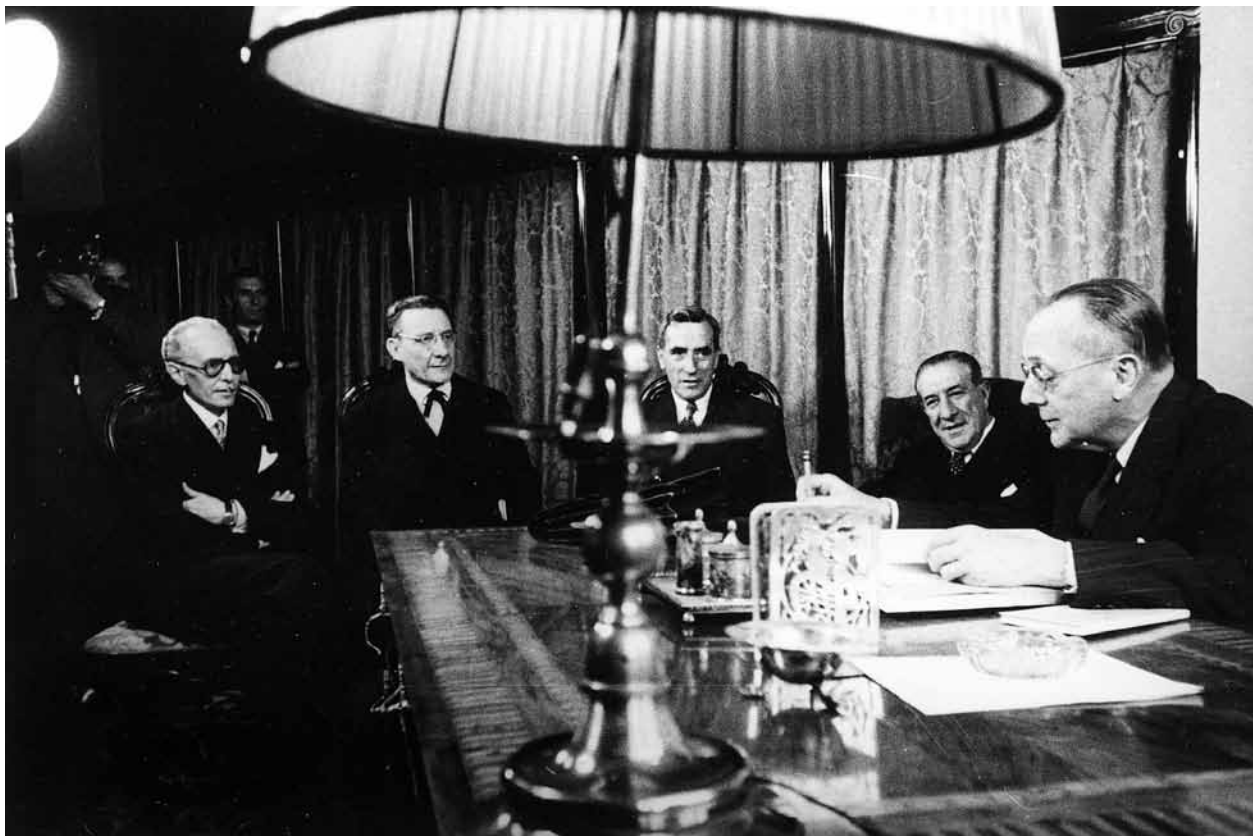
M. Santaló.»

A mà hi afegirà la postdata:

«Olvidaba decirle que en ningún momento hemos perdido el contacto con los amigos vascos con quien estamos en completo acuerdo. Ruegole salude al Sr. Irujo y a los demás amigos.»

Mentre viu a la capital també participarà en les activitats culturals i patriòtiques que es faran a l'Orfeó Català, el centre cultural que aplegava bona part de l'exili republicà. Hi donarà alguna conferència i serà present en els actes i commemoracions patriòtiques catalanes i republicanes.

Santaló continuarà actiu en la primera fila de la vida política republicana espanyola, no només de la catalana. Ell que havia estat nomenat ministre amb el govern Lerroix durant la República, ara, a l'exili, serà nomenat ministre d'Instrucció Pública, en el primer govern de José Giral (agost 1945 – març 1946). En aquest govern també hi ha participava un altre català, Lluís Nicolau

Mèxic DF, 8 de juny de 1946

Reunió a l'ambaixada de la República espanyola, amb el cap de govern, José Giral. D'esquerra a dreta: x, Lluís Nicolau d'Olwer, Miquel Santaló, x i José Giral.

CD

d'Olwer. Ambdós havien consultat prèviament al president Irla abans d'acceptar la proposta de Giral.¹¹⁵ Santaló, des del govern, continuarà els contactes amb ERC. El telegrama que enviarà a Tarradellas, a París, està redactat en els següents termes:

«Incorporado gobierno necesario conocer criterio actual presidente Irla y partido Francia para sincronizar labor escribo abrazos.»

¹¹⁵ La composició del govern era la següent Presidència: José Giral, (Izquierda Republicana); Estat: Fernando de los Rios, (PSOE); Hisenda: Augusto Barcia, (Izquierda Republicana, era a l'Argentina); Justícia: Álvaro de Albornoz, (Izquierda Republicana); Defensa: general Juan Hernández Sarabia (era a França); Governació: Manuel Torres Campaña, (Unión Republicana, era a França); Instrucció Pública: Miquel Santaló, (ERC); Navegació, Indústria i Comerç: Manuel Irujo, (PNV, era a Anglaterra); Emigració: Trifón Gómez, (UGT, era a França); Obres Públiques: Horacio Martínez Prieto (CNT); Agricultura: José Expósito Leiva (CNT); ministres sense cartera: Ángel Ossorio y Gallardo, (independent, era a l'Argentina) i Lluís Nicolau d'Olwer, (Acció Republicana Catalana, era a França).

L'historiador Gaitx afirma que

«Irla va veure aquest primer govern espanyol com un assaig de la tan desitjada federació de pobles hispànics, atès que el lehendakari Aguirre també hi mantenía una bona entesa.»¹¹⁶

El 8 de febrer el president del govern es traslladarà a París des de Mèxic, on ja hi havia bona part dels ministres del seu govern.

Com a ministre d'Instrucció Pública el govern republicà a l'exili li atorgarà el passaport diplomàtic,

«dado en la Residencia Provisional del Gobierno de la República española en México D.F. a 8 de octubre de 1945.»

El 5 d'agost de 1946 sortirà de Mèxic cap a França després d'obtenir el «laisser passer» de l'ambaixada francesa. L'acompanyaran la seva dona i Joana, una de les filles. S'establiran a París. La seu del Ministeri era a l'avinguda Kléber, prop de l'Arc de Triomf.

De la seva tasca ministerial a la capital francesa en tenim un testimoni de primera mà, el de Víctor Torres, exiliat procedent de Montpeller. Ho recorda amb aquestes paraules:

«Allí vaig tenir contacte amb el doctor Bellido, amb el senyor Santaló, aquests personatges de la República espanyola, Rodolfo Llopis, amb en Giral, amb l'Álvaro de Albornoz, amb en Gordón Ordás, amb tota aquesta gent.

En Santaló era una gran persona, un gran idealista. Un home potser no gaire metòdic, perquè el seu Ministeri potser ens donava fins i tot massa llibertat. Però era un home d'una base ideològica molt ferma, però a més un home agradable, simpàtic, molt cordial, una bellíssima persona. I jo personalment no puc més que felicitar-me del parell d'anys que vaig estar al seu costat, al Ministeri. Un home d'aquests, d'aquests «de pura cepa», un federal republicà gironí, de l'estil d'Irla.»¹¹⁷

¹¹⁶ Josep Irla i Bosch. *Memòries d'un president a l'exili*, p. 51.

¹¹⁷ MAYMÍ, Josep. *José Irla. La tenacitat d'un compromís*. p. 171.

L'abril de 1946, a París, es formarà un segon govern Giral. Santaló hi continuarà amb la cartera d'Instrucció Pública.¹¹⁸ Quan dimiteixi Giral i es formi un nou govern amb Rodolfo Llopis de president (febrer 1947 – agost 1947)¹¹⁹ també hi continuarà. En total seran un parell d'anys com a ministre del govern de la República, sempre amb la cartera d'Instrucció Pública. La seva tasca com a ministre d'Instrucció Pública del govern de la República a l'exili està per estudiar a fons. Pels documents consultats considerem que va ser notable, dins de les limitacions presupostàries i geogràfiques, també en el camp de la conservació i de la promoció de la llengua i cultura catalanes.

Durant el segon govern Giral, amb Jesús Bellido de director general d'Ensenyament intentarà crear un Consell Assessor. Les tensions polítiques que es viuen entre els republicans exiliats afloraran, una vegada més. Rodolfo Llopis, un dels invitats a formar part d'aquest Consell, no ho acceptarà i en una carta personal a Santaló li exposarà els arguments per aquesta negativa:

«Querido Santaló.

Acabo de recibir una cariñosa carta del Sr. Bellido, Director General de Enseñanza, ofreciéndome formar parte de un "Consejo asesor" que habeis creado en ese

¹¹⁸ El govern estava format per: Presidència: José Giral (Izquierda Republicana); Justícia: Álvaro de Albornoz (Izquierda Republicana); Defensa: general Juan Hernández Sarabia; Interior: Manuel Torres Campañá (Unión Republicana); Instrucció Pública: Miquel Santaló, (ERC); Hisenda: Augusto Barcia (Izquierda Republicana); Obres Públiques: Horacio Martínez Prieto (CNT); Agricultura: José Expósito Leiva (CNT); Indústria i Comerç: Manuel Irujo (PNV); Emigració: Trifón Gómez (UGT); Economia: Enrique de Francisco (PSOE); ministres sense cartera: Ángel Ossorio y Gallardo, Santiago Carrillo (PCE), Alfonso Daniel Rodríguez Castelao (Partido Galeguista) i Rafael Sánchez Guerra.

¹¹⁹ Aquesta és la composició del reduït govern Llopis: president del Consell i ministre d'Estat: Rodolfo Llopis (PSOE); Justícia: Manuel Irujo (PNV); Hisenda: Fernando Valera (Unión Republicana); Defensa: Juli Just (Izquierda Republicana); Instrucció Pública: Miquel Santaló (ERC); Emigració: Trifon Gómez (UGT); un ministre comunista d'Economia nacional i un ministre d'informació de la CNT serien designats posteriorment i foren Vicente Uribe i Luís Montoliú respectivament.

Mèxic DF, 8 de juny de 1952

Banquet de commemoració
del 21è aniversari de la fundació d'ERC.

D'esquerra a dreta: x, Enric Canturri,
Antoni Escofet, Adelina Santaló,
Miquel Santaló, Emma Alonso,
Josep Tarradellas, Dalmau Costa,
Antònia Macià, Joan Casanelles,
Antoni Maria Sbert, Pere Ferrer
i Antoni Dot.

AMTM

Ministerio. Me he apresurado a contestarle agradeciendole vuestro recuerdo, pero declinando el ofrecimiento. Adjunto encontrarás copia de la carta que le envío.

A ti, querido Santaló, te debo decir toda la verdad. En cuanto he visto las personas que lo integran, yo no puedo aceptar. Hay una de ellas —por lo menos una— Julio Hernandez, con quien no puedo ni siquiera convivir. Yo no me sentaré voluntariamente al lado de quien ha seguido y sigue la política negri-nista. Ni me explico la necesidad que pueda tener el Ministerio para requerir semejante asesoramiento. Creo que habeis cometido un error político que contribuirá a aumentar la ya excesiva confusión que rodea la obra del Gobierno.

Tu sabes que, personalmente, cuentas siempre con tu buen amigo y compañero que te abraza.»¹²⁰

¹²⁰ Amb el membret del «Partido Socialista Obrero Español en el exilio. Comisión ejecutiva», l'envia des de Tolosa de Llenguadoc, el 10 de desembre de 1946.

La seva actuació política no se centrarà només en temes educatius. Treballarà, a vegades amb èxit i d'altres no, per solucionar peticions de refugiats que estan a França i volen sortir del país i anar cap a Mèxic. Viurà activament la vida del seu partit. Participarà en actes d'homenatge a il·lustres catalans com el que es va fer a Pau Casals quan va visitar Mèxic o en Comitès de denúncia a la UNESCO contra l'Espanya franquista; serà un dels signataris d'ERC, el maig de 1948, del document demanant la constitució d'un Bloc Catalanista i Republicà, una proposta que no va quallar.¹²¹ També continuarà actiu en el camp de la cultura catalana. Era conseller de la *Revista de Catalunya* que el 1943 Sbert va reprendre a Mèxic. Publicarà articles de caire polític en revistes dels exiliats republicans com *La Humanitat*, *Butlletí d'ERC a Mèxic*...

Algunes investigacions ja van destacant la feina feta al davant del ministeri d'Instrucció Pública. Recentment la historiadora Sandra García de Fez destacava la promoció i difusió de la cultura catalana a Mèxic així com la supervisió de les classes de cultura espanyola.

Referent al tema de llengua i cultura catalanes co-neixem la petició d'alguns pares catalans que portaven els fills al Instituto Luís Vives —creat a la capital federal pel govern republicà a l'exili— per fer classes de català per tal que els seus fills no perdessin el que havien après durant la República a Catalunya. La resposta de la direcció de l'Institut va ser de no permetre aquests ensenyament en hores lectives.

Quan Santaló era ministre va recolzar classes de català i d'Història de Catalunya al col·legi Vives fora de l'horari escolar. El Ministeri assumia les despeses d'aquests cursos. Una carta de Santaló del 1946 adreçada al subsecretari d'Hisenda així ho demostra:

*«Ilmo. Señor Dn.
Gabriel Bonilla
Subsecretario de Hacienda
México D.F.
Mi distinguido amigo:
Como las clases de catalán e Historia de Cataluña en*

el Instituto Luís Vives se dan fuera del tiempo ordinario de clase en dicho centro, asigné una gratificación de \$20.00 mensuales al portero Juan Mata que interesa figuren en nómina al cargo del artículo 5º, Capítulo L, de personal a los efectos del pago regular de esta gratificación.

*Le saluda atentamente su buen amigo,
Miguel Santaló»*¹²²

El febrer de 1947 el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts essent ministre Santaló va organitzar un «Curso Gratuito de Lengua y Cultura de Cataluña para niños y adultos de ambos sexos». L'oferta no va tenir l'acolliment esperat entre els exiliats catalans. Santaló no s'estarà de promoure, en la mesura de les seves possibilitats, la llengua i la cultura catalanes a l'exili així com la formació dels mestres. I no només a Mèxic sinó també a França. Recordem que el 1946 Jesús Bellido, nomenat director general d'Ensenyament per Santaló organitzarà, a França, cursos de formació de mestres per correspondència.

Evidentment com a ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts no fomentarà només les activitats a favor de la llengua, la cultura i la història catalanes, sinó altres cursos i classes que anaven a favor de l'escolarització dels infants dels republicans exiliats a través dels col·legis creats pel Govern de la República; també donarà beques a estudiants. I ho farà amb una determinada intencionalitat política i ideològica, tal com manifesta la historiadora i pedagoga Sandra García:

«La intencionalidad política e ideológica que sustentó la marcha de los proyectos educativos —en especial el Instituto Luis Vives y el colegio Madrid apadrinados por el SERE y la JARE respectivamente—, fue una realidad puesto que en los documentos del Ministerio de Instrucción Pública español tanto el ministro Miguel Santaló como su sucesor Salvador Quemades, dejaron constancia del particular interés por parte del gobierno en conocer de qué manera se transmitía a los alumnos

¹²¹ Signaven el document Carles Pi i Sunyer, Joan Sauret, Josep Tarradellas i Miquel Santaló.

¹²² GARCÍA, Sandra, *La identidad nacional de los colegios del exilio republicano español en la Ciudad de México (1939-1950)*, p. 477.

Guadalajara, 2008

Salomó Marquès i Adelina Santaló,
a la seva casa de Guadalajara.
SMS

españoles las nociones sobre España. Ambos ministros mostraron un apoyo sólido a las iniciativas que surgían por parte de educadores y profesores al respecto, entre ellas la “Hora de España” —clases de cultura y geografía española— y las clases de catalán impartidas en los propios colegios.»¹²³

Com a ministre d'Instrucció Pública també signarà documents per acreditar la formació de mestres exiliats que havien sortit de Catalunya sense papers i que els necessitaven per poder trobar feina en el país que els acollia. És el cas del gironí Josep Mir que, una vegada acabada la Segona Guerra Mundial decideix quedar-se a viure a França i intentava entrar a treballar de professor d'espanyol en un institut, com així va ser:

«DON MIGUEL SANTALÓ, Ministro de Instrucción Pública del Gobierno de la República Española,

CERTIFICO: que Don José MIR FABRECH natural de San Feliu de Guixols (Provincia de Gerona) ha estudiado en la Escuela Normal de la ciudad de Gerona y en la Normal de la Generalidad de Cataluña, en Barcelona, desde 1931 a 1933, habiendo obtenido sucesivamente los grados de Maestro Nacional y de Maestro del Grado Profesional, habiendo ejercido su profesión en las ciudades de Manresa y Barcelona durante un periodo de dos años.

123 GARCIA, Sandra, Ob. Cit., p. 412.

Se expide el presente certificado a petición del interesado y a los efectos consiguientes, en París, a cinco de agosto de mil novecientos cuarenta y siete.»

Quant a la cultura espanyola, durant el mandat de Santaló als col·legis creats pel govern de la República a la capital federal s'oferiren cursos de Geografia, Història i Literatura espanyoles. Un dels professors d'aquests cursos al Instituto Vives va ser la gironina exiliada Josefina Oliva de Coll.¹²⁴

També és conegut que a començaments del seu mandat com a ministre es gestionà, sense èxit, la possibilitat d'instal·lar una escola catalana als locals de l'Orfeó Català, a Mèxic DF. A un altre nivell, i en aquest mateix sentit, va recolzar la publicació, el 1947 a Mèxic, d'un mapa de Catalunya dibuixat pel mestre gironí Antoni Bargés amb el patrocini de la Confederació d'Entitats Catalanes d'Amèrica.

Després d'una primera etapa vivint a Mèxic DF i a París, el 1949 Santaló s'establirà a Guadalajara, on la seva filla Adelina havia obert una botiga, Abarrotera Vallarta, amb l'ajut de l'amic empordanès exiliat Josep Marull. Durant un temps l'esposa continuarà vivint a la capital federal. El 1954 s'aplegaren temporalment a Guadalajara, sense abandonar el pis de Mèxic DF.

Amb el pas del temps deixarà la primera fila de la política activa. Això no vol dir que no continués mantenint els contactes polítics. Així ho podem entendre d'una carta de Carles Pi i Sunyer adreçada al president Irla el setembre de 1951 quan li manifesta

«De fet, no hi ha avui Consell Executiu. Santaló escriu lamentant-se i assenyalant directrius a seguir, i jo penso: si a Mèxic disposen del nucli més important d'exiliats, per què no prenen una iniciativa per a tan sols sostenir dignament la institució? [...]»¹²⁵

¹²⁴ Autora entre altres publicacions de *La resistencia indígena ante la conquista*, publicat el 1974 per l'editorial Siglo XXI. Aquest llibre va ser mal rebut en els sectors espanyolistes més conservadors perquè explicava i documentava l'acció dels «conquistadores» sobre la població indígena.

¹²⁵ Carta de Pi i Sunyer a Josep Irla, a Saint-Raphael, 20 de setembre de 1951 a *Josep Irla i Bosch. Memòries d'un president a l'exili*, p. 173.

Encara l'any següent, 1952, Víctor Torres escriurà al president Irla i, entre altres coses, li manifestarà

«[...] Tinc carta de Santaló que confirma tot el que fou escrit per Tarradellas, i es desprèn de la carta que ell, en Santaló, està molt satisfet del comportament de tots els amics, per la unitat i l'entusiasme que ha rebut el nostre amic.»¹²⁶

Una carta de començaments de gener de 1954, des de Guadalajara, a Carles Pi i Sunyer, ja resident a Caracas, permet de conèixer la vida de Santaló. Després de felicitar-lo pel Nadal i Any Nou, li explica:

«Nosaltres estem aquí entregats a una feina avorrida, però que ens permet viure decorosament i esperant sempre que aparegui en l'horitzó una llum que ni tant sols pressento. Tan de bo que vosaltres tingueu en aqueixes terres salut i molta sort.»

Tot seguit passa a comentar-li qüestions polítiques

«profundament apenat per les circumstàncies que han creat i fan perdurable la situació actual de Catalunya i del món enter.»

Li diu:

«Comprendc que el President Irla no podia fer altra cosa del que ha fet i us felicito per la vostra decisió de donar-li totes les facilitats i desitjant que tinguem un èxit complert en les qüestions encomanades i en els vostres propòsits patriòtics. Jo segueixo impertèrrit en creure que qualsevol solució al marge o enfront de les Institucions, no conduiria a res de bo i estaria condemnada al fracàs des del seu naixement. De totes maneres us avenço que qualsevol proposta o solució que aprovi el President, tindrà el meu acatament incondicional i tots els meus respectes.

No se m'acut cap objecció de fons a les bases que proposen per la constitució del Consell, comptant sem-

¹²⁶ Carta de Víctor Torres al Josep Irla, a Cogolin, 8 de juliol de 1952. Ídem. p. 177.

Girona, 2008

Natàlia Sánchez Dipp, José Maria Murià i Salomó Marquès, amb la maleta de Miquel Santaló amb els documents que la seva filla Adelina va fer retornar de l'exili de Guadalajara a Girona.

SMS

pre amb la voluntat patriòtica de tots els catalans que mantinguin viu el sentiment de dignitat i de llibertat afermat a través dels segles. Endavant, doncs, i que no hi hagi res que depengui de vos, que ... el propòsit. No ha passat encara el temps de sacrificis.»

Des de Guadalajara continuarà mantenint relacions d'amistat amb els polítics catalans que són a França, especialment amb Tarradellas. Es feliciten per cap d'any i aprofiten per explicar-se mútuament la visió de la situació política. Gairebé un any just abans de morir, el 10 de gener de 1961 el President li contestarà la felicitació d'Any Nou amb aquesta lletra:

«Molt estimat amic:

Avui he rebut la vostra felicitació d'Any Nou i podeu ben creure que he tingut una gran alegria, com l'han tingut tots els de casa, en veure que personalment m'escriviu i em dieu la vostra amistat, el vostre afecte i els vostres anhels.

Aquesta alegria és produïda pel fet que hem pogut comprendre, amb gran satisfacció, que el vostre estat de salut ha millorat. No sabeu com ens ha plagut i m'ha emocionat el veure els vostres mots.

Amic Santaló, ja sabeu també quin és el meu afecte i la meua amistat per vos i tots els vostres; les vostres paraules m'han arribat en el més profund del cor. Espero i desitjo, que anirà continuant la vostra millora i que la pròxima vegada que ens veurem no serà a Guadalajara sinó a casa nostra.

En aquests dies de fi d'any estic treballant intensament en un llarg informe

que espero em serà possible d'enviar a finals d'aquest mes. Ell us dirà que, com sempre, continuo preocupant-me i constantment treballant en tot el que afecta les nostres coses.

Avui dia tota la meua intervenció, tota la meua acció, podríem dir que gairebé estan centrades dins de Catalunya. Sorgeixen, com podeu pensar, moltes dificultats degut a la situació del país però no perdo l'esperança de que aquest any que acabem de començar em permetrà, per primera vegada, realitzar una acció eficient. Si en volia una prova més, l'he tinguda aquests darrers quinze dies en rebre de tot arreu l'afecte i l'amistat de coneguts, d'amics i d'extranys que des de casa nostra m'han fet arribar els seus vots i anhels per l'any nou.

Per altra banda, ja veieu com va el món. Tothom lluita i aconsegueix la seva llibertat; llavors, per què nosaltres no podem fer el mateix i per què nosaltres no podem tenir l'ajut necessari per a lograr-ho? Crec, malgrat no tenir excessiva confiança, que l'elecció del President Kennedy influirà bastant en la nostra situació; ara bé, no cal esperar-ho tot, no cal creure que les coses es resoldran gràcies als altres, sino que, al contrari, ens cal aportar nosaltres mateixos tot el nostre esforç, l'intel·ligència i el patriotisme necessaris.

Aviat, com us he dit, rebreu aquest Informe i estic segur que us plaurà molt llegir-lo.

Una vegada més, estimat Santaló, sapigheu la nim-mensa alegria que ens ha donat el rebre les vostres noves directes i us prego que en nom de tots els de casa i personal saludeu ben afectuosament els vostres nets, els vostres fills i la vostra esposa que recordem i estimem. Per a vos una abraçada de tots nosaltres.

El vostre amic de sempre.»

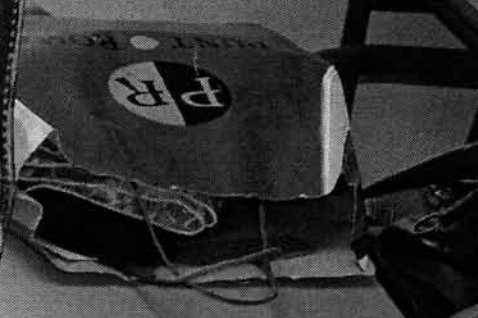
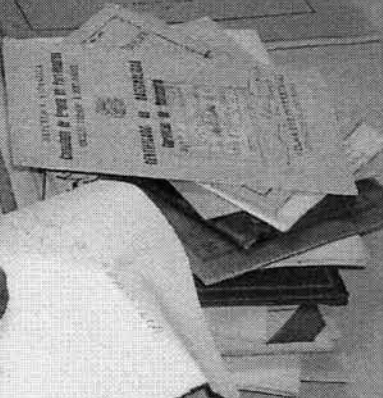
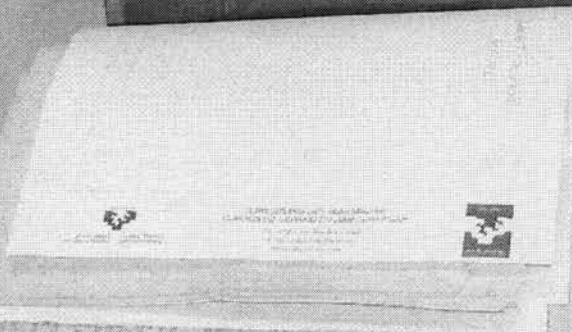
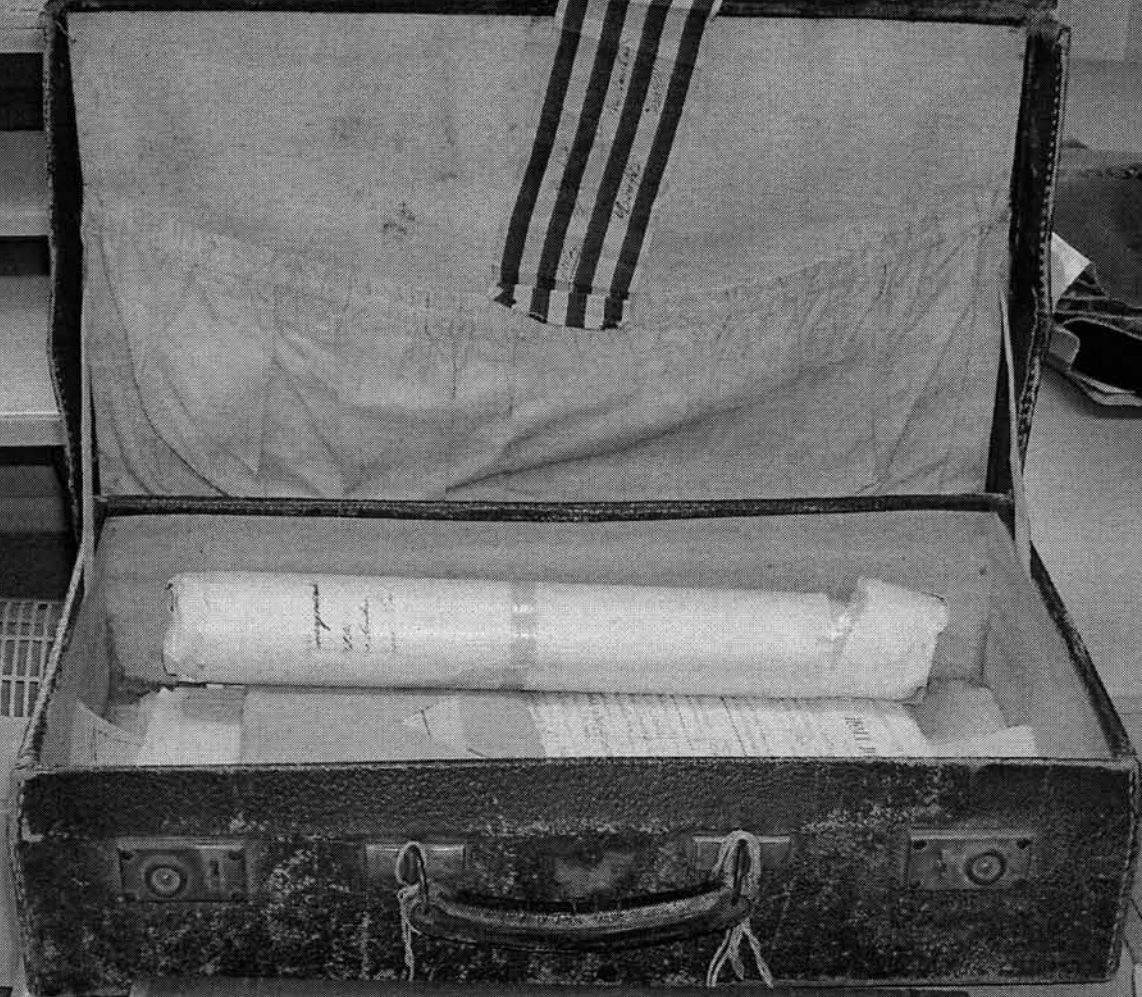
Santaló va morir a la capital de Jalisco l'1 de gener de 1962 sense haver tornat mai al seu país. La seva dona, Adelina Cortina, el sobreviurà fins el 24 de juny de 1976. Com recorda la filla:

«la mare va tornar [a Catalunya] quan va morir el pare per anar a veure les germanes,»

Josep Clara, en la biografia que fa de Miquel Santaló, acaba amb aquestes paraules que fem nostres:

«Per a Miquel Santaló, empordanès inconfusible, la geografia fou la manera de viure i de practicar la pedagogia. Per a ell, la geografia servia per a la formació d'un ideal de vida elevat i noble, en remarcar l'equilibri que existeix en el món de les coses i el dels homes, i entre les coses i els homes. De la mateixa manera, la política li significà una ampliació de la funció educativa. Podem concloure que va ser un mestre-geògraf i un mestre-polític i que, com Rafael Campalans, podia repetir que «política vol dir pedagogia». Republicà federal, catalanista i demòcrata dins d'Esquerra Republicana representà la tendència més lligada als interessos de la petita burgesia de comarques en aliança amb els sectors populars.»¹²⁷

127 CLARA, Josep. «Miquel Santaló», a: *El Somni Republicà. El republicanisme a les comarques gironines (1900-1936)*, p. 211.

Fons documentals consultats

Archivo General de la Administración, Alcalà d'Henares

- Fondos Originarios: 1.- Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno:
 - Sección Político-social Expedientes de Barcelona (1873-1939). Unidad 1879.
 - Sección Político-social Expedientes de Barcelona-Generalidad (1921-1939). Unidad 507.
 - Sección Político-social Expedientes de Lerida (1909-1939). Unidad 65.
- Fondos incorporados, sección Colecciones:
 - Colección de entrevistas. El exilio español en México (Unidad 515).
 - Proyecto de reproducción. El exilio español en Argentina 1902-1992 (unidad 279 micro ficha): Luis Alberto Santaló (1 caja).
 - Proyecto de Fuentes Orales del SFO (1982-1993, 114 cd): La escuela franquista.

Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Olot

Arxiu General de Girona

- Fons magisteri

Arxiu Històric de Girona

Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès

- Fons de la Generalitat de Catalunya - Exili
- Fons d'Associacions i fundacions

Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Monestir de Poblet

- Sèrie 1: fins el 1939
- Sèrie 2: exili (1939-1977)

Arxiu Municipal de Girona

- Fons Santaló-Cortina

Arxiu Municipal de Palafrugell

Arxiu Municipal de Roses

Arxiu personal d'Adelina Santaló i Cortina (Guadalajara, Mèxic)

Arxiu personal de José Maria Muriá Rouret (Guadalajara, Mèxic)

Arxiu personal de Salomó Marquès i Sureda (Girona)

Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca

Fundació Carles Pi i Sunyer, Barcelona

- Arxiu Històric

Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid

- Sèrie 1.2.1.1.1 Departamentos Ministeriales.

Parlament de Catalunya, Barcelona

- Hemeroteca

Universitat de Girona

- Arxiu Històric

- Departament de Pedagogia

· Fons documental sobre els mestres exiliats.

Bibliografia

- BAYER I CASTANYER, Robert. *Tortellà*. Tortellà: Ajuntament, 1991.
- BAYER I CASTANYER, Robert. *El Grup Escolar Malagrida*. Olot: Bassegoda, 2000.
- BLANCO I MARTÍNEZ, Vicky. *Vides 1900-1927 de Bescanó, Estanyol, Montfullà i Vilanna*. Bescanó: Ajuntament, 2007.
- BORRÀS I DOLERA, Mercè. *Refugiats/des (1936-1939)*. Girona: Diputació: Caixa de Girona, 2000. (Quaderns de la Revista de Girona; 87).
- CANDEL I TORTAJADA, Francesc. *Les meves escoles*. Barcelona: Columna, 1977.
- CARBONELL I SEBARROJA, Jaume. *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1977. (Cultura Catalana Contemporània; 7).
- CASANOVAS I SANSANEDAS, Claudi; FERRÉS I LAHOZ, Pilar; SELLAS, Narcís. *Cròniques de la II República a Olot. (1931-1936)*. Olot: Olot-Misión, 1978. (Olot-Misión; 1).
- CASTILLO I GARCIA, Sofia; CAMPS I FERNÁNDEZ, Olga. *La guerra civil a Ripoll (1936-1939)*. Ripoll: Ajuntament, 1994. (Història; 2).
- CLARA I RESPLANDIS, Josep. *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1987. (Quaderns del Cercle; 3).
- CLARA I RESPLANDIS, Josep; CORNELLÀ I ROCA, Pere; MARQUÈS I SUREDA, Salomó; PUIGBERT I BUSQUETS, Joan. *La renovació pedagògica a l'ensenyament primari (1900-1936). L'aportació dels mestres gironins. Antologia de textos*. Girona: Diputació, 1980.
- CLARA I RESPLANDIS, Josep; CORNELLÀ I ROCA, Pere; PUIGBERT I BUSQUETS, Joan. *La Normal de Girona 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona. Facultat de Ciències de l'Educació, 1995.
- CLAVIJO I LEDESMA, Juli... [et al.]. *L'Institut Nacional de Segona Ensenyança d'Olot durant la Segona República (1931-1939)*. Olot: Edicions Municipals, 1993. (Pairal, 66).
- CLAVIJO I LEDESMA, Juli. *La població refugiada a Olot, 1936-1939. Estudi i fonts documentals*. Olot: Bassegoda, 1997.
- CRUZ OROZCO, José Ignacio. *Maestros y colegios en el exilio de 1939*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2004. (Estudis universitaris; 92).

- CULLA I CLARÀ, Joan Baptista. *El catalanisme d'esquerra: del grup de «L'Opinió» al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (1928-1936)*. Barcelona: Curial, 1977.
- DANÉS I LLONGARRIU, Joaquim. *Del carrer de la Proa a l'examen d'estat. Memòries*. Olot: Ajuntament. Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, 2004. (Nova biblioteca olotina; 5).
- DEULOFEU I TORRES, Alexandre. *Memòries de la revolució, de la guerra civil i de l'exili*. Figueres: Emporítana, 1974.
- DD.AA. *Evocació i semblança de Pere Blasí*. Torroella de Montgrí: Casal del Montgrí, 1982.
- DOMÈNEC I DOMÈNEC, Salvador. *Els alumnes de la República. Els Grups Escolars de l'Ajuntament de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008. (Biblioteca Abat Oliba; 283).
- Els mestres gironins i l'estudi del medi (1900-1936)*. Selecció d'experiències a cura de Josep Clara, Pere Cornellà, Salomó Marquès... [et al.]. Girona: Serveis Territorials d'Ensenyament. Moviment de Mestres per a una escola de Catalunya, 1983.
- El Somni Republicà. El republicanisme a les comarques gironines (1900-1936)*. Enric Pujol i Casademont (dir.). Girona: Viena, 2009.
- Esquerra a Mèxic, 1941-1980*. [2a ed.]. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2012.
- FORNAGUERA I RAMON, Miquel. *Fugida!* Barcelona: PPU, 2000.
- GALÍ I COLL, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*. Llibre I. Ensenyament primari. Primera i segona part. 2 vol. Llibre II. Ensenyament primari. Tercera part. Llibre III. Ensenyament secundari. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1978-1979.
- GARCÍA DE FEZ, Sandra. *La identidad nacional de los colegios del exilio republicano español en la Ciudad de México (1939-1950)*. Tesi doctoral. Universitat de València, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació, 2010.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep... [et al.]. *Tradició i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002. (Biblioteca Abat Oliba; 233).
- Història de Girona*. Lluís Costa i Fernàndez (dir.). Girona: CCG edicions, 2006. (Joan Puigbert; 5).
- Introducció a la història de Girona*. Josep Clara i Resplandis (dir.). Salt: Edicions del Pèl, 1983.
- IVERN I SALVÀ, Maria Dolors. *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*. 2 vol. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988. (Biblioteca Abat Oliba; 61, 72).
- Josep Irla i Bosch. Memòries d'un president a l'exili*. A cura de Jordi Gaitx i Moltó. Barcelona: Viena, 2010. (La memòria dels dies; 3).
- Josep Pey i Calvet, mestre*. Comissió d'Ex-alumnes. Figueres: Col·legi Empordanès, 2000.
- Les dones d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939)*. Recerca històrica a cura de Dolors Ivern i Salvà. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2007.
- L'Esperit de l'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939). Resum de les converses que vam tenir a Castelldefels, els dies 19 i 20 d'octubre de 1985*. Associació d'Amics de l'Escola Normal de la Generalitat.
- LOZANO SEIJAS, Claudio. *La educación republicana. 1931-1939*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1980.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *L'exili dels mestres (1939-1975)*. Girona: Universitat de Girona. Llibres del segle, 1995.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *Los hermanos Bargés Barba: Maestros renovadores en Cataluña y México*. Zapopan: El Colegio de Jalisco, 2004.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *Educación republicana en Cataluña y Torreón*. Guadalajara: Instituto Nacional de Antropología e Historia, 2011.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *Martí Rouret. Mestre, republicà i català*. L'Escala: Ajuntament, 2001.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó; PORTELL, Raimon. *Els mestres de la República*. Barcelona: Ara Llibres, 2006.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. «Riqueza para unos, pobreza para otros». A: *Estudios Jaliscienses*, núm. 46, novembre 2001, p. 24-38.
- MARTÍ I SOLER, Miquel. *L'Orfeo Català de Mèxic (1906-1986)*. Barcelona: Curial, 1989.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Antoni Maria Sbert. Agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: Pu-

- blicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000. (Biblioteca Abat Oliba; 255).
- MAYMÍ, Josep. Josep Irla, la tenacitat d'un compromís. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. (Biblioteca Serra d'Or; 307).
- MENDIZÁBAL, Enric. «Pere Blasi i la geografia del seu temps», a *Revista del Baix Empordà*, núm. 19, any V, desembre 2007 – febrer 2008, p. 15.
- MESTRAS i MARTÍ, Lluís Maria. *L'aportació gironina al desenvolupament de la pedagogia catalana*. Girona: Diputació, 1981.
- MESTRAS i MARTÍ, Lluís Maria. *Mestres d'aquell temps*. Girona: Grup de Mestres de l'Empordà, 1999.
- México y España: solidaridad y asilo político 1936-1942*. Alberto Enríquez Perea (ed.). México: Secretaría de Relaciones Exteriores, 1990. (Archivo Histórico Diplomático Mexicano).
- Misión de Luis I. Rodríguez en Francia. La protección de los refugiados españoles, julio a diciembre de 1940*. México: El Colegio de México. Secretaría de Relaciones Exteriores. Consejo Nacional de Ciencia y Tecnología, 2000.
- MORENTE VALERO, Francisco. «La depuración franquista del magisterio público. Un estado de la cuestión». *Hispania*, LXI/2, núm. 208 (2001), p. 661-688.
- MORET i GUILLAMET, Rosa Maria. *Els refugiats de la guerra civil a la comarca de l'Alt Empordà. El cas particular de Figueres*. Treball de recerca de dotze crèdits del Curs de Doctorat de Pedagogia a la Universitat de Girona. Setembre 2005.
- MORET i GUILLAMET, Rosa Maria. *Els nens refugiats a Figueres (1936-1939)*. Figueres: Ajuntament, 2008.
- PALLACH i CAROLÀ, Josep. *Els mestres públics i la reforma de l'ensenyament a Catalunya*. Barcelona: CEAC, 1978.
- PLANAGUMÀ i GELADA, Antoni. *La Guerra Civil a Olot. Memòries des de l'exili*. Olot: Ajuntament. Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, 2002. (Nova biblioteca olotina; 2).
- PLANAS i SERRA, Albert. *Antoni Dot i Arxer: 1908-1972*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2008.
- PUIGBERT i BUSQUETS, Joan. *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona, 1994.
- PUJIULA i RIBERA, Jordi. *La Guerra Civil a Olot (1936-1939)*. Olot: Fundació Pere Simon, 2000.
- PUJIULA i RIBERA, Jordi. *Dictadura, República i Guerra Civil*. Olot: Ajuntament; Girona: Diputació, 2005. (Quaderns d'Història d'Olot; 8).
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Els exiliats catalans a Mèxic*. Barcelona: Curial, 1994.
- ROIG i CASAMITJANA, Sebastià. «Figueres, 1936: la guerra dels llibres». A: *Revista de Girona*, núm. 264, gener-febrer 2011.
- SALADRIGAS i RIERA, Robert. *L'Escola del Mar i la Renovació Pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1973.
- SÀNCHEZ i DIPP, Natàlia. *De l'Empordà a l'exili de Mèxic. Apunt biogràfic de Josep Marull Carré (1911-1987)*. Lleida, Pagès, 2010.
- SANTALÓ i PARVORELL, Miquel. *Lo que puede hacer el Magisterio por la cultura patria. Conferencias Pedagógicas celebradas en la Escuela Normal de maestros de Gerona*.
- SAURET i GARCIA, Joan. *L'exili polític català*. Barcelona: Proa, 1979.
- SOLDEVILA i ZUBIBURU, Ferran. *Dietaris de l'exili i del retorn*. València: Eliseu Climent, 1995. (La Unitat; 159-160).
- TORRENT i ORIOL, Jaume. *Salvador Armendares i Torrent. Metge i polític*. Barcelona: Viena. Parlament de Catalunya, 2006.
- VILANOVA i RIBAS, Mercè. *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. Edicions de la Magrana, 1986. (Estudis Electorals; 5).
- VILANOVA i VILA-ABADAL, Francesc. *Als dos costats de la frontera: relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra, 1939-1948*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Biblioteca Serra d'Or; 258).
- VILANOVA i RIBAS, Mercè; MORENO JULIÀ, Xavier. *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1992.
- VILLARONGA i CASES, Pau. *Els mestres silenciats. El cas d'en Pere Blasi i Maranges (1866-1961)*. Treball de recerca de batxillerat. Institut Lluís Vives, Barce-

- lona, 2006. [Biblioteca de la Fundació Josep Irla].
- VILLARROYA I FONT, Joan. *Desterrats. L'exili català de 1939*. Barcelona: Base, 2000.
- VILLARROYA I FONT, Joan. *1939: derrota i exili*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2000.

Diaris i publicacions periòdiques consultats

Alt Empordà
Autonomista, L'
Butlletí dels Mestres
Butlletí Oficial de la Província de Girona
Camarada
Ciutat d'Olot, La
Comarca, La
Empordà Federal
Esquerra
Olot Misión
Paraules al Vent
Presència
Punt Diari
Traç
Veu de l'Empordà, La

Glossari de sigles

ACR	Acció Catalana Republicana
APEC	Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
CNT-AIT	Confederació Nacional del Treball Associació Internacional de Treballadors
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federación Anarquista Ibérica
JARE	Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
SERE	Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles
UGT-FETE	Unió General de Treballadors Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament

Entre els gairebé sis-cents mestres de Catalunya que varen anar a l'exili el 1939 el grup dels de terres gironines va ser notable. Entre aquests n'hi havia que militaven a Esquerra Republicana de Catalunya.

A través de les biografies que es presenten podem tenir una visió general del que va ser l'exili del magisteri. Es tracta d'històries personals i diferents que ens permeten de conèixer la diversitat i pluralitat de l'exili: els que marxaran sols i els que sortiran acompanyats de la família; els que retornaran i els que no, que moriran a l'exili; els que aniran a l'exili americà, especialment a Mèxic, i els que es quedaran a França; els que exerciran de mestres a l'exili i els que es guanyaran la vida amb altres feines; els que continuaran exercint càrrecs polítics de responsabilitat, els que militaran a la base i els que deixaran la política.

També, llegint aquestes biografies, podem conèixer la vàlua pedagògica d'aquests mestres que, a Catalunya durant la República, exerciren en escoles públiques i privades i, també, a l'Escola Normal de Girona.

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Salomó Marquès i Sureda (L'Escalà, 1942)

Professor emèrit d'Història de l'Educació a la Universitat de Girona. Els darrers anys s'ha dedicat especialment a investigar i publicar sobre l'escola republicana, l'exili del 1939, la depuració del magisteri català i l'escola franquista.

Ha publicat diferents biografies de mestres exiliats: Martí Rouret, les germanes Macau Julià, els germans Bar-gés Barba, els germans Vigatà...

José Carlos Moreno Bueno (Beas de Segura, 1984)

Diplomat en Educació Social i llicenciat en Pedagogia per la Universitat de Girona fa recerca sobre l'exili del magisteri català.